STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 07609

ZISHA LANDOY

David Kazanski

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

זישא לאנדוי

זאמלבוך = ארויסגעגעבן
פון חברים - צוזאמענגעשטעלט
פון דוד קאזאנסקי.

פארלאג אינזל ניויארק
1938

אינהאלט

מאַני לייב: אַט אזוי, אזוי, אזוי . . . 7-18

ר. אייזלאנד: מיט זישא לאנדוי 19-57

י. ראַלניק: א דריטער צו די צוויי 58-61

ח. גוטמאן: זישא לאנדוי 62-71

יהודה טאפעל: א פראַגמענט 72-74

י. קיסין: וועגן זישא לאנדוי 75-121

י. י. שווארץ: דער ליכטיקער 122-134

משה שוער: אין מיין סטודיאָ 135-136

ש. פאַקס: ביי זישא לאנדוי׳ן אין הויז 137-145

דוד קאַזאַנסקי: אויף מאָרגן 146-169

בילדער און צייכנונגען:

בילד: מ. סאיער

פראָיעקט פאר א מצבה: ב. קאפמאן

זישא לאנדוי׳ס לעצטע שורות: י. טאָפעל

גרופע צייכנונג: פ. בלומבערג

פאָדערבלעטער און באצירונגען: ב. קאפמאן

אָט אַזוי, אַזוי, אַזוי...

אונזער זישאָ לאַנדוי ליגט אין אָרון. די שיינע אויגן צוגע־מאַכט. אויף זיין אָפענעם פּנים ליגט פאַרשעמטקייט פון אַ אינגל וואָס האָט אָפּגעטאָן אַן אומשולדיקע נאַרישקייט.

נאָר זישא לאַנדוי, דער חכם, דער פּאָעט, ער האָט פיינט פּאַ־ראַדן, אַרויסשטעלן זיך. ער וועט זיך ניט אַוועקלייגן אין אַ מיטן שיינעם טאָג אין אַן אָרון, אַז מענשן, נאָנטע און פרעמדע, זאָלן אים באַוואונדערן, באַדויערן און וויינען איבער אים.

און זישא האָט זיך אַרויסגעשאַרט פון אָרון. יאָ, וואַרהאַפטיק. ער האָט זיך אַרויסגעשאַרט „אָט אַזוי, אַזוי, אַזוי" און ער שאַרט זיך אַרום הינטער אונז, הינטער אונזערע אַקסלען, צווישן אונז און ער זעט מיט אונז:

אַז אין דעם אָרון ליגט איצט זישא, דאָס שיינע, פאַרפּוצטע, שלאַנקע, ראָזע בחור׳ל, אַזאַ ווי ער האָט זיך צו אונז באַוויזן אין אונזערע יונגע טעג.

דאָס האָט דער טויט, דער גרויסער מייסטער, און די מענש־לאַכע האַנט, וואָס קען אַלץ טאָן און פאַרענדערט אַלץ, — דאָס האָבן זיי אין שותפות לאַנדוי׳ן דעם קלוגן און קראַנקען מאַן פאַרוואַנדלט אין זישא׳ן דעם אינגל, דעם ראָזן זישא׳ן, דעם פּאָעט, דעם בחור׳ל פון יענע ערשטע טעג, ווען אונזער האַרץ האָט אים אויפגענומען אויף אייביק ווי אַ ברודער.

דער טויט און די מענשלאכע האנט. זיי האָבן אויסגעגלעט זישא׳ס קנייטשן פון מיטליאָריקייט, מיט פארב פון טויטער בלוי און מיט ראָזער שמינק און פודער געליינט א פלעק דאָ און דאָ אויף זישא׳ס פּנים, און זישא איז ווידער יענער אינגל, וואס קוים אונזער אויער פארנעמט זיינע ווערטער: „אוי, וועק מיך ניט״...

וואס דער טויט און די מענשלאכע האנט האָבן דאָ געטאָן מיט אונזער זישא׳ן, אַט אזוי ווערט אויך געטאָן אין דער קונסט: א גלעט דאָ און א שמיר דאָ — א פלעק דאָ און א פיר דאָ — און די וועלט לעבט אויף אנדערש דורך דער קונסט... און זישא לעבט איצט פאר אונז אויף אין דער קונסט. ווארהאפטיק זישא — אין דער קונסט, פאר וועלכער דו האָסט זיך געשלאָגן דיין גאנצן לעבן.

ביי דיין ארון, דיר צוקאָפּנס ריידן פּרעמדע מענטשן: רייד פון טרויער, רייד פון דיין רום און דיינע גרויסע פארדינסטן. אייגענע שוויגן. אייגענע וויסן אז דו האָסט פיינט געהאט „ווערטער — ווערטער — דעקלאמאציע״. און דעקלאמאציע האָסטו פיינט גע-האָט ווייל די קונסט האָט עס פיינט.

. . . מיר זיינען נאָך אלע יונג, טראָציק, מיט הויכע פאריסענע קעפּ פון פּאָעטן אָנפאנגער. דאָס איז געווען אין יענע טעג ווען אונזער פּאָעזיע איז געווען א „פּאָעזיע״ פון סקארבאָווע ווערטער — ווערטער, אָן לעבן, גרילצנדיק, אָן געשמאק און אָן אמת׳ער פּאָ-עזיע; ווען אונזער פּאָעזיע איז געווען א פּאָעזיע פון „געדיכטע״...

ביזטו געקומען, זישא, יונג, שיין און געוואגט, און האָסט אונז אין פּנים מיט א קנייטש פון דיין אריסטאָקראטישע ליפּ איבער-געקרימט:

— גע—דיכ—טע...

מיר האָבן זיך פארשעמט. מיר, אָנפאנגער, און עלטערע פון דיר, מיר האָבן דאָך נאָך אין יענע טעג אויך געשריבן „געדיכטע״.

האָבן מיר אויפגעהערט שרייבן „געדיכטע״, און מיר האָבן געזוכט א נאָמען פאר דעם וואס מיר האָבן אָנגעהויבן שרייבן.

ביזטו געקומען, זישא, און האָסט געזאָגט:

— פון אונז דארף זיך אָנהויבן די אידישע פּאָעזיע פון דעם ריינעם קינסטלערישן ליד.

און אזוי איז דאָס ביי אונז פארבליבן.

און אין יענע טעג האָט זיך אָנגעהויבן די אידישע פּאָעזיע פון ריינעם קינסטלערישן ליד.

א סך, א סך, זיינען מיר דעמאָלט געווען פּאָעטן אָנפאנגער. נאָר פּאָעטן פון ריינעם קינסטלערישן ליד זיינען געוואָרן ווינציקער וויפיל עס זיינען דאָ פינגער אויף איין האנט.

און צו די ווינציקע האָסטו, זישא, געזאָגט:

— שרייבן לידער איז קונסט. געדיכטע האָבן געקענט שרייבן אלע, אפילו ניט בארופענע. שרייבן לידער קאן נאָר א פּאָעט א קינסטלער, וואס וויים די נאטור פון וואָרט, פון גערעדטן און געזונגענעם וואָרט.

און אזוי איז דאָ ביי אונז פארבליבן.

דאָס געזונגענע און גערעדטע וואָרט איז טאקע ניט געווען אין אונזער פּאָעזיע פון געדיכטע. האָבן מיר, אָנפאנגער, ניט געהאט פון וואָס צו לערנען.

האָסטו אונז געזאָגט:

— מיר דארפן לערנען פון דער גויאישער פּאָעזיע. פון דעם אידישן פאָלקס ליד און פון אונזערע פאָלקס זינגער. אין דעם פשוט׳סטן פאָלקס ליד איז דאָ מער פּאָעזיע ווי אין דעם גאנצן אינטעליגענטן פּאָעט אונזערן, וואס גראמט אָן געשמאק און אָן לעבן „ווי אזוי עס ווערן לידער געמאכט״. פון דער גויאישער פּאָעזיע דארפן מיר לערנען די חכמה פון קונסט און דאָס פאָלקס ליד זאָל זיין א קוואַל פאר אונז, די נאטור אונזערע.

און אזוי איז דאָס ביי אונז פארבליבן.

און ניט רימען איינענע און זיך אליין — אונזער פּאָעזיע האָט

אין יענע טעג אויף אייביק פארענדיקט מיט דער פּאָעזיע פון „געדיכטע“ און איז געוואָרן א פּאָעזיע פון קינסטלערישן ליד. אין דעם האָט אונז געהאָלפן, ווי זישא לאנדוי האָט אונז געזאָגט: די גויאישע פּאָעזיע און דאָס אידישע פּאָלקס ליד.

אונזערע ערשטע לערער זיינען געווען די רוסישע און די דייטשע פּאָעטן מאָדערניסטן און אויך זייערע לערער: די פראנצויזישע פּאָעטן מאָדערניסטן.

תלמידים פון תלמידים און מיט אָרעמער ירושה פון אידישער פּאָעטישער קולטור, האבן מיר אין אונזערע ערשטע טריט אין אונזער „מאָדערניזם“ זיך אָנגעכאפּט אָן א סך פרעמדע „פּאָעטישע“ אויסערלעכקייטן און אויך אָן דער דרייאייניקייט פון „עפּעס, ערגעץ און עמעץ“. אונז האָט נאָך פּשוט געפעלט אויסדרוק אָנצורופען אלץ מיט אמת׳ע נעמען. אין אונזער יונגקייט האָט דער עפּעס, ערגעץ און דער עמעץ און ענלאכער פּאָעטישער קלאפּערגעצייג, געדארפט דינען ווי א מעדיום צו באצייכענען ברייטערע האָריזאָנטן פון אויפנעמען און אויסדריקן די וועלט און זאכן וואָס וועלן ווירקלאָך דורך אונזערע חושים.

ביזטו געקומען, זישא, און האָסט צו אונז געזאָגט:

— ביי „זיי“, ביי די לערער אונזערע, איז הינטער דעם מאָדערניזם דאָ אלטע איינגעוואָרצלטע פּאָעטישע טראדיציע, וואָס האָט געלעבט אינאיינעם מיט געזונטן פּאָלקס-לעבן. הינטער אונז „יונגע“, זיינען דאָ נאָר — בלויזן. פּאָעזיע איז ביי אונז נים קיין פּאָלקס געברויך. וואָס מיר דארפן טאָן אין אונזער פּאָעזיע, איז ערשט מאכן אן אָנפאנג, ארויספירן די פּאָעזיע אויף איר נאטירלאכן, ריכטיקן וועג. וואָס פּאָעטן אין אנדערע שפראכן האָבן געטאָן מיט הונדערטער יאָרן צוריק טוען מיר איצט. און ביי אונז דארף עס זיין ניי און מאָדערן. די אינגלישע ראָמאנטיק פון פארטיקע עפּעס, ערגעץ און עמעץ, פונקט ווי פרעמדן-פּאָעטישן-פוץ מוזן מיר אוועקווארפן. דאָס אלץ איז ריינע מיסטיפיקאציע, אָנשטעלן. אמת׳ע פּאָעזיע קומט פון קאָנקרעטער דערפארונג און דורך עקזאקטן אויס-

דרוק פון וואָרט. אמת׳ע פּאָעזיע קומט דורך פשטות, דורך קלוגער פשטות . . .

האָבן מיר, עלטערע פון דיר, אָנגענומען, אז מיר דארפן גיין אויף דעם וועג פון פשטות, פון קלוגער פשטות. זיינען מיר אבער ניט געבענטשט געווען מיט יענער זישא לאנדוי׳ס קלונשאפט און אויך ניט מיט יענער זעלטענער פשטות וואס לויכט דורך אלע לאנ- דוי׳ס לידער.

נאָר זישא לאנדוי׳ס רוף צו פשטות האָט אויף אונז געווירקט אָפּצוטרייסלען זיך אויף שטענדיק פון פרעמדן „פּאָעטישן" פּוץ און פון אנדערע „פּאָעטישע" אָנשטעלן . . .

פּאָעזיע איז פאר אונז „יונגע" געווען דער גאנצער אינהאלט פון אונזער לעבן. פּאָעזיע האָט באלויכטן אונזערע גרויע טעג פון שווערער פיזישער ארבייט ביי דער ניי-מאשין, אויף דער רישטאָוואָ- ניע און ביי דעם קירזשנערשן בלאָק...

אונזערע נעמען האָבן שוין פארטונקלט די נעמען פון די אלטע און עלטערע פּאָעטן. אינדרויסן פון די פיר איילן, וואו מיר האָבן פארבראכט אונזערע טעג אין ארבייט פאר דעם ברויט, האָט דאָס לעבן גערייצט מיט צוזאָגן פון רום, כבוד, לארבער קראנצן און א לעבן פון גרינגער ארבייט. און ניט איינעם פון אונז האָט געצויגן ארויסצושווימען אויף דער וועלט, אָנהויבן שפּילן א גזעלשאפט- לאכע ראָלע, ווערן וואָרט-זאָגער, ווערן דער „געוויסן פון פאָלק"... און שניידן לאָרבער קראנצן...

ביזטו געקומען, זישא, און האָסט געזאָגט:

— די פּאָעטן ביז אונז האָבן געהאַט רום און כבוד און לאָרבער קראנצן אויסער זייער ליד. אין דער פּאָעזיע ביי די גויים וואָלטן אזעלכע „פּאָעטן" קיין איין טאָג ניט געלעבט. דעריבער איז אונזער רום, כבוד און אונזערע לאָרבער קראנצן בלויז אין אונזער ליד, ווייל אויסער דעם ליד איז דער מארק, דער יריד...

און אזוי איז דאָס ביי אונז פארבליבן.

נאָר אין דער גרויקייט פון אונזער לעבן איז ניט פאר איינעם פון אונז גרינג געווען בייצושטיין דעם נסיון ניט אריבערצוטרעטן די גרענעץ פון דעם ליד און שטעלן א פוס צום מארס, צום יריד.

זישא לאנדוי איז אבער געווען אזוי ווי ער האָט געזאָגט: ער איז פארבליבן ביזן סוף פון זיין לעבן — אין זיין ליד.

אונזער וועלטל האָט אונז ניט אויפגענומען. די אידישע לייענער, מ'שטיינס געזאָגט, וואס זיינען דערצויגן געוואָרן אויף ווערטער-ווערטער דעקלאמאציעס וועגן בלייכע אפרייטאָרס און אויף „הויכע" געגראמטע „אינטעלעגענטע" געדאנקען, האָבן פשוט נאָך ניט געקענט אויפנעמען אונזערע ערשטע, נייע אָן-תחלית'דיקע לידער. אונזערע לידער האָבן קיינעם ניט געבראכט קיין נוצן.

אויך די „קריטיקער" האָבן ניט פארשטאַנען אונזערע נייע לידער. אמת, אין אונזערע נייע לידער האָבן זיך נאָך דורכגעשאָטנט דער „עפּעס", דער „ערגעץ" און דער „עמעץ"... און אונזערע ערלאכע קריטיקער האָבן אונז דערפאר באצייכנט מיט דעם נאָמען „דעקאדענטן". מיר, אָנפאנגער, מיר זיינען אין יענע טעג געווען אויך יונג אין יאָרן, האבן זיי אונז אויף דעם פּשוטסטן און ערלאכסטן אופן אויך באצייכנט מיט דעם שיינעם נאָמען „יונגע".

מיר, די „יונגע", וואס קיינער האָט אונז ניט געלאדן און קיינער האָט אונז ניט געדארפט, האבן מיר געפילט אז מיר קומען מיט א גרויסער מיסיע און אז מיר מוזן פארטיידיקן אונזערע לידער, וואָס מיט זיי דארף זיך אָנהויבן די אמת'ע אידישע פּאָעזיע. דעריבער דארפן מיר ווייזן אונזערע קריטיקער, אז די לידער אונזערע, ווי מיר האָבן געגלויבט, זיינען געשריבן ווי לידער דארפן געשריבן ווערן, נאָך אלע כללים פון קונסט... און אז דאָס וואָס מיר ווילן אריינברענגען אין אונזער פּאָעזיע איז דאָס סאמע עלעמענטארסטע, ווייל...

און ניט איינער פון אונז האָט זיך דעמאָלט פארמאָסטן איינצוקנעלן מיט אונזערע קריטיקער דעם א"ב פון פּאָעזיע.

ביזטו, זישא, געקומען און האָסט אונז געזאָגט:

— מיט אזעלכע קריטיקער פון פּאָעזיע ווי ביי אונז, אידן, דארף מען ניט פּאָלעמיזירן. זיי דארף מען איגנאָרירן, אָדער אויסלאכן, בעסער אויסלאכן...

און אזוי איז דאָס ביי אונז פארבליבן:

ווער פון אונז האָט נאָך געפּרואווט מיט זיי צו פּאָלעמיזירן און ווער עס האָט זיי איגנאָרירט. נאָר זישא לאנדוי האָט זיי שטענדיק אויסגעלאכט, ביז זיין לעצטע שעה האָט ער זיי אויסגעלאכט...

שפּעטער איז צו אונז פארטראָגן געוואָרן א מענש פון אן אנדער וועלט. דער מענש האָט געהאט ביטערע ערפארונגען אין די אידישע און רוסישע פּאָליטישע פארטייען. צו אונז איז ער געקומען א גאָט זוכער און איז געשטאנען אויף דער פילאָסאָפישער אנשויאונג, וואס איר קולט איז די פארגעטערונג פון באַדנלאָזיקייט. דער לערער פון יענער פילאָסאָפיע האָט אין יענער צייט פארכאפּט א סך אנטוישטע רוסישע אינטעליגענטן.

דער מענש האָט געהאט א זעלטענעם טאלאנט צוריידן שיין. מיט זיין שיין ריידן האָט ער אונז אלעמען ממש פארכאפּט. דער מענש האָט אויסגעזען צו זיין א גלויביקער, וואס האָט שוין אין גאָרנישט געגלויבט: בלויז אין זיין אייגענער זייער שיינער פּראָזע און אויך אין א שיינער פּראָזע פון א צוויטן.

יענער מענש האָט זיך צו אונז צוגעטוליעט.

באגייסטערטע און איבערצייגטע אין דער גרויסער ארבייט וואָס מיר טוען אין אונזער פּאָעזיע, האָבן מיר אויפגענומען יענעם אנטוישטן מענשן, וואס האָט ניט געהאט די מינדסטע שייכות צו אונזער ארבייט. אונז איז דערפאר אויך פרעמד געווען זיין פילאָסאָפיע פון פארגעטערן די באַדנלאָזיקייט.

אָבער יענער מענש האָט זייער שיין גערעדט פאר וואָכעדיקע מענשלאכקייט, פאר פּשוט׳ע מענשלאכקייט, וואס דארף ניט דעם פּוץ פון עסטעטיק...

זיין „וואָכעדיקע מענשלאכקייט" קעגן אונזער „עסטעטיק" האָט אונז אויף א קורצער צייט צעטומלט. אָבער מיר האָבן זיך באלד

געכאפּט אז זיינע שיינע רייד פון וואָכעדיקע, פּשוטע מענשלאכ־קייט האָט אויף זיך געטראָגן אן אלטן פראַנצויזישן שלייער פון זיסלעכער קריסטלאכקייט...

נאָר זישא לאַנדוי, דער עסטעטישסטער פון אונז אלעמען און דער קליגערער פון אונז אלעמען האָט זיך ניט אויסגעהיט און איז אויף א לענגערער צייט אונטערגעפאלן אונטער דעם איינפלוס פון יענעם גאָט־זוכער מיט זיין קולט פאר וואָכעדיקייט...

און זישא לאַנדוי, דער ריטער און קעמפער פאר קינסטלערי־שער פּאָעזיע האָט אין איין שיינעם טאָג א קרים געטאָן מיט זיין אַריסטאָקראַטישע ליפּ: „פּאָ־ע־זיע". ער האָט עס געטאָן ווי דע־מאָלט, ווען ער האָט מיט איין קנייטש פון דער ליפּ אויף אייביק א סוף געמאכט מיט די „געדיכטע".

און דעמאָלט איז מיט זישא'ן א לענגערע צייט „גאָרנישט ניט געשען", ווייל ביי לאַנדוי'ן דעם פּאָעט, דעם עסטעט, געשעט גאָר־נישט אויסער דעם ליד...

פאר אונז, „יונגע", איז געווען א ווייטיק, וואס זישא לאַנדוי האָט געשטעלט דעם מענשען איבער דער פּאָעזיע, פּונקט ווי פּאָעזיע איז ניט דער מענש...

אינגיכן איז יענער מענש פארשוואונדן אינגאנצן פון אונזער האָריזאָנט. און זיין „וואָכעדיקע מענשלאכקייט" האָט שפּעטער אין זישא לאַנדוי'ס לידער אויפגעלויכטן מיט הערלאכן יום טוב און מיט אלע מענשלאכע זיבן חנ'ען.

פון אונזער ערשטער באַגעגעניש מיט דרייסיק יאָר צוריק, זיי־נען מיר איבערראשט געוואָרן פון זישא לאַנדוי'ס רייכער, אלזייטיקער באַקאַנטשאַפט מיט דער וועלט פּאָעזיע. נאָכמעהר האָט ער אונז פארכאפּט מיט זיין אָריגינעלן, זעלבסטשטענדיקן אורטיילן וועגן פּאָעזיע, מיט זיין זעלטענעם איידעלן געשמאַק און מיט זיין דינעם געפיל אָפּצוטיילן אמת'ע פּאָעזיע פון אָנגעבלאָזענער און איבער־טריבענער.

מיט די יאָרן האָבן זיך די אַלע לאַנדוי׳ס אייגנשאַפטן אויסגעברייטערט און רייפער געוואָרן. מיט די יאָרן האָט זיך אויך געשטאַרקט לאַנדוי׳ס פאַרליבטקייט אין פּאָעזיע. יאָ, פאַרליבטקייט. אין אונזער פּאָעזיע האָט נאָך קיינער ניט אַזעלכע פאַרליבטע און וואונדערלאַכע פערזן וועגן דעם ליד ווי לאַנדוי. זיין פאַרליבטקייט אין פּאָעזיע און דעם ליד האָט דעם געמיטלאַכן זישא לאַנדוי געמאַכט פאַר א קריגער. פּאָעטן עלטערע און אינגערע, וואָס האָבן מורא הערן דעם אמת וועגן זיך, האָבן אויף לאַנדוי׳ן געקוקט ווי אויף זייערן א שונא. נאָר דער אמת איז, אַז זיי האָבן זיך געשראָקן פאַר לאַנדוי׳ס אָפענער מיינונג, וואָס איז שטענדיק געווען שאַרף, בליציק, טרעפנדיק און — ניט אנגענעם . . .

אָבער זישא לאַנדוי איז ניט געווען קיין קריגער, נאָר א פּריםטער אין דער אידישער פּאָעזיע. ער איז געווען „דער מאַן פון ליד". דרייסיק יאָר איז ער געווען דער פּריסטער אין זיין ליד און אין אונזער פּאָעזיע. ער האָט זיין ליד ווי דאָס אידישע ליד בכלל אָפּגעהיט ווי זיינע שיינע אויגן אין קאָפּ.

ביי אונז איז ניט געווען קיין צווייטער פּאָעט וואָס זאָל דעם ליד אָפּגעבן אַזוי פיל כבוד. ער האָט זיך געשלאָגן מיט אייגענע און פרעמדע פאַר דעם כבוד פון דעם אידישן ליד און פאַר דעם וואָרט אין דעם ליד.

ווען פּאָעטן פון אונזערע טעג זיינען „גרויס" געוואָרן אויסער זייער ליד — האָט ער זיי פיינט געקראָגן ווי זיין פערזענלאַכן שונא. נאָר מער פון אַלץ האָט לאַנדוי פיינט געהאַט געשמאַקלאָזיקייט אין דער פּאָעזיע און ווען א פּאָעט האָט אין זיינע לידער אריינגעלייגט זייטיקע כוונות, וואָס אמת׳ע פּאָעזיע קען עס אָרגאַניש ניט פאַרדייען.

זישא לאַנדוי האָט געהאַט א וואונדערלאַכן זכרון פאַר לידער. ער האָט געקענט אויף אויסווייניק כמעט אַלע לידער פון אַלע אידישע פּאָעטן און אפילו די געדיכטע פון דעם עלטערן דור פּאָעטן, וועמען ער האָט אָרגאַניש ניט פאַרטראָגן.

לאַנדוי האָט געהאַט א טבע צו וויגן זיך ביים שטיין, ביים גיין און ביים זיצן. איז וויגט ער זיך צום ריטם און שעפּטשעט כסדר לידער. אייגענע און פרעמדע. אידישע, דייטשע, פּוילישע, רוסישע און שפּעטער ענגלישע.

אָפטמאָל זיצנדיק ביי א טיש פלעגן מיר קוים אויפכאַפּן אין זיין שעפּטשען די ווערטער, גאַנצע שורות און שוואַכע פערזן פון א פּאָעט א חבר אָדער פון אן עלטערן פּאָעט און מיר פלעגן קייכן פון געלעכטער. ער פלעגט יעדעס וואָרט, יעדע שורה און יעדן פערז אקצענטירן אזוי קונציק, אז מען פלעגט מוזן דערפילן די פוסטקייט פון אזא פּאָעזיע.

זישא לאַנדוי האָט אין די אַלע דרייסיק יאָר פון זיין פּאָעטישער אַרבעט און ווירקונג ניט אַרויסגעגעבן קיין איין בוך פון זיינע לידער.

ווען מיר פלעגן מיט אים ריידן וועגן אַרויסגעבן זיינע לידער, פלעגט ער זיך שטענדיק אַרויסדרייען מיט עפּעס א כאַראַקטעריס-טישן וויץ:

— איך וואַרט אַלץ ביז א פאַרלעגער וועט צו מיר קומען מיט א פאָרשלאַג אַרויסצוגעבן מיינס א בוך מיט אן אנשטענדיקן האָנאָ-ראַר . . . אויב אזוינס האָט נאָך ניט פּאַסירט, איז א סימן אז מיינע לידער טויגן ניט און דער לייענער דאַרף זיי ניט. אַרויסגעבן ביכער אַליין, ווי אַנדערע אונזערע פּאָעטן גיבן אַרויס, אויף דעם אייגענעם אָנגעשפּאָרטן געלט פון די אָרעמע פאַרדינסטן אין שאַפּ, און דער רעצענזענט זאָל שפּעטער באַקומען פאַר זיין רעצענזיע א דריטל פון דעם, וואָס דעם אָרעמען פּאָעט האָט אָפּגעקאָסט אַרויס-צוגעבן זיין בוך — דאָס טו איך ניט. און מיך אַרט ניט ווען דער רעצענזענט וועט ביי מיר פאַרלירן פּרנסה, און ער וועט מוזן גיין אין שאַפּ אַרבעטן אינאיינעם מיט אונזערע פּאָעטן. דערצו איז נאָך א ריזיקע, אז דער רעצענזענט זאָל מיין בוך אַרונטערייסן, ווייל איך בין ניט מאָדערן, איך גיי ניט מיט דער צייט, אָדער אין מיינע לידער איז ניטאָ קיין אינהאַלט, אָדער איך בין ניט גענוג מיסטיש פאַר אים . . . דערביי זאָל דער רעצענזענט אויף מיין חשבון געבן קאָמפּלימענטן א צווייטן פּאָעט, כאָטש איך האַלט אַליין פון יענעם פּאָעט — ניין, אַריבערטראָגן די אַלע זאַכן וואָלט כאָטש געלוינט ווען דער פאַרלעגער זאָל קומען מיט א נישקשה'דיקן האָנאָראַר . . .

דעמאָלט וואָלט געלוינט דער גאַנצער אומכבוד פון ארויסגעבן ביי אונז א בוך לידער.

גאָר לעצטנס, ווען לאַנדוי׳ס געזונט איז געווען פאַר׳משפּט און מיר האָבן געפילט, אז ער וועט שוין לאַנג מיט אונז ניט זיין, פלעגן מיר צו אים אָפטער צושטיין ארויסצוגעבן א זאמלונג פון זיינע לידער.

ביז איינמאָל, ווען מיר זיינען צו אים שטאַרק צוגעשטאַנען, האָט ער זיך אויף זיין שטייגער מיט א ווייץ ארויסגערעדט:

— אָט האָב איך אָנגעשריבן עטלאַכע זאַכן, וואָס ממש קיינער דאַרף זיי ניט האָבן. עפּעס א מעשה פון דזשימי פון סקאָטלאַנד יאַרד, ווענן דער שיפּע זיבעלע, און נאַכטיגאַלן . . . אין פערזן און אין וואונדערלעכע פּראָזע. געשריבן פון פריילאַכקייטוועגן. נאָר מען וועט זיך וואונדערן, צו וואָס אַזאַ קלוגער מענטש ווי זישאַ לאַנדוי האָט זיי געשריבן. אָט די זאַכן וואָלט איך ארויסגעבן. זיי זיינען, פאַרשטייט זיך, געשריבן א סך בעסער, ווי מען שרייבט ביי אונז אָנגעבלאָזענע טראַגעדיעס פול מיט אָנשטעל און מיסטיפיקאַציע, וואָס קיינער פאַרשטייט ניט קיין וואָרט אין זיי. אויך אין מיינע זאַכן וועט מען קיין וואָרט ניט פאַרשטיין. זיי זיינען אבער געשריבן מיט עלעגאַנץ, געמיט און געשמאַק. נאָר די הויפּט מעלה איז, וואָס די זאַכן זיינען פריילאַכע. און טאַקע צוליב פריילאַכקייט וואָלט איך זיי ארויסגעבן אין א בוך און וואָלט דאָס בוך גערופן: „עס איז גאָרנישט ניט געשען“. . . אַזאַ נאָמען פון מיין בוך וואָלט טאַקע געמיינט אז איך גיב די רעצענזענטן א פאַרטיקן צעקייטן געדאַנק, אז אין דעם בוך געשעט גאָרנישט . . . נאָר זאָל מיינס איבערגיין. נאָך אַזויפיל יאָרן האַרצווייטיק וואָס זיי האָבן פון מיר געהאַט, זיינען זיי ווערט פון מיר א צוגעוואָרפן ביינדל . . . דאָס בוך זאָל טאַקע הייסן: „עס איז גאָרנישט ניט געשען“.

און דאָס בוך „עס איז גאָרנישט ניט געשען“ איז ארויס אין דעם זעלבן טאָג ווען לאַנדוי האָט פאַרבראַכט עטלאַכע פריילאַכע רווישיקע שעה׳ן אין עטלאַכע קאַפייען מיט צענדליקער פריינט און איז פון צופיל אָנשטרענגונג אויסגעגאַנגען אויפן וועג צו זיין שטילער היים.

מיר האָבן זישאַ׳ן געבראַכט צו זיין אייביקער רו. ביי זיין קבר האָבן פרעמדע מענשן ווידער גערעדט און געזידלט די אַמעריקאַנער ערד, וואָס איז ניט ווערט האַלטן אין זיך זישא לאַנדוי׳ן. אָבער די אַמעריקאַנער ערד אין לאַנג איילאַנד האָט צוגענומען זישאַ׳ן, ווי זי נעמט צו אַלע קינדער פון דער ערד. מיר האָבן אויף זישאַ׳ס קבר צו-געלייגט אונזער ברידערלאַכע לאַפּעטע ערד. שלאָף זישא, חבר און ברודער. דאָס האַרץ, וואָס פאַרשטייט גאָרנישט וויינט שטום. נאָר די ליפּן וואָס ריידן ווענן אַלץ עפּענען זיך מיט ווערטער פון זישא לאַנדוי׳ס לעצטע ליד אויף דעם טויט פון אַ פּאָעט: „פּאַרוואָס ביזטו געשטאָרבן” זישא, זישא ? . . .

מאַני לייב.

זישא לאנדוי — געמאָלן פון מ. סאיער

מיט זישא לאנדוי

פיר זענען מיר געווען. דריי האבן געשריבן לידער און איינער ראָמאנען. קנאַפּע דרייסיק יאָר געקניפּט און געבונדן. ליטעראריש און פּערזענלעך. פאַרבראַכט אַ סך צוזאַמען, געחלומט צוזאַמען, איינאיינעם אַרויסגעגעבן זשורנאַלן און זאַמלביכער, געקריגט און געריסן זיך, אַמאָל איבער נאַרישע קאַפּריזן, אַמאָל איבער פאַרוואונדעטער איטלקייט און אַמאָל איבער ערנסטע פּערזענלאַכע ענינים און טעאָרעטישע סכסוכים. אָבער קיינמאָל נישט איבערגעריסן. שטענדיק זיך איבערגעבעטן און ווידער געוואָרן איינס ווי פריער. איצט ווען איינער איז נישטאָ מער איז גאַנץ אָפּט פּוסט און נאָך אָפּטער טרויער אין האַרצן. אָבער ווען איך זעץ זיך שרייבן וועגן אים מישט זיך אין טרויער אַריין פרייד. די פרייד פון אַ חבר, וואָס אים ווילט זיך דערציילן פון אַ חבר. — אַזוי און אַזוי און אַנדערש שוועבט זיין געשטאַלט פאַרביי מיר. ווי איך האָב אים געזען אין פאַרשידענע צייטן, אין פאַרשידענע מאָמענטן און ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן. אַזוי און אַזוי און אַנדערש וועל איך וועגן אים דערציילן.

ערשטע באַגעגעניש

איך געדענק שוין ניט דאָס יאָר, ווען איך האָב זיך באַקענט מיט זישא לאַנדוי. מיר איז אויך מער ניט קלאָר, צי דאָס איז געווען שפּעט אין האַרבסט אָדער פרי אין פרילינג. איך געדענק אָבער

נענוי, אז עס איז געווען אן אָונט אויף קאנאל סטריט, פאר דעם אמאָליקן דרוקערמאנס ספרים געשעפט, אז דער אָוונט איז געווען קאַלט, נעפלדיק און בלאָטיק, און איך האָב געטראָגן א שווערן ווינטער-מאנטל. אלע פארבייגייער האָבן געטראָגן שווערע ווינטער-מאנטלען און אלע פון דער קליינער גרופע יונגע שרייבער, וואָס איז געשטאַנען פאַר דעם ספרים-געשעפט און געוואַרט אויף עפּעס א נייער צייטשריפט, וואָס מען האָט געדאַרפט ברענגען פון דרוק, האָבן געטראָגן שווערע מאנטלען, נאָר דאָס דינע, בלאָנדע בחור׳ל מיט די גרויסע בלויע אויגן, וואָס מען האָט מיר פאָרגע-שטעלט אלס זישא לאנדוי, האָט געטראָגן א לייכט, שמאָל, זומער-דיק איבערציערל פון לעדער קאָליר, וואָס האָט זיך ענג פארקנעפלט איבער א שפּיציק בייכל.

פאר די וואָס האָבן געקענט דעם שפּעטערדיקן ברייטן און שווערלייביקן לאנדוי וועט זיין שווער זיך פאָרצושטעלן, אז אויף זיין ניינצענטן צי צוואנציקסטן יאָר איז ער געווען א דין כמעט שמעכטיק אינגל, פּונקט ווי זיי קאָנען זיך מסתמא ניט פאָרשטעלן, אז לאנדוי פלעגט גיין אָנגעטאָן ווי א דענדי אין ענג-געפּאסטע קליי-דער, א הארטן שטייענדיקן קראגן און א דוירבי. מיטן לעצטן איז ער אָבער ניט געווען קיין בן-יחיד. אלע האָבן מיר אין יענע יאָרן געהאט איינגעקאַרפּטע רייפן אויף די שטערנס פון די הארטע קיי-לעכדיקע קאַפּעלושן, וואָס מיר האָבן דעמאָלט געטראָגן.

„זישא לאנדוי! זענט איר דאָס טאקע זישא לאנדוי?“ — האָב איך געפרעגט און אים נאָכאמאָל אָנגעמאָסטן מיט די אויגן פון קאָפּ ביז די פיס, „און וואו זיינען די וואָנצן?“

— דאָרט, וואו אייער גאָלד!“

מיין פראגע האָט זיך באצויגן אויף זיינעם א שלעכט ליד גע-דרוקט אונטער פּינסקי׳ס רעדאקציע אין „ארבעטער“, אין וועלכן וואָנצעס זיינען געוואָרן „וואָנצן“, כדי ער זאָל זיי קאָנען בא-נוצן אלס ניט געלונגענעם גראם צו „טאנצן“. פאר יענער צייט אָבער און נאָך פאר אָנהייבער דערצו, א טשיקאַווע און איינג-ארטיק ליד. זיין ענטפער האָט זיך באצויגן אויף א גאנצע ריי פון מיינע לידער אין יענער צייט, וואָס זיינען געווען פּונקט אזוי שלעכט און גאָר ניט איינגנארטיק און אין וועלכע עס האָט געהאלטן אין איין

בליאַסקען מיט גאָלד. דאָס דאָזיקע גאָלד אין מיינע לידער האָב איך דוקא געהאַט צו פאַרדאַנקען מיין דעמאָלסטיק שווער לעבן, און אָט ווי אַזוי:

ווי די מערסטע יונגע אידישע שרייבער אין אַמעריקע פון יענער צייט, בין איך אויך געווען אַ פאַבריק ארבעטער — אַ פּעקער ביי קאַפּן. ווען איך האָב זיך באַקענט מיט לאַנדוי'ן בין איך שוין געווען אַ חתונה געהאַטער, אַ טאַטע פון אַ קינד, און דאָס לעבן איז געווען זייער שווער. דער אייביקער יאָך און די אייביקע זאָרגן האָבן געדריקט און דערשלאָגן. אין דער פאַבריק וואו איך האָב געאַרבעט, כאָטש איינע פון די גרעסטע אין דעם פאַך און פאַר יענער צייט היגיעניש די בעסט איינגעאָרדענטע, זיינען, באַזונדערס אין מיין ווינקל, שטענדיק געשטאַנען וואָלקנס פאַרע, וואָס האָבן מיט אַ צישעריי זיך אַרויסגעקנוילט פון גרויסע פּירעקיגע קופּערנע קעסלען און פון מאָנסטערהאַפטע היידראַליק מאַנישען. אייביקע טריבקייט, שטיקעניש און אייביקער געשטאַנק, שטענדיקע ברעכעניש אין רוקן און ברענענדיקע זוילן פון שטיין יעדן טאָג צען און מער שעה אויף די פיס, איז דאָס געמיט שטענדיק געווען באַטריבט. נאָר אין ליכטיקער פונקט איז געווען אין דעם דאָזיקן טריבן לעבן — די גאָלדענע קרוין אויפן טורעם-שפּיץ פון אַ וואָלקנקראַצער געביידע, וואָס מען האָט דעמאָלט נאָר וואָס געהאַט פאַרענדיקט אָדער געהאַלטן אין פאַרענדיקן. אויב דער טאָג איז נאָר געווען אַ שיינער, האָט די דאָזיקע קרוין אין אַ באַשטימטער שעה יעדן נאָכמיטאָג אויפגעכאַפּט די שטראַלן פון דער זון און איז אַליין געוואָרן אַ זון — אַ גליענדיקע גאָלדענע זון. אין מיין טריבן ווינקל אין דער פאַבריק האָט זיך די „זון" באַוויזן ווי אַ נס. און כאָטש דער נס האָט זיך באַנייט כמעט יעדן טאָג, האָב איך פונדעסטוועגן שטענדיק געוואַרט אויף אים מיט אַ פלאַטער אין האַרצן, ווי מען וואַרט אויף אַ פרוי, וואָס מען האָט ליב. און וואָס האָט די דאָזיקע „זון" ניט אָנגעצונדן אין מיר און אַרום מיר! וואונדערלאַכע לאַנדשאַפטן האָבן אויפגעבליט פאַר מיינע אויגן אין מיטן די בערג היטלען און שטויסן קאַפּעלושן און נאָך גרעסערע שטויסן פּירעקיקע און קיילעכדיקע שאַכטלען צווישן וועלכע איך בין געשטאַנען ווי איינגעמויערט; אין אַלע מיידלאַך פון שאַפּ האָב איך זיך איינגע-

ליבט; זוניקע פעלדער האָבן געשוועבט דורך מיינע חלומות און טויזנטער זכרונות פון דער קינדהייט זיינען מיט אמאָל געוואָרן זוניק און גאָלדיק און געזוכט אויסדרוק אויף פאַרשידענערליי אופנים אין מיינע לידער. געזוכט, אָבער ניט געפונען. דאָס הייסט איך האָב דעם אויסדרוק ניט געפונען, און באַקומען האָבן זיך גאָר שלעכטע לידער.

ווי א סך אָנהייבער, וואָס דערקענען נאָך ניט זייער אייגן קול, האָב איך, אפשר ניט וויסנדיק, געזונגען מיט א פרעמד קול, באַנוצט זיך מיט פּאָעטישע אויסדרוקן וואָס אנדערע פאַר מיר האָבן אויס-געמינצט. ווי א סך אָנהייבער האָב איך דעמאָלט נאָך ניט געוואוסט, אַז די שטאַרקסטע איבערלעבונגען און טיפסטע עמפינדונגען מאַכן נאָך אַלץ ניט קיין גוט ליד. ערשט שפּעטער, ווען מען ווערט קינסטלעריש רייכער, דערגייט מען — און אָפטמאָל דורך גרויס פּיין — דעם סוד, אַז א סך מער ווי א י י נ ד ר ו ק, איבערלע-בונג און עמפינדונג דאַרף מען האָבן א ו י ס ד ר ו ק. דאָס פּאַ-סיקסטע וואָרט אויף דעם פּאַסיקסטן אָרט, האָט נאָך קאַלירידזש געפאָדערט. וואָס דאָס מיינט שוין ממילא טאָן, ריטם און פאָרם, גילטיק בלויז פאַר דעם געגעבענעם ליד און ניט פאַר קיין אנדערן.

צווישן מיר און זישאָ לאַנדוי איז עס ניט געווען קיין „ליבע פון ערשטן אויגנבליק“. מיר האָבן זיך גלייך אָנגעהויבן זאָגן אמת׳ן, און דער אמת טוט וויי, בפרט נאָך ווען מען איז יונג. לאַנדוי איז געווען מיט א פינף יאָר אינגער פון מיר. אבער אין יענע גוטע יאָרן איז אין מיינע אויגן קיינער ניט געווען אינגער פון מיר. אין מיינע אויגן בין איך געווען דער אינגסטער, מיט אַלע מעגלאַכקייטן און האָפענונגען וואָס שטראַלן אַקעגן דעם אינגסטן, אבער אויך מיט אַלע פּיינען און ספקות׳ן אין זיך, וואָס שליידערן פון איין תהום אין אנדערן אריין. יונג זיין מיינט האָפערדיק זיין, ווייל אויב נאָך ניט היינט דערגרייכט אַלץ פון וואָס דער יונגער פּאָעט חלומט וועט ער דאָך דאָס זיכער דערגרייכן מאָרגן, איבעראיאָר און אפילו ערשט אין יאָרן אַרום. וואָס מאַכט עס אויס? אַז דאָס לעבן איז נאָך פ אַ ר דיר. יונג זיין מיינט אָבער אויך קרענקלאַך עמפינד-לאַך זיין און איך בין געווען איבער-עמפינדלאַך. דער קלענסטער

פגיעת-כבוד האָט אין יענע צייטן געטראָפן ווי א שטיין. דאָס מינדסטע בייזע וואָרט האָט געשטאָכן ווי א שפּיז און טיף פאַר־וואונדעט. און ביי אונזער ערשטער באַגעגעניש האָט מיר לאַנדוי געזאָגט א סך בייזע און שטעכיקע ווערטער. איך אים האָב אויך ניט געזשאַלעוועט. און מסתמא האָבן מיינע רייד אויך געטראָפן וואוהין זיי האָבן געצילט. לאַנדוי איז אבער אין דער הינזיכט גע־ווען דער געשיקטערער, און דאָס איז ער שטענדיק געבליבן. אזוי אַריינזאָגן, אז עס זאָל טרעפן אין דער זיבעטער ריפּ אריין האָט צווישן אונזער קיינער ניט געקאָנט.

יענע נאכט האָב איך, ווי מען זאָגט אין אונזערע מקומות, גע־קאָפּעט דאָס לײַלעך. אזוי שטאַרק פאַרוואונדעט האָב איך זיך גע־פילט פון מיין ערשטער באַגעגעניש מיט לאַנדוי׳ן, אז איך האָב יענע נאכט אן אויג ניט געקאָנט צוטאָן. אויף מאָרגן בין איך דעם גאַנצן טאָג געשטאַנען ביי דער ארבעט אן אויסגעהוילטער און אז איך בין אהיים געקומען האָב איך קיין ביסן ניט געקאָנט נעמען אין מויל אריין. ביז דעמאָלט פלעגן ביי מיר אַלע ניט געדרוקטע לידער זיין זאָרגפעלטיק פאַרשריבן אין א ריינעם העפט און די געדרוקטע איינגעקלעפּט אין א צווייטן. עטלאכע טעג נאָך מיין באַגעגעניש מיט לאַנדוי׳ן האָב איך גענומען דעם העפט מיט די געדרוקטע און דעם העפט מיט די פאַרשריבענע לידער, זיי איבערגעריסן אין מיטן און זיי אריינגעוואָרפן אין א ברענענדיקן אויוון. דאָס איז געווען ניט צום ערשטן און ניט צום לעצטן מאָל, ווי איך האָב צעריסן מיינע זאכן, און שטענדיק איז עס געווען צו רפואה.

דער דאָזיקער שטריך צו זאָגן אמת׳ן אָפן, באַזונדערס וועגן דיכטונג, און דאָס אזוי שאַרף און בייסיק, אז עס זאָל אריין טיף אין די ביינער, איז לאַנדוי׳ן פאַרבליבן אויפן גאַנצן לעבן. וואָס נענ־טער א מענטש איז אים געווען, אַלץ מער האָט זיך לאַנדוי דערלויבט די דאָזיקע אָפענקייט. גאַנץ אָפט איז עס געווען דער פּרואוושטיין צי וועט זיך קאָנען פאַרבינדן א חברשאפט צווישן אים און אן אַנ־דערן דיכטער. אין דער רגע ווען לאַנדוי האָט דערפילט, אז א דיכ־טער קאָן ניט הערן דעם אמת וועגן זיך אָדער זיין ליד, איז אים יענער געוואָרן א פרעמדער. ער האָט מיט יענעם זיך נאָך געקאָנט באַגעגענען גאַנץ אָפט, שפּילן מיט אים אין קאָרטן, באַרימען זיך

פאר אים מיט די איינגעמאכצן וואס ער קאָן פרעגלען אָדער וואס פאר א גוטער קענער און געניסער פון געטראנקען ער איז, אָבער וועגן דיכטונג האָט ער מיט יענעם מענטשן מער ניט גערעדט.

נישט אלעמאָל איז לאנדוי געווען גערעכט אין זיינע אורטיילן. דאָס וואָלט ניט אויסגעמאכט, ווייל ווער איז דען שטענדיק גערעכט? דאָס ערגסטע ביי לאנדוי׳ן איז אָבער געווען, וואָס אין זיינע אויגן האָט ער קיינמאָל ניט געטאָרט זיין אומגערעכט. דאריבער פלעגט ער גאנץ אָפט זיינעם אן אומרעכט אויסקויפן מיט א צווייטן נאָך א גרעסערן. דאָס, דוכט מיר, פונקט ווי די מדה צו זאָגן א מענטשן דעם אמת גלייך אין די אויגן אריין, האָט ער איבערגענומען בירושה פון דעם גוט-אידישן הויף, ביי זיין זיידן דעם סטריקיווער, וואו ער איז אויסגעוואקסן. רבישע קינדער און איינעקלאך געוואוינען זיך צו פון קינדוויז אָן אריינצוזאָגן. אין רבישע הויפן, ווי אין אלע הויפן וואו מען פירט שטאט און ממילא אויך פאָליטיק, איז מען אויך קיינמאָל ניט אומגערעכט. אומגערעכט איז שטענדיק דער צווייטער צד: דער הויף מיט וועלכן מען פירט אן אָפענע צי א באהאלטענע מחלוקה. די מחלוקה מעג זיך זיין לשם שמים — צוליב אזא אָדער אן אנדערן קנייטש אין דער עבודה. די מעטאָדן זענען אבער ניט שטענדיק לשם שמים׳דיקע. אפילו אן אינ-טריגעלע איז בארעכטיקט, אויב זי איז נאָר נויטיק אָדער ווען מען מיינט, אז זי איז נויטיק. לאנדוי׳ס מחלוקת׳ן זיינען שטענדיק גע-ווען לשם שמים׳דיקע. אין תוך זיינען אפילו זיינע „אומרעכטן" אָדער „רשעות׳ן" ווי די געטראָפענע האָבן זיי אָנגערופן, ניט גע-קומען פון שלעכטס, פון סתם וועלן ווייטאָן, נאָר דערפון, וואָס ווי יעדער דיכטער האָט ער ניט שטענדיק געקאָנט זיין דער אָביעקטי-ווער קריטיקער, איפאָליט טען האָט שוין אויפמערקזאם געמאכט דא-רויף, אז יעדער אמתער דיכטער מיט אן אייגענעם וועג, מוז בטבע זיין איינזייטיק און אפילו פאנאטיש איינגעגלויבט, אז נאָר זיין וועג איז דער ריכטיקער. ממילא קאָן ער שוין ניט אָפשאצן ווי געהעריק דעם ווערט פון אן אנדערן דיכטער, באזונדערס ווען דער אנדערער איז פון אן אנדערער ריכטונג.

פֿאַרבריִדערונג

א נענטערע באַקאַנטשאַפֿט צווישן מיר און זישא לאַנדוי האָט זיך אָנגעהויבן פֿאַרקניפּן ביי די מיטינגען פֿון פֿאַראיין ליטעראַטור, וואָס האָט אַרויסגעגעבן די צוויי זאַמלביכער „ליטעראַטור". גאָר נאָנט האָבן מיר אָבער אָנגעהויבן ווערן ערשט אין זומער 1910, ווען מען האָט צוגעגרייט דאָס צווייטע זאַמלבוך „ליטעראַטור". ביי די מיטינגען האָב איך זיך באַקענט מיט איגנאַטאָוו׳ן, לאַפּינ׳ען און משה וואַרשע. די מערסטע פֿון די וואָס זיינען איין צייט אָדער אַן אַנדערע צוגערעכנט געוואָרן צו דער גרופּע „יונגע", ווי ראָלניק׳ן, שוואַרצ׳ן, האַלפּערינ׳ען, האַימאָוויטש׳ן, אָפּאַטאָשו׳ן און דילאָנ׳ען האָב איך געקענט נאָך פֿון פֿריער. מיט ראַבאָי׳ן האָב איך זיך ערשט שפּעטער באַקענט. קאַזאַנסקי און לייוויק זיינען געקומען שפּעטער. לענגער פֿון אַלע האָב איך געקענט מאַני לייב׳ן. מיט אים האָט מיך באַקענט זעלדין נאָך אין 1905. אָבער נאָנטע חברים זיינען מיר געוואָרן אויך ערשט אין זומער 1910.

צו די מיטינגען פֿון פֿאַראיין „ליטעראַטור" פֿלעגן קומען צווישן זעכציק און זיבעציק יונגעלייט, וואָס האָבן פֿון צייט צו צייט אָפּגעדרוקט א ליד צי א סקיצע אין איינער פֿון די טעגלאַכע אָדער וועכטלאַכע צייטונגען פֿון יענער צייט. די מערסטע פֿון זיי זיינען קיין שרייבער נישט פֿאַרבליבן. א טייל איז מיט דער צייט אַריין אין די צייטונגען. אַנדערע זיינען געוואָרן יוניאָן-פֿירער, דאָקטוירים, דענטיסטן, אַפּטייקער צי גאָר דערפֿאָלגרייכע געשעפֿטסלייט. ביי די מיטינגען האָט זיך פֿון אָנהויב אָן גענומען אויסשיילן די גרופּע, וואָס האָט שפּעטער געמאַכט געשיכטע מיט די זאַמלביכער „שריפֿטן". די גרופּע איז אויך צעפֿאַלן אין קלענערע גרופּן, און צו דער קלענסטער, וואָס איז באַשטאַנען פֿון מאַני לייב׳ן, לאַנדוי׳ן און מיר, איז מיט דער צייט איבערגעגאַנגען בירושה דער נאָמען „יונגע". צוגעוויפּגעוואַקסן מיט אונז און געוואָרן איינער פֿון אונז איז שפּעטער אויך דוד קאַזאַנסקי. לויט זייער צוגאַנג צו ליטעראַטור און לויט זייער דיכטערישן מהות האָבן צו דער גרופּע אויך אייגנטלאַך געדאַרפֿט צוגערעכנט ווערן ראָלניק און ראַבאָי.

אָבער זיי האָבן זיך קיינמאָל נישט אינגאַנצן אידענטיפיצירט מיט אונז.

דער נאָמען „יונגע" איז אורשפּרינגלאַך געווען א שפּאָט-נאָמען פאַר א גרופּע יונגע שרייבער, וואָס האָט נאָך אין 1907 געהאַט די „חוצפּה" צו דערקלערן, אז מען דאַרף דאָס ביסל אידישע ליטעראַרישע כוחות אין אמעריקע באַפרייען פון דעם אַפּיטרופּסות פון די צייטונגען, און זיי האָבן געזוכט צו שאַפן אן אייגענעם ליטעראַרישן ווינקל אין די דינע העפטלעך פון דעם חודש-זשורנאַל „די יוגענד". שפּעטער האָט מען מיט דעם נאָמען באַצייכנט אַלע אויף אנדערשקייט פּרעטענדירנדיקע יונגע שרייבער, כאָטש קינסטלעריש האָבן זיי צווישן זיך גאָר קיין שייכות נישט געהאַט. ערשט מיט דער אויסקריסטאַליזירונג פון אונזער גרופּע האָט דער נאָמען געקראָגן א באַשטימטן באַטייט. איצט איז ער געווען דער נאָמען פון אן איינהייטלאַכער שולע — די ערשטע ליטעראַרישע שולע ביי אידן. א שולע, וואָס איז קיינמאָל נישט אַרויסגעקומען מיט קיין געשריבענע פּראָגראַמען און דאָך האָט זי געהאַט א קענטיקע פיזיאָנאָמיע, וואָס האָט זי אויסגעטיילט פון גאַנצן אַרום, און אַרויפגעלייגט אזא שטעמפּל אויף דער אידישער דיכטונג, אז ווייטער שרייבן אזוי ווי מען האָט געשריבן איידער זי איז געקומען, האָט מען מער נישט געקאָנט.

דריי מענטשן, גרונט פאַרשידן אין טעמפּעראַמענט און כאַראַקטער; אין די, פאַר דיכטער אזוי וויכטיקע, ערשטע קינדערשע איינדרוקן פון היים, לאַנדשאַפט און סביבה און ערשטע אויפגעכאַפּטע קלאַנגען פון ניגון, ליד און מעשה; גרונט פאַרשידן אין דערציאונג, באַגעגענישן, חלומות, שטרעבונגען און איינפלוסן (עטישע, עסטעטישע און ליטעראַרישע) פון די פאָרמאַטיווע יאָרן; גרונט פאַרשידן אין אופן פון שרייבן און דאָך געוואָרן די שאַפער פון אן איינהייטלאַכער שולע מיט א באַשטימטן גאַנג, באַשטימטן קוק און באַשטימטער קריטעריע. ווי אזוי דאָס איז געוואָרן איז פאַר מיר נאָך ביז אויפן היינטיקן טאָג א רעטעניש. טיילווייז דערקלער איך דאָס דערמיט, וואָס ביי אונזער גאַנצער פאַרשידנקייט האָבן מיר דאָך געהאַט איין אייגנשאַפט א בשותפות׳דיקע: — וואַכקייט פון די חושים.

אגב א שטריך, וואס איז איינן אלע קינסטלער, און מיר זיינען געווען, אויב-נישט די ערשטע קינסטלער איז די ערשטע באוואוסטזיניקע קינסטלער-גרופע אין דער אידישער דיכטונג. אונזער קוק, אונזער וועלט-באנעם און אונזער צוגאנג צו מענטש און וועלט איז געווען א קינסטלערישער. אונזערע פאדערונגען צו אלע אידישע דיכטער און קודם כל צו זיך אליין זיינען געווען ריין-קינסטלערישע. איינע פון די קארדינאלע פאדערונגען אונזערע איז געווען נישט צופרידן צו שטעלן זיך מיט דעם, וואס מען ווייס, ווייל אזוי איז אנגענומען, ווייל אזוי האט מען געהערט אדער ווייל אזוי האט מען „געלייענט אין די ביכלאך״, נאר צו יעדער דערשיינונג צוגיין מיט אפענע אויגן און אן אפענעם מוח און פרואוון זי אויפס ניי דערקענען, אויף אן אייגענעם אופן דערקענען. נישט אזוי פיל מיטן שכל, ווי דורך די חושים. נישט לאגיש, נאר אינטואיטיוו פסיכאלאגיש.

די פאדערונג איז אליין געווען דער רעזולטאט פון א דערקענטעניש. א דערקענטעניש, צו וועלכער מיר זיינען געקומען בהדרגה נאך א לאנגען פארשן, זוכן, לייענען און פארגלייכן ; נאך לאנגע טעג און נעכט, וואס מען האט פארבראכט אין פארטיפטע שמועסן וועגן אן איינציקן ענין — די דיכטונג, וואס איז געווען טייערער פון אלץ און פאר וועלכער מיר האבן געקאנט מקריב זיין אלץ, אפילו די אייגנליבע און אייטלקייט, וואס איז ביי דיכטער פונקט אזוי שארף אויב נישט נאך שארפער ווי ביי פרויען. מיר האבן זיך קיינמאל נישט געשאנעוועט. אלע חסרונות, וואס מיר האבן געזען איינער ביים אנדערן האבן מיר אנגעוויזן. און נישט בלויז באריערט מיט זיידענע הענטשקעס, חלילה, נאר אויפן שארפסטן און בייסיקסטן אופן. געקאטעוועט, אז עס זאל ווי טאן, און עס האט וויי געטאן. ביזן בלוט ווי געטאן. אבער געהאט די נויטיקע ווירקונג.

ווען מיר זיינען געקומען איז די אידישע דיכטונג געווען אין דינסט ביי אידייען און באוועגונגען, סאציאלע און נאציאנאלע. די דיכטער זיינען געשטאנען הויך, האבן פארנומען זייער א חשובי׳ן ארט. אבער די דיכטונג איז, ווי יעדע דינסט, געלעגן טיף אין דער אדמה. מיר האבן פראקלאמירט איר פרייהייט און איר רעכט

אויף אן איינן זעלבסטשטענדיק לעבן. מיר האָבן פארקינדיקט, אז די דיכטונג דארף נישט לעבן אין זכות פון וועלכער עס איז אי-דייע, ווייל זי לעבט אין איר אייגנעם זכות. זי האָט איר אייגן אָרט און אירע אייגענע פונקציעס אין לעבן. דעריבער איז זי נישט מחויב, ניין, טאָר נישט נעמען אויף זיך קיין אנדערע פונקציעס, ווייל דערמיט פעלשט זי קענן זיך אליין. אין אונזער ליטעראטור האָט דאָס געקלונגען פרעמד דעמאָלט און קלינגט נאָך פרעמדער היינט, ווען פארטייען און באוועגונגען באהערשן ווידער דאָס לעבן, און דאָס ווי קיינמאָל נישט פריער, און ווען זיי ליינן ארויף זייערע דיקטאַטאָרישע לאַפּעס אויף אלץ, און אלץ מוז זיי דינען.

ווען מיר זיינען געקומען אין אונזער דיכטונג, באזונדערס דאָ אין אמעריקע, געווען גרילצנדיק-שרייעריש-באָמבאַסטיש און מעלאָ-דעקלאמאטאָריש, ווען זי האָט זיך צוגערירט צו סאָציאלע טעמעס; אויסגעווייקט אידישלאך, מיט א ריח פון טשאָלנט און מקוה, ווען זי האָט זיך פארנומען מיט נאַציאָנאלע מאָטיוון, און אויס-געסטראָיעט מיט דייטשמעריש-פּאָעטישע פליטערלאך, ווען זי האָט געוואָלט אויסדריקן יחידישע, לירישע איבערלעבונגען. אויף א היי-מישן, עכטן גוטן אידיש האָבן די אמאָליקע פּאָעטן געשריבן בלויז זייערע סאטירישע לידער, ווען זיי האבן געוואָלט אָפּלאכן פון עפּעס. ווייל קיין זאך איז אין זייערע אויגן נישט געווען אזוי לעכערלאך ווי דאָס, וואס איז געווען עכט אידיש. אין דער הינזיכט זיינען זיי געווען לייבלאכע ברידער פון אונזערע אמאָליקע שונד-ראָמאַן פאַרפאַסער. אויך ביי אונזערע אמאָליקע שונד-ראָמאַן-מחברים האָבן גערעדט א גוטן אידיש נאָר די פארשימלטע, אָפּגעלעבטע „סמישנע״ פּארשוינען. די העלדן און העלדיכעס אָבער, וואָס האָבן געהאט די מחברימס פולסטע סימפּאַטיעס, ווייל זיי זיינען דאָך שוין געווען „מאָדערנע, היינטוועלטיקע״ מענטשן און האָבן שוין גע-וואוסט וועגן אזוינע „מאָדערנע״ זאכן ווי „ליבע״, זיי האָבן שוין גערעדט אויף א „פּאָעטיש״ דייטשמעריש לשון.

אלס רעאקציע קעגן דעם אלעמען און קעגן אלע שאבלאָנען מיט וועלכע אונזער פּאָעזיע איז דעמאָלט פול געווען, האָבן מיר „יונגע״ זי גענומען פאראָרימערן סאי אין טעמעס און סאי אין שפּראך. כדי אליין נישט געשטרויכלט צו ווערן און אליין נישט

אריינצופאלן אין באָמבאסטיק, האָבן מיר פארוואָרפן סאָציאַלע טעמעס; כדי זיך צו פארהיטן פון יאַלעווע קוגל מליצות, האָבן מיר אויסגעמיטן נאציאָנאַלע מאָטיוון, און כדי צו קאָנען לייטיש אויסדריקן אן אינטים לירישן געפיל, האָבן מיר איינגעזען, אז מיר מוזן טאָן צוויי זאכן: פון איין זייט זוכן זיך אליין צו דערקענען און דערגרונטעווען, כדי מיר זאלן זיין ביכולת צו דערקענען די וועלט, און פון דער אנדערער זייט מוזן מיר אָפּרוימען דאָס גאַנצע מיסט, די אלע ווילדע ווערטער, וואס נישט דערוואַקסענע דיכטער-לינגען און נישט-דערבאַקענע צייטונג-שרייבער האָבן צונויפגע-קליבן אין פארשידענע פרעמדע הויפן, און וואס פון זיי זיינען דאָס אויסגעברייט געוואָרן יענע מליצה׳דיקע אויסגוסן, וואס האָבן ביי אונז דעמאָלט געגאָלטן פאר דיכטונג.

פאראָרימט אין אלגעמיינע סקאַרבאָווע טעמעס האָבן מיר אונזער דיכטונג רייכער געמאכט, ווייל מיר האָבן מיט אונזער דראנג צו אייגענער דערקענונג פאר איר געעפנט אזוי פיל טויערן און טירלאך פון דעם אינערלאכן יחידישן לעבן.

פאראָרימט די שפראך, האָבן מיר זי דערמיט אליין שוין רייכער געמאכט. ווייל איצט אָן דעם פרעמדן ווילדן אָנוואוקס האָט אידיש אָנגעהויבן קלינגען אנדערש: נאַטירלאכער און ממילא שוין שענער. דאָס אליין איז געווען א גרויסער אויפטו. אָבער דערביי זיינען מיר נישט געבליבן שטיין. דער קינסטלערישער אינסטינקט האָט אונז אונטערגעזאָגט, אז עס פעלן נישט קיין ווערטער אין אונזער שפראך פאר די טיפסטע און דינסטע איבערלעבונגען און פיינסטע שטימונגען. מען דארף זיי נאָר גיין זוכן אויפן ריכטיקן אָרט. אויב מיר וועלן נישט געפינען קיין פארטיקע ווערטער פאר אלץ, וואס מיר דארפן, וועלן מיר אבער זיכער געפינען ווערטער וואָס לאזן זיך אויסשיילן, בייגן, איבערבויען און איבערשאפן אזוי, אז אי זיי זאָלן דינען אונזערע צילן און אי זיי זאָלן זיין אין גייסט און קלאנג פון אונזער שפראך. מאני לייב איז אוועק און האָט געפונען דאָס וואס ער האָט געזוכט אין פאָלקס מויל. לאנדוי און איך — אין דעם אָנגעזאמלטן פאָלקס אוצר: אין דער צאינה וראינה, דער תחינה, פאָלקס-ליד, מעשה-ביכל און חסידישע מעשה.

איך מיט לאנדוי׳ן זיינען אוועק נאך ווייטער. מיר האָבן גע-

פּרעדיקט, אַז מען דאַרף אײַנגאַנצן פאַרוואַרפן אַלע „פּאַטעטישע" מאָטיוון, און אַנשטאָט דעם זוכן צו פאַרדיכטן דאָס אייגענע, וואָ־כעדיקע, אַלטעגליכע לעבן. מאַני לייב'ן איז די טענדענץ נישט געווען צום האַרצן. ביזן היינטיקן טאָג מיינט ער, אַז דאָס איז גע־ווען דער רעזולטאַט פון אַ שעדלאַכער השפּעה, וואָס קאַליאַ טעפּער האָט געהאַט — באַזונדערס אויף לאַנדוי'ן. ער פאַרגעסט דערביי אָבער, אַז דעם וואָכעדיקייט מאָטיוו האָב איך געבראַכט מיט מיינע לידער „פון אַלע טעג", אין 1914, בעת איך האָב טעפּער'ן כמעט נישט רעכט געקענט. איך האַלט, אַז גייענדיק צו דער אַלטעגלאַכ־קייט זיינען מיר געקומען אפשר צום וויכטיקסטן פאַרדינסט פון די „יונגע" — פּשטות. ווייל ערשט דאָס האָט מעגלאַך געמאַכט, אַז אידיש זאָל ווערן אַ פיינער דיכטערישער אינסטרומענט.

איך בין דאָ נישט אויסן צו שרייבן די געשיכטע פון די „יונגע". נאָך וויניציקער צו טאָן דאָס, וואָס מיר האָבן קיינמאָל נישט געטאָן — אויפצושטעלן דאָס פּראָגראַם פון די „יונגע".

אַ קינסטלערישע שולע איז בכלל נישט מער ווי אַן אויסגאַנג־פונקט, פון וואַנען די קינסטלער וואָס געהערן צו איר גייען זיך פאַנאַנדער יעדער מיט זיין אייגענעם וועג, אויף וועלכן ער זוכט זיין אייגענע פילזייטיקע אויסבילדונג און פאַרפולקומונג. בלויז די נאָכ־לויפער און נאָכמאַכער בלייבן שטעקן ביים אויסגאַנג פונקט. אינ־מיטן וועג דערגייט יעדער קינסטלער דורך דערפאַרונג און רייפקייט צו נייע דערקענטעניש, וואָס אין זייער ליכט ווערט די שולע און דאָס מערסטע פאַר וואָס זי איז געשטאַנען, אומבאַדייטענדיק, אָפט אפילו קאָמיש אָדער נאָר אין גאַנצן פאַלש. אין לויף פון די יאָרן איז יעדער איינער פון די „יונגע" דורכגעגאַנגען אַ גאַנצע ריי פאַר־וואַנדלונגען, איטלאַכער אויף זיין שטייגער, לויט זיין כאַראַק־טער און לויט זיינע נייע לעבנס און קונסט דערפאַרונגען. געווען ציטן ווען אָט די נאָנטסטע פון די נאָנטע האָבן זיך געפילט פרעמד איינער צום אַנדערן — ביז צום אָפּשטויסן פרעמד. געשען איז עס אָפטער מיט מאַני לייב'ן און לאַנדוי'ן, ווייניגער צווישן זיי און מיר. לאַנדוי'ן איז מיט אַמאָל דערעסן געוואָרן צום טויט מאַני לייב'ס „זיננגעוודיקייט". מאַני לייב האָט איין צייט נישט געקאָנט פאַר־טראָגן לאַנדויס איבערגעשפּיצטע קליגלען זיך, און מען האָט נישט

פארהוילן, וואס איינער טראכט פון אנדערן. ביידע האָבן געוואָלט טרעפן און האָבן געטראָפן ביז דער זיבעטער ריפּ. אין ביידע פאלן איז יעדער פון זיי געווען זיכער, אז מער וועט מען זיך נישט טרעפן און מער וועט מען נישט ריידן איינער מיטן אנדערן. אָבער גאָר אינגיכן האָט מען זיך ווידער געטראָפן און מען האָט זיך ארומגעכאפּט ווי קיינמאָל גאָר נישט. אויף וויפיל מיר זיינען אין די לעצטע יאָרן זיך ניט פאנאנדערגעגאנגען זיינען מיר אין תוך געבליבן די זעלביקע. בלויז די צווייגן זיינען זיך פאנאנדערגע-גאנגען אין פארשידענע ריכטונגען. דער שטאַם איז געבליבן וואָרצלען אין די זעלביקע קינסטלערישע איבערצייגונגען.

זישא לאנדוי

מען דערציילט וועגן ר׳ אברהמ׳ל טשעכאנאָווער, אז ווען מען האָט אים געזאָגט, מען האָט אויסגעטראכט א וואָגן אָן פערד, האָט ער געפרעגט, צו וואס מען דארף עס, און אז מען האָט אים געענט-פערט, ווייל א וואָגן אָן פערד וועט לויפן שנעלער ווי א וואָגן מיט פערד, האָט ער אין זיין גרויס תמימות זיך געחידושט: „וואָס האָבן זיי אזוינס קיין צייט ניט?"

זיין אור-אור אייניקל, זישא לאנדוי האָט שוין אליין געטריבן אַן אויטאָמאָביל, און אויב ער איז ניט געפלויגן אין עראָפּלאנען איז דאָס געווען בלויז א צופאל. אנשטאָט תמימות האָט ער שוין פאר-מאָגט — און אפשר אין א צו גרויסער מאָס — איבערגעשפּיצט-קייט, אָבער אין תוך איז ער ניט ווייט אוועק פון זיין גרויסן זיידן דעם גאון און באגרינדער פון דער טשעכאנאָווער גזע. אויך זישא לאנדוי האָט ניט איינמאָל מיט גרויס שטוינונג געפרעגט: „וואָס האָבן זיי אזוינס קיין צייט נישט?" זיין חידושן זיך איז אבער געווען געווענדט ניט אויף דערפינדער פון נייע פארקער-מיטלען אָדער פארפּולקומענער און פארשנעלערער פון אלטע, נאָר אויף שרייבער, וואס שטופּן זיך מיט די עלנבויגנס, רייסן איין וועלטן און ווענדן אָן אלערליי מיטלען אבי וואס שנעלער אָנצוקומען אין לאנד פון רום.

ווינציקער פון אלץ האָט מען אין אונזער קרייז פון די „יונגע" נעקאָנט פארטראָגן ליטעראַרישע אַלרייטניקעס. דאָס זענען יענע פארשווינען, וואס האָבן, באַרעכטיקט צי ניט באַרעכטיקט, „מצליח" געווען מיט זייער ליטעראַרישע סחורה, און ווי אלע פּאַרוועניוס קלינגען זיי מיטן ביסל מינץ אין זייערע קעשענעס און פארקלינגען א וועלט מיט זייערע דערפאָלגן. איך געדענק נישט צי לאנדוי, איך, אָדער גאָר עמיצער אנדערש האָט געשאַפן דעם טערמין „ליטעראַ-רישער אַלרייטניק". אבער קיינער פון אונז „יונגע" האָט ניט אזוי אַפּגעשיידט שטאָלץ-יחסנדיק פארצויגן די ליפּן און ניט אזוי פאר-קנעפּלט זיך אויף אַלע קנעפלאך, ווען אזא ליטעראַרישער אַלרייט-ניק האָט זיך אָנגעהויבן גרויסן פאר אים, ווי לאנדוי.

לאנדוי האָט אויך נישט געקאָנט פארטראָגן ווען דיכטער האָבן געוואָלט איינגעמען די וועלט מיט זייטיקע נישט דיכטערישע מיטלען.

ווען איינער פון די איצט זייער באַרימטע אידישע דיכטער האָט זיך נאָר וואס באַוויזן צווישן אונז, האָט אים קיינער ניט אזוי שטאַרק מקרב געווען ווי זישאָ לאנדוי. לאנדוי איז אבער אויך גע-ווען דער ערשטער פון די „יונגע" זיך צו דערווייטערן פון אים, ווייל אים האָט זיך גערדאַכט, אז ער דערזעט ביי דעם זייער טאַלענ-טירטן נייעם דיכטער א טענדענץ באַוואוסטזיניק צו פארטושן, פארטונקלען און מיסטיפיצירן זיינע לידער, כדי דורכדעם מער אויסצונעמען ביי אונזער אומקולטורעלן ניט קינסטלערישן עולם, פאר וועמען טיף איז בלויז דאָס, וואס איז מטושטש, ניט קלאָר און ממילא אויך אומפארשטענדלאך. „נאָך איידער ער האָט רעכט אוועקגעשטעלט די פיס אויף דער ערד, הויבט ער שוין אָן גרייטן פאר זיך א נאַציאָנאַלע לויה", האָט לאנדוי אַמאָל א זאָג געטאָן.

ווען מען האָט געהאַלטן ביים צוזאמענשטעלן איינס פון די ערשטע זאמלביכער „שריפטן" איז איינער פון די הויפּטמאכערס אַמאָל געקומען צו לויפן א צעשטראַלטער פון פרייד. וואָס איז אזוינס געווען די גדולה מיט אים? דר. זשיטלאָווסקי האָט אים צו-געזאָגט צו געבן אַן ארבעט פאר דעם נעקסטן זאַמלבוך.

„אזוי! א גליק האָט אייך געטראָפן!" האָט לאנדוי אויסגע-רופן. „וועט איר ביי זיינע פּאַלעס זיך גיכער קאָנען ארייַנשארן

אין דער אייביקייט.״ און קיינמאָל האָב איך אין לאַנדוי׳ס פּנים נישט געזען אַזאַ אויסדרוק פון עקל ווי דעמאָלט צו יענעם חבר.

ביי דער ענגער גרופּע „יונגע״ האָט זיך אויסגעאַרבעט אַ ניט געשריבענער קאָדעקס, ווי אַזוי אַ דיכטער דאַרף זיך אויפפירן. באַזונדערס שטאַרק האָט מען מקפּיד געווען אויף דעם, וואָס אַ דיכטער טאָר נישט טאָן. פאַר טויט-זינד זענען פאַררעכנט געוואָרן: דאָס רייבן זיך אַרום גדולים כדי דורכדעם אַליין אָנהויבן גילטן פאַר אַ גדול; דאָס חנפהענען זיך צו קריטיקער און רעדאַקטאָרן; אָפן-אַרויסגעוויזענע זשעדנעקייט נאָך כבוד און אַלע ביליקע און ביטערע וועגן פון רעקלאַמע. דער כּלל איז געווען: וואָס מען שעמט זיך צו טאָן אָפן טאָר מען אויך ניט טאָן באַהאַלטענערהייט.

דער כּלל פון אַ געוויסן ציניקער, אַז געזעצן ווערן געמאַכט כדי מען זאָל זיי ברעכן, גילט נאַטירלעך אויך פאַר די ניט געשריבענע געזעצן פון אַזאַ ענגער, געשלאָסענער גרופּע ווי אונזערע. מיט דער צייט וואַקסט מען אויס פון זיי פּונקט ווי מען וואַקסט אויס פון אַנדערע קינדערייען. אָבער אַפילו אין די יונגע יאָרן פלעגן מיר אַליין אָפט לאַכן פון די געבאָטן און פאַרבאָטן, וואָס מיר האָבן פרייוויליק אַרויפגעלייגט אויף זיך. עס איז ניט מער ווי מענטשלעך, אַז אַ שרייבער זאָל וועלן פּאָפּולאַריטעט און קומט זי ניט אַליין איז — אפשר ניט שיין אָבער אויך — נישט מער ווי מענטשלאַך צו וועלן זי אַביסל אונטעראיילן. גאָר אַ סך דערפאָלג-רייכע שרייבער האָבן זייער דערפאָלג צו פאַרדאַנקען ניט אַזוי זייער טאַלאַנט ווי דעם טאַלאַנט צו לאָזן וויסן דער וועלט, אַז מען פאַרמאָגט טאַלאַנט. אין אַנדערע ווערטער: דעם גרעסטן טייל פון זייער דערפאָלג האָבן גאָר אַ סך שרייבער צו פאַרדאַנקען זייערע עלנבויגנס.

איך האָב אַמאָל אויפמערקזאַם געמאַכט לאַנדוי׳ן אויף דעם פאַקט און ער האָט מיר צוגעגעבן, אַז אַזוי איז עס טאַקע, אָבער וואָס זשע באַווייזט עס? ווערט דער פאַקט גופא דורכדעם שיי-נער? איבעריגנס קאָנען מיר אין דער הינזיכט ניט נעמען קיין ביישפּיל פון אַנדערע ליטעראַטורן. דאָרטן לוינט זיך עס כאָטש. אין אַנדערע ליטעראַטורן, אַז מען דערשלאָגט זיך און מען ווערט אַ דערפאָלגרייכער שרייבער, מיינט עס געלט, כבוד, און אַמאָל

אפילו מאכט, פאָליטישע צי געזעלשאַפטלאַכע. אָבער ביי אונז וואָס? ביי אונז, אז גאָט העלפט און מען דערשלאָט זיך צו באַרימטקייט קאָן מען זיך אמאָל דערדינען צו א שטענדיקן ווינקל אין א צייטונג מיט א געהאלט פון צען ביז, לאָמיר זאָגן, זעכציק-זיבעציק דאָלאר א וואָך. אָבער צו דער גדולה קאָן דאָך קומען א ליאדע צייטונג-שרייבער, וואס פרעטענדירט גאָר נישט א חוץ א פלינקע פען, וואָס קאָן אָנשרייבן לאנגע קאָלומס אויף יעדער טעמא און ביי יעדער געלעגנהייט.

ביים באפאלן א קעגנער איז לאנדוי געווען אומבארמהארציק פאַרניכטענדיק. אבער נישט יעדער האָט זוכה געווען צו ווערן זיין קעגנער. אויך אין דער הינזיכט איז ער געווען דאָס קינד פון רבישע הויפן. נישט מיט יעדן איז אים אָנגעשטאַנען צו פאַרפירן א מחלוקה. ער האָט זיינע קעגנער געקליבן און דאָס זייער זאָרגפעלטיק.

איידער מיר זענען צוגעטראָטן ארויסצוגעבן דעם חודש-זשורנאל „אינזל", האָבן מיר אויסגעארבעט עטלאכע אלגעמיינע כללים לויט וועלכע דער זשורנאל זאָל זיך פירן. לאנדוי האָט ניט געוואָלט האָבן קיין פאָלעמיק אין „אינזל". זיין טעם איז געווען, אז מיט געלעכטער קאָן מען גיכער איבערצייגן ווי מיט לאָגיק. א חוץ דעם, האָט ער געהאלטן, זענען אונזערע מערסטע גדולים און וואָרטפירער פשוט קאָמיש ווען זיי הויבן אָן ארגומענטירן וועגן ליטעראטור, און דאריבער דארף מען זיי טויט-לאכן, ניט פאָלעמיזירן מיט זיי אָדער וועגן זיי. מיר, די אנדערע, האָבן זיך נעפּרואווט שטעלן קעגן אים. אָבער געזיגט האָט לאנדוי. אין די אלע זעכצן נומערן „אינזל" זענען געווען אָנגריפן אָבער ניט קיין פאָלעמיק. לאנדוי אליין האָט אלע נומערן פון זשורנאל באלעבט מיט ארטיקלען און נאָטיצן, אין וועלכע ער האָט איראָניזירט, געשניטן ווי מיט מעסערס אָבער ניט פאָלעמיזירט.

פון דעם געזאָגטן קאָן זיך שאפן דער איינדרוק, אז לאנדוי איז געווען א בעל גאוהניק. אבער קיין זאך וואָלט ניט געווען מער ווייט פון אמת ווי דאָס. ער איז אדרבא געווען דער דעמאָקראַטישסטער מענטש, וואס איך האָב געקענט. קיין מענטש איז נישט געווען צו נידעריק אָדער צו פּראָסט פאר אים. ער האָט געקאָנט

זיך חבר'ן און האָט זיך גע'חבר'ט מיט מענטשן פון יעדן סאָרט און קיינמאָל האָט ער ניט געטראָגן דעם פּאָעט אויף דער נאָז, אַזוי צו זאָגן. ביטול, פאַראַכטונג און אפילו עקל האָט ער אַרויסגעוויזן נאָר צו יענע ליטעראַטן, וואָס האָבן שטענדיק און אומעטום געלאָזט פילן: — מאַכט אַ וואַרע, אַ שרייבער גייט!

אַז איך האַלט שוין ביים „אינזל" וויל איך דערמאָנען אַן עפּיזאָד, וואָס באַווייזט ווי ריין לאַנדוי האָט געקאָנט זיין אין ליטעראַרישע ענינים.

באַלד פון אָנהויב איז פאַרשטאַנען געוואָרן, אַז דער רעדאַקטאָר פון „אינזל" בין איך און קיין אַנדערער דאַרף זיך אין רעדאַקציע ענינים ניט מישן. פאַרשטייט זיך, אַז איך האָב די רעדאַקציע געדאַרפט פירן אין דער ליניע וואָס איז אויסגעאַרבעט געוואָרן פון דער גאַנצער „אינזל" גרופּע, וואָס איז באַשטאַנען פון מאַני לייב'ן, לאַנדוי'ן, קאַזאַנסקי'ן און מיר. איינמאָל פרעגט מיך לאַנדוי צי אַ געוויסער דיכטער האָט מיר ניט געבראַכט קיין לידער פאַרן „אינזל". פאַר באַקוועמלאַכקייט וועגן וועלן מיר יענעם דיכטער באַצייכענען מיט דעם בוכשטאַב „ל". דערביי האָט מיר לאַנדוי דערציילט, אַז „ל" איז געקומען צו אים מיט אַ סעריע לידער, אַבער ער האָט זיי ניט געוואָלט איבערלייענען אַפילו, ווייל דער רעדאַקטאָר בין איך און נאָר איך קאָן באַשטימען וואָס יאָ און וואָס ניט אָנצונעמען פאַרן זשורנאַל. נאָך אין זעלביקן טאָג איז „ל" געקומען צו מיר. זיינע לידער זיינען מיר געפעלן געוואָרן און איך האָב זיי גלייך אָנגענומען. ווען איך האָב עס אויף מאָרגן דערציילט לאַנדוי'ן האָט זיך אויף זיין פּנים באַוויזן אי אַ צופרידן און אי אַ שולדיק שמייכעלע, און ער האָט זיך מודה געווען, אַז ווען ער האָט מיט מיר אַ טאָג פריער גערעדט וועגן דעם דיכטער „ל", האָט ער זיין סעריע לידער שוין געהאַט געלייענט און אים זענען זיי אויך געפעלן געוואָרן. מיר האָט ער עס אָבער ניט געוואָלט זאָגן אויס מורא, אַז ער וועט מיך באַאיינפלוסן און דאָס וואָלט ער זיך קיינמאָל נישט מוחל געווען. און אָט פאַרוואָס:

אורשפּרינגלאַך איז „ל" געקומען צו אים מיט אַ דערקלערונג, אַז ער קאָן לייכט קריגן פאַר „אינזל" אַן אַנאָנס אין ווערט פון

פופציק דאָלאר, און אויב לאנדוי וועט אים נאָר זאָגן איין וואָרט וועט ער עס טאָן. געוויינלאך האָבן מיר געהאט גענוג געלט אָנצו-גיין מיטן זשורנאל. גראד דעמאָלט אבער זיינען מיר געווען אין א קלעם און דער דרוקער האָט געסטראשעט מער נישט צו דרוקן אויב מיר וועלן אים נישט פריער באצאָלן כאָטש א טייל פון דעם חוב, וואָס האָט שוין געהאט באטראָפן עטלאכע הונדערט דאָלאר. אין אזא צייט איז א פופציקער געווען ווי פון הימל אראָפּ. ערשט נאָכדעם ווי לאנדוי האָט אים געבעטן, ער זאל זיך טאקע מטריח זיין און זען צו קריגן דעם אנאָנס, האָט אים „ל" געוויזן די סעריע לידער. לאנדוי האָט פון דעם דיכטער „ל" קיינמאָל נישט געהאלטן און ווען ער האָט דערזען, אז דאָס מאָל האָט אים „ל" געבראכט א גוטע סעריע לידער, האָט עס אים אויסגעזען פּשוט ווי א נס. אזוי ווי אין נסים האָט לאנדוי דאָך נישט געגלויבט, האָט ער דאריבער געמיינט נישט אנדערש, נאָר די אויסזיכט אויף דעם פופציקער האָט אים אונטערגעקויפט און בלינד געמאכט. דאָס האָט ער זיך בשום אופן נישט געקאָנט מוחל זיין. איצט אָבער, אז איך, וואס האָב פון דעם אנאָנס נישט אָנגעהויבן צו וויסן, האָב אים געזאָגט, אז די לידער געפעלן מיר אויך, האָט ער ערשט פרייער אָפּגעאָטעמט.

זישא לאנדוי לייענט אַ ליד

א וויג דעם קאָפּ דעם בלאָנדן\
אַ וויג דעם קאָפּ צוריק,\
און הינטער שווערע וויעס\
פארנעפּלט זיך דער בליק.

די ליפּן זינליך מורמלען\
און צוקן לייכט אזוי,\
ווי ס'רעדט פארליבט א אינגל\
מיט ציטער צו א פרוי.

צוויי פינגער זיך פאַרשליסן —
אַ קיילעכדיקער רינג.
אַ דריי דעם רינג אין לופטן,
אַ שעפּטשע און אַ זינג.

די בלויע אויגן שמייכלען
און לייכטן שקאַציש אויף:
אַ וואָרט אַ שאַרפס פאַרלירט זיך
און חכמה הענגט דאַרויף.

אַט בייסט אַ שורה ציינער
זיך אין אַ ליפּ אַריין;
די צונג פאַרזוכט די ווערטער
און פּרוּווט זיי אויס ווי וויין.

אַ וויג דעם קאָפּ דעם בלאָנדן,
אַ וויג דעם קאָפּ צוריק.
דאָס וואָרט, דאָס אויסגעזוכטע,
איז דאָ און לייכט אין בליק.

אַ וויג דעם קאָפּ דעם בלאָנדן,
אַ וויג דעם קאָפּ צוריק:
„אַ, וויג מיך, וויג מיך, וויג מיך,
אַ, מיין ניט־דאַאיק גליק!"

אַפּגעריסענע עפּיזאָדן

עטליכע אָפּגעריסענע עפּיזאָדן, וואָס זיינען כדאי פאַרצייכנט צו ווערן. אפשר וועלן זיי עפּעס צוגעבן דער געשטאַלט לאַנדוי.

אין זיינע בחורשע יאָרן האָט לאַנדוי איין צייט געוואוינט ביי דר. יחיאל קלינג. אויף בעטגייט עווניו איז דאָס געווען, אין אַ הויז, מיט אַ פּוסט גערטנדל פון פאָרנט און אַ גרעסערן גאָרטן מיט

א צוויי-דריי דארע ביימלאך און פארווילדעטע גראָזן פון הינטן. לאנדוי האָט באוואוינט דאָס דאך-שטיבל, וואו די ווענט זיינען געלאָפן משופּעדיק און האָבן זיך פארשפּיצט איבער די פענסטער פון דער פאָדערשטער וואנט. דאָס האָט געגעבן דעם דאך-שטיבל דעם אויסזען פון א קאפּליצקע. ווי געוואונשן פאר דעם לאנדוי פון יענער צייט, וואס איז געווען קריסטלאך אָנגעהויכט, און נאָכמער פאר משה ווארשע, זיין אינטימסטער חבר פון יענער צייט, וואָס האָט געטיילט מיט אים דאָס דאך-שטיבל. זיין איינפלוס און דעם איינפלוס פון קאַליא טעפּער האָט דאָס לאנדוי געהאט צו פאר-דאנקען זיין דעמאָלסטיקע קריסטלאכקייט. דאָס קאפּיטל טעפּער-ווארשע און וואס עס האָט געמיינט אין לאנדוי׳ס לעבן און דעם איינפלוס — צום גוטן און צום שלעכטן — וואָס די צוויי מענטשן האָבן געהאט אויף זיין גאנצער אנטוויקלונג, פאָדערט א באזונדערע אויספירלאכע באהאנדלונג. לאנדוי איז דעמאָלט ביי באַשעפטיקונג געווען א שטוב-מאלער, און ווי ביי אלץ צו וואס ער האָט זיך גענומען, האָט ער אויך ביי דער באשעפטיקונג זיך ארויסגעוויזן פאר א גוטן און פייאיקן ארבעטער. אָבער ביי זיין גאנצער פייאיקייט האָט ער צו יענער צייט זייער זעלטן געהאט ארבעט. ווארשע האָט גאָר קיין באשעפטיקונג נישט געהאט און ביידן איז אויסגעקומען גאנץ אָפט צו הונגערן. אויפן געמיט לאנדוי׳ס האָט זיך דאָס אָבער בשום אופן נישט אָפּגערופן. ווי אלעמאָל איז ער אויך דעמאָלט געווען שטענדיק פריילאך לעבעדיק. פאר דער וועלט ווייניקסטנס.

איינמאָל אין א זומערדיקן שבת-צו-נאכט בין איך מיט לאנדוי׳ן אוועק שפּאצירן אין קלעירמאָנט פּארק. מיר האָבן אויך גערופן ווארשע׳ן, אבער ער האָט נישט געוואָלט גיין. אויפן גאס איז צו אונז צוגעשטאנען א באקאנט מיידל. א יונג, נאאיוו, שלאנק קינד, מיט א רויט, זאפטיק מויל און הירשענע אויגן. אין פּארק אויפן בערגל, האָבן מיר אויסגעזוכט א באקאנטן פּיען פון א בוים, וואָס פלעגט זיין דער טרעף-פּונקט פון די מערסטע יונגע שרייבער, וואָס האָבן דעמאָלט געוואוינט אין די בראָנקס. מיר האָבן זיך אלע דריי אויסגעצויגן אין גראָז מיט די בייכער אראָפּ. לאנדוי האָט אָנגענומען דאָס מיידל ביי ביידע הענט, געמאכט איר עטלאכע

ליכטע קאָמפּלימענטן און אויגן זײַנען פֿאַרזונקען געוואָרן אין אויגן. דאָס פֿלירטעווען איז איבערגעגאַנגען אין א רייצן זיך. דאָס רייצן האָט דעם מיידל אָבער נאָכמער געלאָקט, און מיט אן אויסגעשטרעקט, לאַנג העלזל האָט זי געשלונגען יעדעס וואָרט וואָס איז אַרויס פֿון זײַן מויל.

מיט אַמאָל איז פֿון ערגעץ פּלוצים אויסגעוואַקסן אַבֿרהם משה דילאָן, און ווי שטענדיק מיט עפּעס א פּאַטשט. צי דאָס איז געווען א גרוס פֿון דער „מיסטעריעזער דאַמע" וואָס וואוינט אויף ריווערסייד דרייוו און איז פֿאַרליבט אין יעדן איינעם פֿון די „יונגע" האָטש זי האָט קיינעם פֿון אונז קיינמאָל נישט געזען, אָדער וועגן עפּעס אַנדערש, דאָס געדענק איך שוין נישט. איך געדענק נאָר, אַז אַבֿרהם משה'ס פּאַטשט האָט מיט אַמאָל איבערגעריסן די אידיליע, וואָס האָט זיך נאָר וואָס אָנגעהויבן וועבן פֿאַר מײַנע אויגן און דער רים איז געבליבן אָפֿן. עס האָט זיך פֿאַרבונדן א לאַנגער און טיפֿער שמועס וועגן עפּעס א ליטעראַרישן ענין און דאָס מיידל איז ווי אָפּגעמעקט געוואָרן. אונזער ליטעראַרישער שמועס האָט זי אָפּנים זייער שטאַרק געלאַנגווײַלט, ווײַל מיט אַמאָל האָט זי זיך געטאָן א שטעל אויף און א זאָג געטאָן: — קומט! אָבער טאַקע שוין! — אַזוי באַפֿעלעריש האָט געקלונגען איר קול און אַזוי אומדערוואַרט איז עס געווען, אַז מיר האָבן אַלע דרײַ געפֿאָלגט און זיך אויפֿגעהויבן פֿון גראָז. לאַנדוי איז מיט א ליבלאַכן שמייכל צוגעגאַנגען צום מיידל, זי געוואָלט אָננעמען מיט צוויי פֿינגער ביי דער מאָרדעטשקע, אָבער זי האָט זיך בייז א קער געטאָן פֿון אים, א נעם געטאָן מיך מיט דילאָנען אונטער די אָרעמס און פֿייל פֿון בוינן זיך א לאָז געטאָן מיט אונז אַראָפּ באַרג און זיך נישט אָפּגעשטעלט ביז מיר זײַנען שוין געווען אויף יענער זײַט פֿון וועבסטער עוועניו, אינמיטן פֿון קלערמאָנט פּאַרקוועי, וואָס האָט דעמאָלט נאָך געהייסן ווענדאָווער עוועניו. לאַנדוי, וואָס האָט שטענדיק געהאַט שלעכטע פֿיס, איז פֿאַרבליבן פֿון הינטן. ערשט א צען מינוט שפּעטער האָט ער אונז אָנגעיאָגט, אָדער בעסער געזאָגט: מיך אָנגעיאָגט, ווײַל דאָס מיידל און דילאָן זענען מער ניט געווען.

„א שיין, וואויל, כּשר ציגעלע!" האָט לאַנדוי געזאָגט א לאַכנדיקער, ווען ער איז צוגעקומען צו מיר. „וואו איז זי אַהינגע-

קומען?" און אז איך האָב אים געזאָגט, אַז זי איז אַוועק אַהיים מיט דילאַנ'ען, האָט זיך לאַנדוי אויפֿס-ניי צעלאַכט. נאַר מערק-ווירדיק! זיינע אויגן, וואָס געוויינלאַך זיינען זיי שטענדיק געווען לאַכעדיק, זיינען דווקא דאָס מאָל געווען טריב און טרויעריק. אַ ווײַלע האָבן מיר זיך אַרומגעדרייט, געפּרואווט פאַרבינדן פאַרשיי-דענע שמועסן, עס האָט זיך אָבער נישט געקלעפּט. ווי זיין שטייגער ווען ער איז געווען אינערלאַך שטאַרק פאַרנומען מיט עפּעס, אָדער צעטראָגן, האָט ער געהאַלטן אין איין וויגן דעם קאָפּ. מיט אַמאָל גיט ער אַ זאָג: „איך בין שרעקלאַך פאַרוואונדעט." „פאַר-וואונדעט? פון וואָס?" מאַך איך זיך תמ'עוואַטע. לאַנדוי'ן האָט דאָס אויפגעקאָכט: „איר האָט טאַקע גאָר נישט באַ-מערקט אַז איך בין נישט גלייכגילטיק צו דעם כשר'ן קעל-בעלע?" איך האָב געשמייכלט. לאַנדוי האָט אַ מאַך געטאָן מיט דער האַנט, ווי איינער זאָגט: איר זענט אַ פאַרפאַלענער און וועט שוין קיינמאָל גאָר נישט פאַרשטיין, אַ מורמל געטאָן „אַ גוטע נאַכט!" און איז אַוועק אַהיים.

דאָס איז געווען איינער פון די זעלטענע מאָמענטן ווען לאַנדוי האָט פאַר אַ חבר געלאָזט פאַלן אַ וואָרט וועגן אַן אינטימען געפיל. זיין אינטים לעבן האָט ער געהאַלטן פאַרשלאָסן אפילו פון זיינע נאָנטסטע חברים. ער פלעגט אָפט שטאָלצירן דערמיט, וואָס ער איז אין כאַראַקטער נישט קיין סלאַוו, מיט אַ „צעבראַטשעטער אָפענער נשמה", וואָס „גיסט אויס זיינע געפילעכצן" פאַר אַלעמען. דער טיפּישער „סלאַוו" איז אין זיינע אויגן געווען מאַני לייב. אין צייטן פון רוגז'לאַך, פאַרשטייט זיך, אָבער אַזוינע רוגז'לאַך זיינען נישט געווען קיין זעלטנקייט, באַזונדערס אין די אינגערע יאָרן.

א צווייטער עפּיזאָד פון יענער צייט.

ווי שוין באַמערקט, האָבן לאַנדוי און וואַרשע דעמאָלט אָפט געהונגערט. אַז מען האָט געוואוינט ביי די קלינגס, האָט מען אפילו נישט געדאַרפט הונגערן. די וואוילע בערטאַ קלינג האָט זייער קלוג און טאַקטיש אויפגעפּאַסט, אַז ווען זי האָט גערופן

צו טיי זאָל אויפן טיש נישט פעלן אַ קיכל, אַ טאָרטל, אַ טייגל, און גאַנץ אָפט פראָסט ברויט מיט פּוטער און אַ הערינג צי עטלאַכע וואורשטלאַך. „און אפשר וועט איר גאָר פאַרזוכן אַ פיין שטיקל פיש צי גאָר אַ שטיקל עוף, וואָס איז פאַרבליבן פון מיטאָג?‟ אוועקגיין הונגעריק פון טיש האָט מען נישט געקאָנט. מען האָט אָבער יאָ געקאָנט צום טיש איינגאַנצן נישט גיין. און לאַנדוי מיט ווארשען האָבן מיט אַמאָל אויפגעהערט אַראָפּצוקומען פון בוידעם-שטיבל, ווען מען האָט זיי גערופן צו טיי, טאָקע דערפאַר ווייל זיי האָבן געוואוסט, אַז זיי קוקן אַרויס מען זאָל רופן.

איינמאָל נאָך אַ לאַנגען, זומערדיקן תענית איז לאַנדוי'ן שפּעט ביינאַכט געלונגען צו קריגען ביי עמיצן אַ ניקל. אין אַ בעקעריי אויף וואַשינגטאָן עוועניו, האָט ער איינגעהאַנדלט זעקס גרויסע פרישע און וואַרעמע זעמל און מיט פרייד זיך געלאָזט לויפען אהיים טיילן זיי מיט זיין חבר, וואָס איז זיכער פּונקט אַזוי הונ-געריק ווי ער. אָבער ווארשע איז שוין געשלאָפן, ווען לאַנדוי איז אהיים געקומען. טראַכט לאַנדוי ביי זיך: מילא וועט ער אויפעסן זיין חלק און די איבעריקע זעמל לאָזן ביז ווארשע וועט זיך אויפ-כאַפּן. אַז ער איז פאַרטיק געוואָרן מיט זיינע דריי זעמל איז ער אָבער נאָך אַלץ געווען הונגעריק, און ווארשע איז נאָך אַלץ געשלאָפן. קאָן זיך לאַנדוי נישט איינהאַלטן און עסט אויף אַ פערטן זעמל. באַלד האָט ער שוין געהאַט פאַרשלונגען אויך דעם פינפטען און ער האָט זיך שוין געוואָלט אַ נעם טאָן צום זעקסטן אויך. אין דער לעצ-טער סעקונדע אָבער האָט ער גובר געווען דעם יצר הרע און דעם לעצטן זעמל אָפּגעראַטעוועט. כדי אויסצומיידן אַ נסיון, האָט ער דעם לעצטן זעמל אַריינגעלייגט אין פּאַפּירענעם זעקל, אַרויס-געטראָגן אין קאָרידאָר און דאָרטן פאַרשטעקט אונטער אַ קראָקווע פון דאַך. ווען ער האָט זיך אויפגעכאַפּט אויף מאָרגן אינ-דערפרי, איז ווארשע שוין געזעסן ביים טיש איבערגעבויגן איבער אַ בוך. מיט איין שפּרונג איז לאַנדוי אַראָפּ פון געלעגער, אַרויס אין קאָרידאָר און מיט נצחון אונטערגעטראָגן ווארשע'ן דעם באַ-האַלטענעם זעמל. און אַז ווארשע האָט געהאַלטן אין קייען, האָט אים לאַנדוי דערציילט די גאַנצע מעשה. ווארשע האָט אים שטיל אויסגעהערט. מיט אַמאָל האָבן זיינע בלייכע באַקן זיך פאַררויטלט

און ער האָט א זאָג געטאָן: „איך שעם זיך אייך צו זאָגן, אז איך אויף אייער אָרט וואָלט זיך נישט איינגעהאלטן. איך וואָלט אויס־געגעסן אלע זעקס זעמל״.

דאָס האָט מיר לאַנדוי דערציילט נאָכדעם ווי משה וואַרשע האָט אין עטלאכע חדשים ארום זיך דאָס לעבן גענומען.

משה וואַרשע, דער חלוש, דער אינטעליגענט, דער יושב אהל, וואָס האָט זיך געפּילט אין דער היים נאָר ביים בוך, און וואָס האָט יונגערהייט געקראָגן דעם חשובן אויסזען פון א זקן, א מאָנאַך, — דער מענש איז אין די לעצטע וואָכן פון זיין לעבן געוואָרן א נאכט־וועכטער אין אן אפּארטמענט הויז, וואָס מען האָט גע־האלטן אין בויען. איין נאכט איז ער ארויף אויף אן אויבערשטן שטאָק פון דער נישט פארענדיקטער געביידע און זיך אראָפּגע־וואָרפן. ווען מען האָט אים געפונען ליגן אויפן טראָטואַר איז ער שוין געווען טויט.

סוף זומער 1915.

מיר גרייטן זיך באַנייען דעם זשורנאַל „ליטעראַטור און לעבן״. אלע פּלענער זיינען שוין אויסגעאַרבעט. מיר האָבן שוין אפילו א העלפט פון מאַטעריאַל פאַרן ערשטן נומער. מיר וואַרטן בלויז נאָך אויף לאַנדוי׳ן, וואָס א ליאַדע טאָג דאַרף ער זיך אומקערן פון „קאָנטרי״, וואו ער האָט דעם זומער פארבראַכט מיט זיין פרוי ערנעץ אין ניו דזשוירזי.

איין טאָג דערוויסן מיר זיך: לאַנדוי איז שוין דאָ. ביז ער וועט קריגן א דירה האלט ער זיך דערווייל אויף ביי סאָטשע דילאָן. מאני לייב און איך זיינען דעמאָלט געווען שכנים אין בראָנקס פּאַרק. אויף מאָרגן נאָכמיטאָג, — א שבת איז דאָס געווען — קומט מאני לייב צו מיר און מיר פאָרן אראָפּ דאַון־טאַון. אין ל. שאַפּיראָ׳ס רעס־טאָראַן אויף איסט בראָדוויי טרעפן מיר לאַנדוי׳ן. מען צעקושט זיך, מען פרעגט זיך פאַנאַנדער, מען לייענט לידער איינער פארן אנדערן און אינמיטן כאַפּט מען זיך, אז מען דאַרף זיין ביי א גע־וויסן דר. ווייקסל, וואָס האָט פאַר אונזער זשורנאַל גרייט אן אַר־

בעט (וואָס מען וועט דאַרפֿן איבערזעצן פֿון ענגליש) וועגן די נייעסטע טענדענצן אין דער מאַלעריי. לאַנדוי ווערט מיט אַמאָל אַ „ווייטער". ער זיצט מיט אונז ווי ביז אַהער, אָבער איז נישטאָ. מאַני לייבין צינדט עס אָן. אַ ווײַלע האַלט ער עס אין זיך. באַלד אָבער ציִען זיך ביי אים אָן די אָדערן אויפֿן האַלז, די ליפּן פֿאַר-האַקן זיך און ער גיט אַ צי מיט דער נאָז:

— וואָס איז, לאַנדוי?

— ס'איז גאָר נישט. — ענטפֿערט לאַנדוי רואיק און ער ווערט נאָך ווייטער.

— ס'איז יאָ! — שיסט אַרויס מאַני לייב — און שפּילט זיך מיט מיר נישט אין קיין באַהעלטעניש. אויב אײַך געפֿעלט נישט עפּעס, זאָגט.

— פּיקטשעלעך! — קוועטשט לאַנדוי ענדלאַך אַרויס מיט יענעם פֿאַראַכטנדיקן קוועטש, ווי נאָר ער האָט עס געקאָנט.

אים איז נישט געפֿעלן, וואָס מיר האָבן באַשטעלט דעם אַרטיקל ביי דר. ווייקסל. מאַלעריי איז זייער אַ וואָוילע זאַך, זייער אַ הויכער ענין. אָבער אַן ענין וואָס איז אין תּוך נישט אונזערער. מיר גייען צו אויסשטעלונגען? יאָ. מיר קאָנען אַמאָל אָפּשטיין אַ שטיק צייט פֿאַרגאַפֿטע פֿאַר אַ בילד? גוט. אַ קעלט קאָן אונז אַמאָל דורכלויפֿן איבערן חוט השדרה צוליב אַ געמעל? אודאי. אָבער וואָס ו ו י י ס ן מיר וועגן מאַלעריי? זיכער נישט מער ווי אונזערע לייענער — און אַפֿילו די בעסטע — וועגן דיכטונג. אונ-זערער אַ זשורנאַל דאַרף זיך אָפּגעבן בלויז מיט דעם אין וועלכן מיר זײַנען איינגעווייט — בלויז מיט דער וואָרט-קונסט. אַלץ אַנדערע איז שעטנז, ווייל נישט מער ווי פּרעטענזיע.

אָבער פֿונדעסטוועגן זײַנען מיר אַלע אין דרייען אוועקגעפֿאָרן אין די בראָנקס צו דר. ווייקסעל, אָנגעטראָפֿן זייער אַ וואוילן און זייער אַן אינטערעסאַנטן מענטשן. געטראָפֿן דאָרטן אויך אַ יונגען אַרכיטעקט, פֿון וועמען דר. ווייקסעל האָט שטאַרק געהאַלטן און וועלכער האָט געחלומט וועגן אייגנאַרטיקע אידישע בנינים אין ניו-יאָרק, וואָס זאָלן זײַן אַ סינטעז פֿון פֿאַרצייטיקע אידישע שולן און מאָדערנע ניו יאָרקער געביידן. עטלאַכע שעה האָבן מיר פֿאַר-בראַכט מיט די צוויי זייער אינטערעסאַנטע מענטשן, וואָס מיר

האָבן, אגב, צו אונזער שאָדן מער קיינמאָל נישט געזען. פון דאָרטן זיינען מיר אוועק צו די קלינגס, וואו עס איז יענע נאכט געווען עפּעס א שמחה'לע, און וואו אלע צימערן זיינען שוין געווען אי־בערגעפּאקט מיט געסט.

ארום צוויי אזייגער ביינאכט זיינען מיר אוועק פון דאָרטן. אָבער נישט אליין. געווען דאָרטן צוויי שוועסטערלאך, וואס איינע פון זיי — און דוקא נישט די שענערע — איז דעמאָלט געווען אונ־זער אלעמענס ליבלינג, און מען האָט זיי געדארפט אָפּפירן אהיים. געווען נאָך אנדערע מענטשן, וואס האָבן געוואוינט אין יענער גע־גענט נאָר נידעריקער אראָפּ צו, דארף מען זיי שוין אויך באלייטן אהיים. איין מיידל וואוינט אין הארלעם. ווי אזוי לאָזט מען זי גיין איינע אליין אהיים אזוי שפּעט ביינאכט? האָבן מיר אריבערגע־שפּאנט איינע פון די בריקן איבער דעם הארלעם ריווער און אויך זי צוגעפירט ביז דער טיר פון איר וואוינונג. איצט איז בלויז איין אברהם משה דילאָן פארבליבן מיט אונז, און עס האָט אָנגעהויבן צו טאָגן און עס איז שוין נישט געווען וויט פון סענטראל פּארק איבער וועלכן עס איז געהאנגען א ווייסער טויאיקער שלייער, האָבן מיר זיך געלאָזט גיין צום פּארק.

אָבער אין פּארק זיינען מיר נישט אריין. לאנדוי האָט דערזען א באנק אינדרויסן פארן שטיינערנעם פּארקאן און — ער גייט נישט ווייטער! אפילו איין טראָט מאכט ער נישט מער! קוים זיך אני־דערגעזעצט, האָט אברהם משה פארוואָרפן דעם קאָפּ אויף אהינטער און איז איינגעשלאָפן. מיר האבן אים געלאָזט שלאָפן א שעה שפּעטער, ווען מיר האָבן זיך אויפגעהויבן און זיינען אוועק זוכן עפּעס עסן. זיין ברייט, בייניק פּנים האָט אין שלאָף געהאט אין זיך עפּעס אזוי פיל רירנד־קינדישס, אז מיר האָבן געזשאלעוועט אים אויפצואוועקן.

זאטע, אָפּגערוטע און דערפרישטע פון דער שארפער מאָרגן־לופט, האבן מיר אויפס־ניי זיך געלאָזט גיין. און געווען איז עס א גאנג, וואס מען פארגעסט נישט דאָס גאנצע לעבן. די חושים וואָך ווי זעלטן, האָט יעדע באגעגעניש און יעדע זאך אויף וועלכע די אויגן זיינען געפאלן קינסטלעריש אָנגערעגט. די מוחות האָבן זיך צעשפּילט, יעדעס וואָרט האָט עפּעס סוגזעסטירט און עס איז אוועק

א שמועס אין וועלכן עס האבן זיך געפלאָכטן אידייען, זאָגעכצן, שורות און סטראָפן פון לידער מיט זכרונות, חלומות און קינסט-לערישע פּלענער. און אזוי פארטאָן איז מען געווען אין דעם שמועס, אז מיר האָבן גאָר נישט באמערקט, אז מיר גייען נישט אין איין ריכטונג נאָר אין זיגזאגן און אמאָל האָבן מיר זיך אפילו גע-דרייט ארום איין בלאָק. ענדלאך זיינען מיר צוגעקומען צו אַן „על״ סטאַנציע אויף דער דריטער עוועניו. דאָ האָבן מיר זיך אָפּ-געשטעלט. לאַנדוי האָט געזאָלט ארויף די טרעפּ אויף איין זייט און פאָרן ארויף שטאָט. מיר וועלן דערגאָך אריבער דעם וועג אויף דער אנדערער זייט און פאָרן דאַון-טאַון און פון דאָרטן אהיים אין בראָנקס פּארק. אבער דאָ האָט איינער פון אונז זיך געבעטן: „לאָמיר גיין ביז נאָך א סטאַנציע״. און דאָס זעלביקע האָט זיך איבערגע-חזר׳ט כמעט ביי יעדער סטאַנציע, אזוי שווער איז דעמאָלט געווען צו שיידן זיך. עס איז שוין געווען ארום עלף אזייגער פאַרמיטאָג, אז מיר זיינען צוגעקומען צו דער פערצנטער גאַס. דאָ האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט און געטראַכט, אז עס וואָלט גאָר געווען א פּלאַן זיך אריינצוכאַפּן צו ראַבאַי׳ן, וואָס האָט געוואוינט נישט ווייט און נעמען ביי אים די דערציילונג, וואָס ער האָט געהאַט צוגעזאָגט פאַר אונזער זשורנאַל. מיר שטעלן שוין די ערשטע טריט. ערשט לאַנ-דוי גיט זיך א כאַפּ ווי פון עפּעס א שארפן ביס. זיין פּנים ווערט בלייך און ער שרייט כמעט אויס:

— אוי! רייזל גייט מסתמא צו קינד, אין א פרעמדער שטוב, און איך שלעפּ זיך ארום מיט אייך שוין באַלד א מעת-לעת.

מער אויסריידן א וואָרט צו אים האָט מען נישט געקאָנט. ער איז שוין נישט געווען.

אגב, נאָך א קלייניקייט וועגן יענע טעג.

ביי מאַני לייב׳ן אין א קליין חדרל זיינען מיר, ער און איך, די רעדאקטאָרן פון דעם באַנייטן „ליטעראַטור און לעבן״, געזעסן איין אָוונט און געשריבן א פּראָגראַם ארטיקל פאַרן ערשטן נומער. עס רעדט זיך נאָר אזוי „געשריבן״. נישט קיין שרייבן איז דאָס געווען נאָר איין לאַנגער געפעכט, וואָס האָט אָנגעהאַלטן עטלאַכע שעה, פאַר יעדן פאַראַגראַף, יעדן זאַץ און מער פאַר אַלץ פאַר איינציקע ווער-

טער. דאָ איז אים עפּעס נישט געפעלן, דאָ איז מיר עפּעס נישט געפעלן. איינמאָל האָט אים אַ פּאַראַגראַף געקלונגען פאַלש און פּרעטענציעז און אַ צווייטן מאָל האָב איך געהאַט אויסצוזעצן, אַז אַ זאַץ איז לויז און שלאַבעריק. דאָ האָט זיך געדאַכט, אַז מיר ברענגען נישט אַרויס קלאָר וואָס מיר ווילן און באַלד — אַז מיר ווייסן גאָר אַליין נישט גענוי, וואָס מיר ווילן. און אַז אַלץ איז שוין געווען אין דער בעסטער אָרדענונג איז מאַני לייב פּלוצים אויפגעשפּרונגען מיט אַ פּראָטעסט: ווער זיינען מיר דאָס און וואָס זיינען מיר דאָס, אַז מיר זאָלן אויפשטעלן פּראָגראַמען און באַשטימען געזעצן פאַר דער דיכטונג?

מיט אונז אין חדרל איז אויך געווען אַ אינגערער דיכטער, אַ נאָכפאָלגער און פאַרערער אונזערער. די גאַנצע צייט פון דעם געראַנגל איז ער געזעסן אַ פאַרגאַפטער מיט אַן אָפן מויל און מיר זיינען געווען זיכער, אַז דאָס איז ער פּשוט פאַרכאַפּט פון דעם גייסטיקן שפּיל פאַר זיינע אויגן. מיט אַמאָל דערהערן מיר אָבער אַ כראָפּען ווי פון אַ זעג. מיר גיבן אַ קוק — דער בחור ליגט איבער דער ברייט פּונם בעטל אויף וועלכן ער איז געזעסן, איין פוס איז אויסגעצויגן קרום ביז אַ העלפט פון דעם חדרל, שלאָפט געשמאַק, אַז דער גאַוער רינט אים אַזש פון אַ מויל־ווינקל.

מאַני לייב האָט פּאַמעלאַך אָנגעהויבן צונויפדריקן די ליפּן. פּונקט אַזוי פּאַמעלאַך האָט ער צונויפגענומען פון טיש די אָנגעשריבענע בייגן פּאַפּיר, זיי צונויפגעלייגט און נאָך פּאַמעלאַכער אָנגעהויבן רייסן פּאַסן פון אויבן אַראָפּ: א־איינס, צ־ווויי, ד־ריי, פ־יר! מען דאַרף נישט קיין פּראָגראַם־אַרטיקל. אַז ער, דער יורש אונזערער (אָנווייזנדיק אויפן אינגערן דיכטער) קאָן איצט כראָפּען, דאַרף מען נישט קיין פּראָגראַמען, דאַרף קיינער ביי אונז נישט קיין פּראָגראַמען!

אַז לאַנדוי האָט שפּעטער געהערט וועגן דעם, האָט ער אַ פּאַטש געטאָן מיט די הענט, זיך אָנגעהויבן טרייסלען און די אויגן האָבן זיך אים אַזש איבערגעגאָסן מיט טרערן פון געלעכטער.

א שפּרונג פון א סך יאָרן.

איך בין שוין געווען ווייט אין די פּערציקער, לאַנדוי — קוים אריבער די פערציק. דעמאָלט האָט לאַנדוי געהאַט צוויי שטעלעס, אויף קיין איינער פון זיי זיך נישט איבערגעארבעט, פאַרדינט גוט, געהאַט א שיין הויז, א קלוגע ווייב, צוויי שיינע אונטערוואַקסנדיקע טעכטער, געקאָכעט זיך אין זילבערוואַרג, ירושה-זאַכן פון זיידעס, וואָס מען האָט אים איבערגעשיקט פון פּוילן; אין זילבערוואַרג, שטיינדלאַך און צירונג, וואָס ער האָט איינגעהאַנדלט דאָ אין ניו-יאָרק, „געלעבט ווי א גראַף" און הנאה געהאַט פון לעבן. לידער? — באַ! אַן עסק פּאַר יונגעלייטלאַך און סענטימענטאַלע ווייבער. ער איז שוין לאַנג ארויס פון צעך.

נאָר אָט גייען מיר ביידע אויף איסט בראָדוויי. פון דער ווייטנס קומען אונז אקעגן אברהם משה דילאָן און אבא שטאָל-צענבערג. אברהם משה שפּרייזט מיט זיינע לאַנגע פיס, דער קאַ-פּעלוש איז ביי אים פאַרדרייט אויף א זייט, די הענט פּאָכען אין דער לופטן און דאָס צעקארבטע פּנים איז איין ברייטער שמייכל, ווי פון איינעם וואָס האָט א געוואַלטיקע הנאה פון עפּעס. לעבן אים קייקלט זיך שנעל מיטן קיילעכדיקן בייכל פאַראויס דער יונ-גער, פּעטינקער שטאָלצנבערג. אויך זיין קיילעכדיק, שיינענדיק שייגעץ-פּנים איז איין ברייטער, צופרידענער שמייכל. דאָס נעזל פּאַריסן ארויף צו און א בערשטל האָר טיילט זיך אָפּ פון דעם גלאַט צונגעקאמטען און אויליק גלאַנציקן קאָפּ, וואָס האָט שוין יאָרן נישט געפילט קיין היטל אויף זיך.

— אוי, א פּערל! אוי, א ליד! אוי, א וואונדער! — שרייט אוים אברהם משה ווען ער קומט צו צו אונז. און עס דויערט א היפּשע ווילע ביז מיר דערוויסן זיך, אז דאָס מיינט ער צו זאָגן, אז שטאָלצענבערג האָט אָנגעשריבן א ליד, וואָס איז א פּערל און א וואונדער. ער שטייט צו צו אונז, נישט אנדערש נאָר מיר זאָלן שוין הערן דאָס ליד. „לייענט עס פאַר זיי, שטאָלצענבערג! עס איז דאָך א פּרעכטיקע זאַך!" שטאָלצענבערג איז גרייט צו לייענען. נאָר לאַנדוי ווענדט אים אָפּ מיט דער האַנט: — מוחל! אָבער א פּנים באַמערקנדיק ווי עס בייטן זיך ביי שטאָלצענבערגן די קאָלירן אין

פנים, גיט ער צו: „נישט איצט, מיר זיינען ביידע פארנומען", מיך א צי געטאָן ביים ארבל און מיר זיינען אוועק.

לאנדוי האָט געוואלטיק געהאלטן פון שטאָלצענבערג׳ן. פון אלע צוגעקומענע יונגע דיכטער האָט ער אים געהאלטן פאר דעם איינציקן, וועמענס א ליד פארשאפט יענע וואונדערלאכע פרייד, וואָס נאָר לידער און ליבע קאָנען געבן. „א פרעכטיקער יונג און פול מיט טאלאנט!" האָט לאנדוי באמערקט וועגן שטאָלצענבערג׳ן. „איך האָב אבער מורא, אז עס וועט גאָר נישט ווערן פון אים. ווי אלט איז ער? — פיר-פינף און צוואנציק? די בעסטע יאָרן. לידער דארפן זיך איצט שיטן ביי אים פון ארבל און דאָס קוועטשט אוים א ליד איינמאָל אין א האלב יאָר. און שוין א באלעבעסל, מיט א בייכל, מיט א ווייב און א קינד און, וועל נישט זיין איבער-ראשט, ווען אפילו מיט א באנק-ביכל. זעט איר אים, דעם הייליקן תם, דעם פרא אָדם אברהם משה, אים בין איך מקנא. עלטער פון מיר, עלטער פון אייך, עלטער פון אלע אונזעריקע און דאָך א סך אינ-נער אפילו פון שטאָלצנבער׳ן. דער איינציקער פאָעט ביי אונז. וואָס, קיין לייטיש ליד נישט אָנגעשריבן? באַ, בלאָטע. אָפּגעריסן, אָפּגע-שליסן? א דאגה אים. אבער פריי איז ער? אין שטענדיקן עקסטאז איז ער? און ווער איז נאָך אזוי שטענדיק פארנומען מיט לידער ווי ער? אי, האבן מיר גע׳פטרט דאָס לעבן! איך, איר, מאני לייב, דער ברוקלינער. — איר זעט אים אמאָל? נאָך אלץ נישט פאר-ענדיקט דעם פינף-בענדיקן ראָמאן? — הערלאכע פארשווינען, וואונדערלאכע, שטימונגספולע סיטואציעס אין בילדער. אָבער וואָס צאצקעט ער זיך אזוי מיט זיי? — דאָס האָט ער געמיינט קאַ-זאנסקי׳ן, מיט וועמען ער איז דעמאָלט געווען שטאָק ברוגז. א רוגז, וואָס האָט אָנגעהאלטן א סך יאָרן.

פון דער זעלביקער צייט.

ווי באקאנט, איז לאנדוי געווען אָנגעשטעלט אין פובליסיטי דעפּארטמענט פון דער ניו יארקער צדקה פעדעראציע. איין יאָר, ווען די פעדעראציע האָט געפירט גאָר א גרויסע קאמפּאניע,

האָט לאַנדוי אַליין זיך נישט געקאָנט ספּראַווען מיט דער גאַנצער אידישער פּובליסיטי אַרבעט און מיך געבעטן, איך זאָל אים אַרויסהעלפן. דריי וואָכן האָב איך געאַרבעט מיט אים צוזאַמען און האָב פּשוט געשטוינט איבער די פעיאיקייטן, דערפינדערישקייטן און ענערגיע, וואָס ער האָט אַרויסגעוויזן ביי דער אַרבעט. מען האָט געדאַרפט צוגרייטן עטלאַכע צענדליק אַר־טיקלען און אומצייליקע נאָטיצן פאַר אַלע אידישע צייטונגען. מאַטעריאַל פאַר דער אַרבעט איז געווען זייער ווינציק. בלויז עט־לאַכע מאָגערע גאָר נישט זאָגנדיקע פּאַראַגראַפן וועגן דעם אַנ־שטאַלט און נאָך ווינציקער ממשות׳דיקע אינפאָרמאַציע וועגן אַן אַנדערן, און דאָך האָבן די אַרטיקלען געמוזט זיין „וואָגיק און ווירדיק״ און די נאָטיצן געשריבן אַזוי, אַז זיי זאָלן האָבן דעם „ווערט פון נייעס״, כדי די נייעס רעדאַקטאָרן זאָלן זיי נישט פאַרוואַרפן. לאַנדוי איז געווען אַ מאַדים אויף די זאַכן. ער האָט אויך פאַר־שטאַנען, ווי אַזוי צו פועלן ביי די אַרויסגעבער און רעדאַקטאָרן פון די צייטונגען, אַז זיי זאָלן אָפּגעבן אַ סך פּלאַץ פאַר דער קאַמ־פּאַניע, אַז לייט־אַרטיקלען זאָלן געשריבן ווערן, און אַז די נייעס־רעדאַקטאָרן זאָלן די נאָטיצן פון דער צדקה פּעדעראַציע באַהאַנד־לען אַנדערש ווי די פּעק אַנדערע פּובליסיטי מיט וועלכע די צייִ־טונגען ווערן געוויינלאַך פאַרוואָרפן.

איין טאָג, ווען מען האָט געדאַרפט צוגרייטן צוויי פולע זייטן מיט אַרטיקלען פאַרן „פאָרווערטס״ און דעם „מאָרגן זשורנאַל״, ווען דער אָפיס איז געווען פול מיט רעפּאָרטערס פון אַלע ענגלישע צייִ־טונגען, ווען דער טעלעפאָן האָט נישט אויפגעהערט צו קלינגען, ווען לאַנדוי האָט זיך עטלאַכע מאָל געקריגט מיט מיר, ווייל איך האָב די אַרבעט געטאָן ווי איך האָב פאַרשטאַנען, ווען איך בין געזעסן ביי איין שרייב־מאַשין און ער לעבן מיר ביי אַ צווייטער און די אַרבעט האָט געבערנט אונטער די הענט, דער־הער איך פּלוצים, ווי לאַנדוי׳ס מאַשין הייבט אָן קלאַפּן לאַנג־זאַמער און לאַנגזאַמער און ווי ער ברומט עפּעס אונטערזינגענ־דיק. איך הייב אויף די אויגן און גיב אַ קוק, ערשט לאַנדוי זיצט מיט דער צונג צווישן די ציין און שרייבט — אַ ליד.

די זונטיקס ביי לאנדוי׳ן.

יעדן זונטיק נאכט איז ביי זישאָ לאנדוי געווען א ליטעראַרי־שער טיש. א סך מענטשן פלעגן קומען. אחוץ שרייבער אויך מאלער און גלאַט מענטשן פון א גאנץ יאָר.

דער טיש האָט געהאט אין זיך עפּעס רבישׁ׳ס, נישט ווי דער אָנגעצויגענער, פאר׳דבקה׳טער רבי׳שער טיש, וואס איז עבודה און „כלו קודש״, נאָר דאָס וואָס מען האָט אין אונזערע מקומות גערופן „דער צווייטער טיש״ פון נאָכן בענטשן, ווען די פאָרמעלע שטייפקייט האָט אָפּגעלאָזן און די גרענדע פירט שוין נישט דער רבי אליין נאָר בשותפות מיט געקליבענע פון עולם: מקורבים, לומדים, שארף־שמועסער, ווערטל־זאָגער, מעשה־דערציילער, רכילות־טרייבער און פּאָליטיקער; ווען א שארף וואָרט, א טיפער געדאנק, א נאָכדערציילטע מעשה מישן זיך מיט וויץ, רכילות און אפילו מיט פּאָליטישער אינטריגע.

אויפן טיש איז שטענדיק געשטאַנען עפּעס, און ווער עס איז אריינגעקומען האָט אָן צערעמאָניעס זיך געקאָנט אנדערזעצן און אונטערלענען דאָס הארץ. א שטיק צייט האָט זיך דער טיש געענ־דיקט מיט — הימל עפן זיך — א קערטל. צום קערטל האָט גע־מאכט א סוף טיילווייז די דעפּרעסיע און דער עיקר לאנדוי׳ס קרענק.

פאר דער וועלט האָט לאנדוי ליב געהאט צו מאכן אן אָנ־שטעל, אז ער לייענט גאָר נישט. מיר דאכט אָבער, אז אין אונ־זער קרייז האָט קיינער נישט געלייענט אזוי פיל ווי ער, און ער האָט נאָכגעפּאָלגט אלץ וואס איז ארוים אויף אידיש. איין אידישע בוכהאנדלונג האָט געהאט פון אים א שטענדיקע באשטעלונג מען זאָל אים צושיקן יעדעס אידישע בוך לידער פון וואנען עס זאָל נישט קומען. ער האָט אויך געקויפט א סך ענגלישע, דייטשע און רוסישע ביכער. יעדן זונטיק נאכט, ווען מען איז געקומען צו אים, האָט מען שטענדיק געפונען ליגן „נייע סחורה״ אויפן טיש, אויף א קאָמאָד, אויף די ביכער שאפעס, צי גאָר אויף דער שרייב־מאשין. ווער עס האָט געוואָלט, האָט זיך געקאָנט פארקלייבן אין א ווינקל און לייענען פאר זיך.

גאנץ אָפט איז אזא שטיל ביחידות׳דיק לייענען איבערגעגאַנ- גען אין א פאַרלייענען פארן עולם. ווען דאָס בוך איז דעם לייענער שטארק געפעלן געוואָרן, פארשטייט זיך. און איז עס נאָר געווען א גוטער פאַרלייענער, וואס האָט געקאָנט אונטערשטרייכען ווי נעהע- ריג די בעסטע שטעלן און אָפּכאפּן אָדער פארטושן די שוואכסטע, איז אין שטוב געווען אן אמת׳ער יום-טוב. איינענע לידער האָט קיי- נער נישט פאַרגעלייענט, סיידן פאר אן איינציקן פריינט, שטיל אין א ווינקל. לאנדוי אליין אויך נישט.

אין די זונטיקס זיינען א סך רעפּוטאציעס געמאכט געוואָרן און א סך גע׳פּטרט געוואָרן. עס זיינען אויך געמאכט געוואָרן א סך „ליטעראַרישע אנטדעקונגען". אויפן מאָמענט איצטער דער- מאָנט זיך מיר בלויז ווי איין זונטיק נאכט האָט לאנדוי פאר אונז אנטדעקט ראובן לודוויג׳ן. אן אנדערש מאָל האָב איך דעם עולם „איינגענומען מיט שטורעם" פאר ראַוויטש׳ן. אין דער אנטדעקונג פון שטאָלצנבערג׳ן האָבן מיר ביידע געהאט א גלייכן חלק. אים האָבן מיר אנטדעקט אינאיינעם מיט שטיקער׳ן, גלייך ווי זיי האָבן זיך נאָר באוויזן מיט זייערע ערשטע זאכן, אין „יוניאָן סקווער" דאכט זיך. ביידע זאכן, וואס זיי האבן דאָרטן פארעפנטלאכט זיי- נען געווען שוידערלאכע. אָבער פון דעם כלאַם אָנגעבלאָזענע און געשוואָלענע מליצות, געגאַשט ביי מארקיש׳ן, האָבן ארויסגעבלאנקט איינענע גאָלד-קערנער. באלד אויף מאָרגן איז לאנדוי אוועק אויפ- זוכן די צוויי יונגע פארשוינען, וואס האָבן באוויזן אזא קונץ, אז בעת ער האָט זיך געוואָלט אביסל לוסטיק מאכן אויף זייער חשבון האָבן זיי אים נאָר פארכאפּט.

לאנדוי האָט אויך ליב געהאט צו ראַיען זיך אין אלטע שמות. גאנץ אָפט פלעגט ער איינהאנדלען גאנצע פעק מיט רומל און פא- קענטערגער ליטעראטור, ווי חומשים, סידורים און מחזורים מיט עברי-טייטש, מעשה-ביכלעך און חסידישע מעשיות.

איין זונטיק נאכט זאָגט לאנדוי, ער וועט אונז באווייזן א קונץ. ער האָט נאָר וואס איינגעהאנדלט א גאנצן פּאַק תחינות פון פארשידענע דרוקן. זאָל עמיצער פון אונז אויסמישן וועלכע תחינה ער וויל און ער וועט גלייך דערקענען, וואו זי איז געדרוקט געוואָרן. די עובדה פון לייענען האָב איך גענומען

אויף זיך. ארויסגעשטעלט האָט זיך אבער, אז לאנדוי האָט בלויז טײלווייז געטראָפן. ער האָט למשל שטענדיק דערקענט א תחינה, וואָס איז געדרוקט געוואָרן אין ווילנע. ער האָט אויך טײלווייז דערקענט וועלכע תחינה עס קומט פון ווארשעווער דרוק. אים איז אָבער געווען שווער צו דערקענען די אונטערשיידן צווישן לעמ־בערגער, פּיעטריקאָווער און לובלינער תחינות. מיר האָבן זיך באלד געכאפּט פארוואָס. די גאַליציאנער און פּוילישע תחינות זיי־נען כמעט אלע געווען אין דעם זעלביקן סטיל פון דעם וואונדערלאכן פּארציײטיקן ליטעראַרישן אידיש. די ווילנער תחינות אָבער זיינען שוין געווען איבערגעשריבן אין א „מאָדערנעם" לשון. די ווארשא־ווער דרוקן האָבן געמישט. א טייל תחינות האָבן זיי ווי זיי שטייען און גייען ארויסגע׳לקחנ׳ט פון די גאַליציאנער און פּוי־לישע דרוקן און אנדערע פון די ווילנער. אין די פּויליש־גאַליציא־נער תחינות איז לאנדוי געווען פּשוט פארליבט. די ווילנער, פאר־קערט, האָט ער פּיזיש נישט געקאָנט פארטראָגן. די פּויליש־גאַלי־ציאנער זיינען פאר אים (און אויך פאר מיר) געווען א מוסטער פון סטיל, פון ריינקייט, צאַרטקייט, אינטימקייט און וואוילקלאנג פון שפּראך. די ווילנער פארקערט — א מוסטער פון סטיללאָ־זיקייט, אָרימקייט, הארטקייט און אָן א טראָפּן שפּראך געפיל. די פּויליש־גאַליציאנער תחינות זיינען קאָנטיק אורשפּרינגלאך פאר־פאסט געוואָרן פון מענטשן תמימות׳דיקע, גלויביקע, פול מיט ליבע און פּיעטעט צו זייער ארבעט. די ווילנער תחינות אָבער זיינען, ווי עס ווייזט אויס, שוין געווען דערוויידערדיקע „סחורה" צוגעשטעלט פאר א דרייערל צי א פּינפּערל, פון עפּעס א משכיל, אן אפּיקורס, וואָס קיין גאָט אין הארצן האָט ער שוין נישט געהאט און קיין שפּראך געפיל אודאי און אודאי נישט, ווייל ווי האָט ער געקאָנט האָבן שפּראך־געפיל, ווען אלץ וואס איז געווען אלט אידיש, איז אין זיינע אויגן געווען אָפּגעלעבט און פארשימלט? וואָס עכטער און פיינער דער אידיש אלץ קאָמישער האָט ער געקלונגען אין זיינע אויערן. אגב האָט לאנדוי אין די תחינות זיך אָנגעשטויסן אויף נאָך זייער אן אינטערעסאנטע זאך. אין די ווילנער תחינות איז שטענדיק איבערטריבן געוואָרן ווען עס איז געקומען אויסצורעכע־נען די אטריבוטן פון גאָט. דאָרטן וואו אין אנדערע תחינות האָט

א אידענע זיך געזאָלט ווענדן צום „האַר פון אלע וועלטן", האָט א ווילנער אידענע זיך געמוזט ווענדן צום „גרויסן" האַר פון אלע וועלטן. צו „גרויסער גאָט אין הימל" איז אין דער ווילנער תחינה נאָך צוגעגעבן געוואָרן „אַלמעכטיקער". ווען גאָט איז אין די אַנדערע תחינות געווען אי גרויס און אי אלמכטיק איז ער אין דער ווילנער נאָך געוואָרן „פּאַרכטיק" און אזוי כסדר.

מיטן פאַרלייענען די תחינות האָט לאַנדוי אין איין וועג שוין אויך געוואָלט דעמאָנסטרירן ווי גערעכט מיר „יונגע" זיינען געווען אין אונזער מיינונג, אז א גוטן, שיינעם און וואוילקלינגעוודיקן אידיש געפינט מען נאָר ביי די פּוילישע, גאַליציאַנער און אוקראַינער אידן, בעת די ליטוואַקעס זיינען טויב פאַר קלאַנג, אָרים און האַרט אין אויסדרוק און בכלל אָן וועלכן עס איז געפיל פאַר שפּראַך. אָבער אזוי מישנדיק צווישן די תחינות האָב איך אין ווילנער ספר'ל זיך פלוצים אָנגעשטויסן אָן א „תחינה פאַר פּרנסה", וואָס האָט צעקלאַפּט אונזער גאַנצע טעאָריע. דאָ איז שוין נישט געווען צו דערקענען דעם משכיל און אפּיקורס, וואָס גלויבט נישט א וואָרט פון דעם וואָס ער שרייבט. דאָ איז שוין געשטאַנען א איד אַן אָרימאַן, וואָס גיסט נעבעך אויס זיין ביטער האַרץ, קלאָגט זיך אויף זיין מזל און אויפן מזל פון אלע אָרימע, דערשלאָגענע און באַליידיגטע; טענהט זיך אוים מיט גאָט, און באַווייזט אים, ווי שלעכט עס איז א מענטשן ווען ער האָט נישט אויף זיין אויסקומעניש, און ווען זיין ווייב און קינדער הונגערן, און ווי אָרימקייט און נויט מוזן ברענגען א מענטשן צו נסיונות און זינד, וועלכע עס איז שווער ביישטיין, און דאָס אלץ אין אַזאַ וואונדערלאַכן, רייכן און זאַפטיקן אידיש, וואָס אין פאַרגלייך מיט אים האָט די שיינקייט און וואוילקלינגעוודיקייט פון דעם אידיש אין די פּויליש-גאַליצישע תחינות אויסגעזען הויל און פּוסט ווי די שיינקייט און קלינגעוודיקייט פון בלישטשנדיקע גלעזלאַך.

— אַי, האָבן מיר געכאַפּט א מפּלה, אייזלאַנד! — האָט לאַנדוי אויסגערופן, און איך האָב מיט אים פולשטענדיק מסכים געווען. מיר האָבן געכאַפּט א מפּלה און א כשר פאַרדינטע. מיר זיינען פונדעסטוועגן פאַרבליבן ביי אונזער אָנגענומענער מיינונג. און ביז איצט בין איך נאָך אלץ נישט זיכער, צי דאָס איז בלויז

איינגעשפארטקייט און פאַראורטייל פון וועלכן מיר האָבן זיך נישט געקאָנט באפרייען, אָדער די „תחינה פאר פרנסה" איז געווען איי־נע פון יענע אויסנאמען, וואס באשטעטיגען בלויז דעם כּלל.

לעצטע טעג

פאר צוויי יאָרן ווינטער האָב איך, א קראנקער, פארבראכט אין פלאָרידא. איין פארנאכט האָב איך געכאפט אן אטאקע. א דאָק־טאָר איז געקומען, געגעבן די נויטיקע איינשפריצונג און איך בין פארזונקען אין א שלאָף. ווען איך האָב זיך אויפגעכאפט איז גע־ווען טיפע נאכט. דער ערשטער געדאנק איז געווען — לאנדוי. מען דארף אים שרייבן, טראכט איך, דערציילן אים וועגן אייגענעם צושטאנד און נאָכפרעגן זיך אויף זיין געזונט. אָבער אנשטאָט א בריוו האָט אין געדאנק זיך אָנגעהויבן אויסלייגן א ליד. ביז אינ־דערפרי איז עס געווען פארטיק. אזוי שנעל ווי דער דאָקטאָר האָט אראָפּגעלאָזט פון בעט האָב איך עס אָנגעשריבן און, רוי ווי עס איז נאָך געווען, אין זעלביקן טאָג צוגעשיקט לאנדוי׳ן. ווייל עס איז אורשפרינגלאך עמפינדן געוואָרן ווי א בריוו צו אים, האָט עס געקראָגן די איבערשריפט: „צו זישא לאנדוי". געלייענט האָט זיך עס אזוי:

עס איז נאָך דאָ א ליכטיקייט וואָס רופט,
אַ בוים וואָס בליט, אַ וועג וואָס פירט
און פרייד פון גיין.

עס איז נאָך דאָ א בוך, אַ צייטונג צו דער האנט,
אַ שטול, א זאָפע און א בעט
און פרייד פון רו.

און אז עס בלאנקט אין שטאָליק־גרין דאָס פאלמען־קרויט
און ס׳דראפּעט זיך אויף ווייס און פערל־גרוי פון ווענט
די קלעטער־פלאנץ;

און אז עס גליען דעכער רויט און דער היביסקוס פלאמט
צווישן טונקעלע סאָסנעס און דער גרינער פאַלס —
בליט אויף דאָס הארץ.

נאָר אז דער שונא פאקט דיך אומגעריכטערהייט
און טרעט מיט שווערער עלפאנט-לאפּע אויף דער ברוסט,

(דער אַלעאנדער פארן פענסטער שמעקט נאָך אלץ ווי
מאַנדלען זיס,
באַגעגווילעאס גלעטן נאָך מיט קילן לילא רויט),

ווערט מיט אמאָל די צונג ווי פארמעט און ווי גלאָז דאָס אויג,
און אלע גלידער שרייען אויף פארשטייפט און קאַלט פון שרעק:

— שוין?

מיר, די „יונגע", האָבן שטענדיק געהאט א ווידערגעפיל צו עקזאָטיק. איך האָב דאריבער מורא געהאט, אז די עק-זאָטישע נעמען פון טראָפּישע פלאנצן און בלומען, וועלן דאָס ליד פסל'ען ביי לאנדוי'ן אין די אויגן. אין דעם בריוול, וואָס איז מיטגעגאנגען מיטן ליד האָב איך אים וועגן דעם אויפמערקזאם גע-מאכט און אים דערקלערט, אז פאר מיר זיינען נישט מער עקזאָטיש די דאָזיקע טראָפּישע בלומען און פלאנצן, נאָר היימיש געוואָרענע שטענדיקע באַלייטער, וואס די אויגן באגעגענען, וואו נאָר זיי קערן זיך.

אין עטלאכע טעג ארום האָב איך פון לאנדוי'ן באקומען ד ע ם ענטפער:

„ליבער אייזלאנד:

„איך בין דאָ (אין ניו יאָרק) און אין לייקוואוד, און דערפאר האָב איך לעצטנס פארלוירן יעדע פארבינדונג מיט אייך. די פאָר טעג וואס איך בין אין ניו יארק רינגען עפּעס אוים צווישן די פינגער, און נישט שטענדיק קאָן איך קריגן דורכן טעלעפאן שעליובסקין געוואָר צו ווערן וועגן אייך. עס איז געווען זייער גלייך פון אייך מיר צו שיקן די פאָר

ווערטער. לייקוואוד האָב איך אויפגעגעבן אינגאנצן, און וועל זיך אפשר אומקערן אין א פּאָר וואָכן ארום, ווען עס וועט אָפּלאָזן די ביטערע קעלט.

„איך בין פולשטענדיק אַלראַיט. און די טעג וואס איך פיל זיך ניט אינגאנצן מיט אַלעמען, איז עס מיין אייגענע שולד. טרינק און עס צופיל. בין לעצטנס דענערווירט פון דער צו גרויסער מאָס צוקער, וואָס געפינט זיך אין מיר און מאַכט מיך דורשטיק די גאנצע צייט.

„וואָס עס האָט מיך אביסל ניט אנגענעם איבערראַשט אין אייער ליד זיינען ניט די טראַפּישע פלאנצן, נאָר עפּעס אַנדערש. נעמלאַך, וואָס איר נוצט דאָס עקזאַקטע וואָרט פּאר א ווירקלאַכן, עקזיסטירנדיקן צושטאַנד. אין די יאָרן ווען מיר האָבן גערעדט וועגן דעם עקזאַקטן וואָרט, האָבן מיר גע-מיינט, אז מען מוז עס באַנוצן, ווען עס האַנדלט זיך וועגן עפּעס, וואָס עקזיסטירט ניט . . . איר שרייבט נאַטוראַליסטישע פערזן, דאָס איז זייער ניט גוט און ניט אנגענעם פאר א פריינט צו לייענען.

„איך ווייס נישט צי איר האָט יאָ אָדער ניט קיין אור-זאַך צו זיין אזוי אומרואיק. אָבער עס איז ניט גוט, וואָס איר האָט אזא געפיל. לייקוואוד איז מיר אריין אין די ביינער, און ניט קוקנדיק וואס די מעדיצין ווייסט ניט פארוואס עס זאָל מיר דאָרט זיין בעסער ווי אין ניו יארק, איז מיר דאָרט פּאָרט בעסער, און די גאנצע צייט וואס איך בין דאָרט, פיל איך זיך זייער גוט.

אייער

לאנדוי."

איך געדענק ניט, אז מיר זאָלן ווען עס איז האָבן גערעדט, אז דאָס עקזאַקטע וואָרט דאַרף מען באַנוצן נאָר „ווען עס האַנדלט זיך וועגן עפּעס וואס עקזיסטירט ניט." מיר איז אפילו נישט גענוי קלאָר, וואָס לאנדוי האָט דאָ געוואָלט זאָגן, סיידן ער האָט געמיינט ארויסצוברענגען, אז מיר זיינען שטענדיק געווען קעגן נעמען א פאקטיש-עקזיסטירנדיקן צושטאנד אלס מאָטיוו פאר א ליד. אויב

ער האָט דאָס געמיינט, האָט ער פארגעסן א שטיק אייגענע געשיכטע, ווען ער האָט אינאיינעם מיט מיר געפּרעדיקט און פּראקטיצירט די פארדיכטונג פון דעם פּ אַ ק ט י ש ן טאָג-טעגלאכן, וואָכעדיקן לעבן. ווי שוין אויבן געזאָגט, איז דאָס געקומען אלס רעאַקציע צו דער שאבלאָנער „פּאָעטישקייט", וואָס מיר האָבן געפונען ביי אונזער קומען. אפילו שפּעטער, ווען די „וואָכעדיקייט" טעאָריע איז פאַרוואָרפן געוואָרן, ווייל די סבה, וואָס האָט זי אַרויסגערופן איז מער נישט געווען און דער עיקר, ווייל דאָס מיטל קעגן שאבלאָנען איז אליין געוואָרן שאבלאָן, האָט לאנדוי נאָך אלץ געלערנט, אז „נאָר דאָס וואס איז דאָ איז שיין".

אגב איז דאָס געווען א צייט נאָכדעם ווי לאנדוי האָט דוקא באזונגען דאָס „ניטדאָאיקע". אַן איבעריקער באווייז ווי געזעצמעסיק נישט אויסגעהאלטן קינסטלער זיינען.

דער בריוו איז דאטירט דעם 14-טן פעברואר, 1936. עלף חדשים נאָכדעם, כמעט צום טאָג, איז לאנדוי שוין געווען טויט.

אין דער צייט וואס איך האָב פארבראכט אין פלאָרידא, האָבן מיר זיך בלויז נאָך איינמאָל דורכגעשריבן, און ווען איך האָב אין פרילינג זיך אומגעקערט קיין ניו יארק, און ער איז געקומען דאונטאון זיך זען מיט מיר, איז מיר געוואָרן א לאָך אין הארצן. אזוי שלעכט האָט ער אויסגעקוקט. ווי ער האָט געפילט, ווען ער האָט מיך דערזען, דאָס ווייס איך נישט. נאָכדעם האָבן מיר זיך ווינציק געזען. דאכט זיך, אז נישט מער ווי א צוויי-דריי מאָל. מיר איז געווען שווער צו פאָרן צו אים און אים איז געווען שווער צו קומען צו מיר. ווען מען האָט מיר אָנגעזאָגט, אז לאנדוי לעבט נישט מער, איז עס פאר מיר נישט געווען קיין איבערראשונג. מיר האָבן אין די לעצטע עטלאכע יאָר געוואוסט, אז לאנדוי איז א טויט-קראנקער מענטש, אז יעדער טאָג, וואס ער דרייט זיך ארום צווישן אונז איז ממש א נס, און אז ביי זיין נישט היטן זיך קאָן ער צו *יעדער מינוט פאלן אינמיטן גאס און מער נישט אויפשטיין. און אזוי איז טאקע געווען. קיין איבערראשונג נישט. אָבער דער ווייטאָג איז געווען גרויס. אַן אייגן שטיק לעבן איז אָפּגעריסן געוואָרן, און עס פעלט און וועט פעלן אזוי לאנג ווי די אויגן וועלן זיין אָפן.

ר. אייזלאנד.

אַ דריטער צו די צוויי

די געשטאָרבענע, די צוויי

זיי זיינען נאָך ניט ווייט אוועק
די געשטאָרבענע, די צוויי.
איך זע זיי אויף יעדן גאַסן־עק
ווען איך גיב דעם קאָפּ אַ דריי.

און ווען עס עפנט זיך די טיר —
דער ערשטער שטעקט אריין דעם קאָפּ;
ער גיט אזוי אַ פאַל אויף מיר
און גיסט מיט ליכטיקייט מיך אָפּ.

דער צווייטער זיצט אין גרויסן שטול,
ווען איך קום פון גאַס אריין.
ער איז אַליין אויך גרויס און פול
מיט א ניט־דאַאיק, פרעמדן זיין.

ניין, איך בין דאָך ניט געשיידט
מיט קיינעם פון די צוויי;
און יעדע ווילע בין איך גרייט
אַ דריטער זיין צו זיי.

אַ דריטער צו די צוויי

ווען איך בין יענעם אינדערפרי געפאָרן דעם לאַנגען וועג פון די בראָנקס ביז דעם „פאָרווערטס" האָל, אויף איסט בראָדוויי, וואוהין מען האָט געבראַכט לאַנדוי׳ן און וואו חברים ליטעראַטן האָבן גע-דאַרפט רעדן וועגן אים, האָבן די 27-28 יאָר פון מיין באַקאַנט-שאַפט מיט אים אַנגעהויבן דורכגיין פאַרביי מיר, ווי די גאַסן און סקווערן וואָס איך בין פאַרביי געפאָרן. און וואָס קלערער זיי האָבן זיך אויסגעשטעלט און וואָס נענטער זיי זיינען צו מיר צוגעטראָטן, אַלץ מער איז דער טרויער פון מיר אַוועק און זיין אָרט האָט פאַר-נומען אַ פריידיקע באַרוישונג, וואָס איך בין 27 יאָר געווען חבר מיט לאַנדוי׳ן, זיך באַגעגנט מיט אים, גערעדט וועגן לידער, אידישע און גוי׳שע, געלייענט איינער פאַרן צווייטן אייגענע נייע לידער, געלעבט מיט לידער. און וואָס דאַרף אונזערער אַ מענטש מער? !

לאַנדוי איז געשטאָרבן; עס זיינען אָבער אויף-דאָס-ניי גע-באָרן געוואָרן זיינע לידער. און דאָס וואָס איז געווען ביז אַהער צעשפּרייט און צעוואָרפן אין לאַנגיאָריקע, פאַרגעסענע צייטונגען און זשורנאַלן וועט איצט זיין צונויפגעזאַמלט און איינגעזאַמלט; און דאָס וואָס איז געווען פאַרשריבן אין שוואַרץ-טאָוולדיקע טאָג-ביכלאַך און אויף אָפּגעריסענע שטיקלאַך פּאַפּיר און געלעגן פאַר-שלאָסן אין שופלאָדן און קעסטעלאַך, וועט זיין אָפן פאַר אונז אַלעמען און פאַר דער גאַנצער וועלט.

לאַנדוי איז דער דריטער פון דער גרופּע „יונגע", וואָס זיי-נען אין די לעצטע פאַר יאָר געשטאָרבן — פאַר אים מ. ל. האַל-פּערן און א. מ. דילאָן. און מאָדנע — יעדעס מאָל ווען איך האָב זיך דערוואוסט פון אַ פרישן טויט, פלעגט מיך די ערשטע בשורה אַביסל איבעררראַשן, ווייל זיי אַלע זיינען געשטאָרבן אומגעריכט פאַר אונז. אַן אומהיימליכער קלונג פלעגט שטיין אין מיינע אוי-רען, אַזוי ווי ווען מען דערזעט זיך פּלוצלונג ביים ראַנד פון אַן אָפּגרונט. אַ קלונג, וואָס וויל ניט אויסגיין. אָבער שפּעטער פלעג איך ווערן רואיק און אָפּגעבן צדוק הדין: ווי דען, מיר דאַרפן דאָך אַריבערשיקן שלוחים אויף יענער זייט, באַזעצן עס. און וואָס מער פון אונזערע עס וועלן זיין דאָרטן פון פריער, אַלץ היימלאַכער

וועט זיין פאר די דאָ געבליבענע צו גיין אַ ה י ן. אזוי האָבן אמאָל אידישע פאמיליעס אין די היימישע שטעטלאך אריבערגעשיקט קיין אמעריקע זייערע קינדער, ברידער און שוועסטער. זיי האָבן געוואוסט, אז נאָך יענע וועלן זיי אליין קומען. און צוליב נאָך א טעם איז ביי מיר דער טאָג געווען א פייערלאכער, א דערהויבענער. פאר אונז איז דער טויט פון איינעם פון די חברים ניט קיין פארשווינדן, ניט קיין צערינונג, נאָר א באַפעסטיקן זיך, אן איינבויען זיך, ווערן א בערוועגע אין דער הויז פון דער אידישער ליטעראטור. פריער זיינען מיר געווען צעבראָכענע שטיקלאך ליד, צעשאָטענע גאַמען; אָבער דער טויט מאכט אונז גאַנץ; פון שערבלאך מאכט ער א כלי, פון זאנגען — א גארב, און מיר וואָלטן ניט געהאט מ. ל. האלפערנ׳ס לעצטע צוויי ביכער, און ניט דילאָנ׳ס בוך, ווען זיי וואָלטן נאָך איצט געלעבט.

קיין ארויסטארטשנדע, דראמאטישע עפיזאָדן אין די פילע יאָרן פון מיין באקאנטשאפט מיט לאנדוי׳ן זיינען, דוכט זיך, ניט געווען. ניט געווען קיין מלחמות און שלום׳ס צווישן מיר און אים; עס זיינען כמעט ניט געווען קיין ברוגזי׳ן און קיין פאראיבלס. וואָס עס שווימען פאר מיר ארויס איז שטילע, אינטימע רייד אין שפעטע נאכט-שעה׳ן אמאָל ארום דעםברייטן טיש אין זיין פיל-צימערדיקער דירה און אמאָל אויף א שוועל פון א פרעמדער הויז און א פרעמדער גאַס, וואו מיר פלעגן זיך צוזעצן אָפּרוען. דעמאָלט פלעגט דערזעלבער לאנדוי, וואָס האָט מיט א שעה פריער געקרימט מיט דער נאָז אויף היינע׳ן און צו קליין געמאכט פושקינ׳ען, ציטירן גאנצע לידער היינע׳ס אויף אויסענווייניק און טרינקען פון פושקינ׳ס גוטן וויין. ביי לאנדוי׳ן, וואָס האָט זיך אזוי נאכלעסיק בארימט, געכוואַסטעוועט, אז ער לייענט קיינעם ניט און וויס פון קיינעם ניט, איז דער גרויסער רונדער טיש אין עס-צימער געווען מער ווי העלפט פארלייגט מיט ביכער, געבונדענע און ניט-געבונדענע, פון אלטע און גאר-נייע שרייבער, ביכער אויפגעשניטענע, געבלעטערטע, געלייענטע...

ווען איך האָב זיך באגעגנט מיט לאנדוי׳ן צום ערשטן מאָל, ווער עס האָט מיך מיט אים באַקענט, אין וועלכן רעסטאָראַן אָדער הויז — געדענק איך ניט. איך דערמאָן זיך ווען איך האָב זיך

צום ערשטן מאָל באקענט מיט מאני-לייב׳ן. (ביי אים אין דערהיים אויף עשפּאָרד עווע. אין איסט ניו יארק.) איך דערמאָן זיך מיין ערשטע באקאנטשאפט מיט דוד איגנאטאָוו׳ן, מיט י. י. שווארץ׳ן, מיט מ. ל. האלפּערן. לאַנדוי׳ן אָבער דערמאָן איך זיך שוין א גע-קאָנטן. אָבער איידער איך האָב אים געזען פּערזענלאך האָב איך שוין געהערט וועגן אים פון מאני-לייב׳ן און אנדערע. איך געדיינק א זומערדיקן שבת פארנאכט אויף איסט-בראָדוויי, איך האָב גע-האלטן א פארנאנדערגענומענעם „ארבייטער״ און געלייענט דאָרטן לאנדוי׳ס א ליד. איך געדיינק אים, ווי ער פלעגט צוקומען צום ציימונגס-סטענד אויף קאָלאָמבוס עוו. און 81טע סטריט, וואו איך האָב געארבעט, אריינגיין אין ביידעלע, און ריידן וועגן זיין משפחה אין פּלאָצק, זיין טאטע-מאמע, און זיין יונגע שוועסטער, און אויך וועגן זיין מומען, וואָס האָט אויך געוואוינט אויף קאָלאָמבוס עוו. און וואו ער איז איינגעשטאנען לאָזשי. איך געדיינק אים פון דער צייט, ווען ער האָט געוואוינט ביי דר. קלינג אין הויז צוזאמען מיט משה ווארשע. ער האָט איינציים פארנאנדערגעטראָגן צייטונגען, ווי א סך פון אונז, און געקראָגן דערפאר 4 דאָלאר א וואָך.

זיינע באליבטסטע דיכטער זיינען געווען: פּיאָדאָר סאָלאָגוב, קוזמין, דער דייטש טעאָדאָר שטאָרם, און די לעצטע יאָרן: האָוז-מאַן און ראָבערט פראָסט.

י. ראָלניק.

זישא לאַנדוי

1.

יעדן דיכטערס לעבן באַשטייט פון ווידערשפּרוכן.

און אויך יעדן מענטשנס לעבן, אויף אַזוי פיל וויפיל דער מענטש איז דיכטער.

קיינער פון אונז איז ניט גאַנץ און אויסגעהאַלטן אפילו ווען מיר מיינען אַז מיר זיינען עס.

זישא לאַנדוי איז געווען אַ דיכטער. און אַלץ אין אים האָט זיך ווידערשפּראָכן.

ברייט און שווער-באַוועגלאַך אין גוף, און דין און לייכט-שפּילעוודיק אין גייסט. באַלעבאַטיש און — וואויל-יונגיש.

ניי אין זיין בליק אויף ליטעראַטור — און אַלטמאָדיש אין זיינע הויז-פירונגען.

רעוואָלוציאָנער אין דער פּאָעזיע — און רעאַקציאָנער אין דער פּאָליטיק.

אין דער דיכטונג — ניי, געוואַגט און אויסטערליש.

אין דער פּאָליטיק — רואיק און אַ פּרעדיגער פון „סטאַטוס-קוואָ“.

אין דער פּאָעזיע זיינע ליבלינגע — סאַלאָגוב און קוזמין;
אין דער פּאָליטיק — באַלדווין און פּרץ ווערניק.

און ווייטער:

זיין הויז-מעבל שווער, אַלטמאָדיש, ניט צום רירן, און זיין געדאַנק דער רירעוודיקסטער.

אַ מענטש אַליין אַ לויטערער און פריידיקער ביז גאָר, און אויף די ווענט פון זיין דירה, שרעקנס-בילדער פון קאַפּמאַן, וועלכן ער האָט פאַרהערלאַכט מער ווי אַנדערע מאָלער...

אין אויסזען אַן אַריער, און זיך אומגעטראָגן מיט'ן יחוס פון „רבינס הויף".

אין לעבן — שטענדיק שטילע רייד, ווי ער וואָלט דערציילט אַ סוד, און אין ליד — פּשוט און הויך געדערט פון גראָבע פּיס פון נינערטעס.

אין לעבן — אַ פּרעסער, אין ליד — אַ קאַרגער אויפ'ן וואָרט.

אין לעבן — אַ ליבהאָבער פון מחזורים'דיקע איינבאַנדן און בילדער אין שווערע ראַמען.

אין ליד — גרינג-שפּילעוודיק און קאָקעטיש.

דיסאָנאַנסן, ווידערשפּרוכן, סתירות און זיגזאַגן אומעטום. האָט ניט געקענט קיין לשון קודש און זיך דאָך גע'יחוס'ט מיט זיי-דעס מחברים, אין אַ שפּראַך, וועלכע ער האָט ניט פאַרשטאַנען און ווען ער וואָלט געקענט לייענען די שירים פון זיינע זיידעס, וואָלט ער זיי געוויס פאַררעכנט פאַר בטלנות . . .

פיינט געהאַט ריידן פון אידישקייט און זיך געצאַצקעט מיט אַן אַלטן זילבערנעם קידוש-בעכער . . .

אין זיין בליק אויף ליטעראַטור איז ער געווען אַ „גריך", אָבער אַנשטאָט ווידמענען לידער אַ לעבעדיק מיידל, האָט ער געווידמעט לידער צו ר' אברהם לאַנדוי . . .

אַ פירער פון די „יונגע" אָבער אין גרונט, אַ פאַרהייליקער פון די „אַלטע", אפילו ווען ער האָט געוואָלט „מורד זיין" אין י. ל. פּרץ'ן האָט ער דאָך געהאַלטן פון פּרץ'ן, באַווייז: מיט וואָס פאַר אַ ליבע ער האָט צוזאַמענגעשטעלט פּרץ'ס געזאַמלטע ווערק (פאַר-לאַג „אידיש").

ביי לאַנדוי'ן זיינען געגאַנגען צוזאַמען ראַזאַנאָוו און עטינ-

גער, טעפּער און אַב קאַהאַן . . .
און מאָדנע ווידערשפּרעכלאַך האָט אים צוגעשפּילט דער שיקזאַל.
פון נאַטור פיינט געהאַט מליצה און איבערטרייבונג — און חיונה געמוזט דוקא ציען פון „פּובליסיטי".
און צום סוף — איז אויך דער טויט געגאַנגען אין זיינע וועגן: אים, דעם עסטעט, געפּאַקט דוקא אין מיטן גאַס . . .

2.

זישא לאַנדוי איז געווען אַ דיכטער, וואָס האָט זיך געשפּילט.
ער האָט דאָס ליד גענומען זייער ערנסט, אַסך ערנסטער ווי פילע דיכטער פון זיין דור. און דערפאַר טאַקע האָט ער זיך אַרום־געשפּילט אַרום דעם ליד, און מיט דעם ליד . . .
אָפט האָט עס מיר אויסגעקוקט, ווי ער וואָלט מורא געהאַט אַריין אינווייניק אין פּאַלאַץ פון דער שירה . . . צופיל דרך ארץ געהאַט פאַר'ן פּאַלאַץ . . .
אָבער שפּילן זיך אַרום פּאַלאַץ איז עפּעס אַנדערש . . .
האָט עס אָפט געמאַכט דעם איינדרוק, אַז זישא לאַנדוי האָט מער ליב געהאַט צו ריידן פון אַ ליד — ווי צו שאַפן אַ ליד . . .
לאַנדוי'ס ליבע צו אַנטיקן, זיין פאַרגעטערן אַלטע ליטאָגראַ־פיעס, זיין פאַרליבן זיך אָפט אין „שמות" — איז אַ טייל פון'ם שפּיל . . .
לאַנדוי האָט אימער געהונגערט נאָך שפּיל.
און ווען זיין קראַנקהייט האָט די לעצטע יאָרן אים געשטערט צו שפּילן זיך, האָט ער געמאַכט דעם אָנשטעל, אַז ער שפּילט זיך . . .
פּאָעזיע איז געווען זיין גרעסטער הונגער נאָך שפּיל.
און אויך „אין דאָקטוירים" האָט ער זיך געשפּילט. ער האָט באַוואונדערט דאָס וואונדערלאַכע וואָס איז דאָ אין דער מעדיצין און ניט אויסגעפאָלגט די רעצעפּטן פון די מעדיקער . . .

ער האָט אין יעדן „תוך“ געזען שפּיל. און אין יעדן „שפּיל“ — תוך.

ער האָט געזוכט דאָס עכטע אין לעבן ווי אין דיכטונג ניט דורך שווערע פּראָבלעמען און הארבע לייזונגען — נאָר דורך פלאַטערן ארום שיינקייט און ארומשפּילן זיך מיט עסטעטישע לאַ-זונגען . . .

און דערפאר ווייל ער האָט ליב געהאַט שפּיל מער ווי אַלץ, האָט ער אין שרייבער און קינסטלער, מער געזען דאָס אנעקדאָטישע — ווי דאָס פונדאמענטאלע . . . אן אנעקדאָט איז א „מופת“ — ער קומט פון דער זייט, אָבער ער איז אָפט קליגער ווי דאָס נעמען א קינסטלער פון „מיטן“. דורך אן אנעקדאָט וועגן א בארימטן שרייבער, אָדער מאלער, קען מען מער זען דעם שפּיל אין ליכט און שאָטן . . .

לאנדוי האָט מורא געהאט דערפירן זיך אליין צו א גרעניץ.

און דערפאר, גלויב איך, האָט ער ניט געזאמלט זיינע לידער אין בוך פאָרם. ווייל דאָס וואלט געהייסן אוים מיט'ן שפּיל! פאר-ענדיקט — און ווארט אויף דעם וואָרט פון דער קריטיק, וועלכע איז ביי אונז אזא אָנגעבלאָזענע!

און דערפאר האָט ער ליב געהאט זיך עוסק'ן מיט ארויסגעבן שאפונגען פון חברים.

מיט דער גאנצער ערנסטקייט און אפילו פעדאנטשיקייט, מיט וועלכע ער האָט עס ארומגעריגנלט — איז ער אליין געשטאנען העכער איבער דעם . . .

עס איז געווען ווי ער וואָלט געזאָגט:

— פאר זיי, איז עס זייער אן ערנסטער ענין — אָבער פאר מיר איז עס נאָר א שפּיל . . .

3.

לאנדוי איז געווען אין זיין בלוט א „רבי“, גרייט צו זיצן אויף א „רביים“ שטול מיט „לייבן“, פירן א טיש און זאָגן „תורה“.

און זיין שטיל ריידן, כמעט שעפּטשען, זיינען פאַר דעם געווען די ריכטיקע מיטלען.

ער האָט עס געקראָגן בירושה . . .

אָבער ער איז געווען אַ מאָדערנער מענטש און דיכטער, האָט ער זיך ארומגערינגלט מיט מאָדערנע „חסידים", וועלכע האָבן צוגע-לייגט אַן אויער צו זיין „תורה" . . .

קיין סך „תורה" האָט ער טאַקע ניט געזאָגט, נאָר אַ „טיש" האָט ער געפירט . . .

ווי „אַ רבי" איז ער געווען ארומגערינגלט תמיד מיט יונגע דיכטער און חברים-צוהערער, און אויפ'ן טיש זיינען געלעגן די ספרים פון זיינע זיידעס, וועלכע ער האָט ניט געקאָנט לייענען, צוזאמען מיט די מאָדערנסטע ענגלישע, דייטשע און אידישע . . .

4.

ביי אונז אידן איז אָנגענומען, אַז יעדע פערזענלאכקייט מוז פריער פון אלץ זיין אַ „פּיקח".

איז אויך זישא לאנדוי געווען פאררעכנט פאַר אַ „פּיקח" . . .

האָט ער זיך געשפּילט מיט זיין „פּיקחות" . . .

האָט זי איהם צייטנווייז געהאָלפן און צייטנווייז געשטערט . . .

ער איז קלוג ארומגעגאנגען ארום אַ ליד, פאררעדט עס מיט אַ קלוג ווערטל, מיט אַ ראַפאַנירטן זשעסט, מיט אַ פיינעם טעאַט-ראַלישן קנייטשל . . .

וואָס דען?

לאנדוי האָט אָפט אָנגעהויבן אַ ליד זייער אַלטמאָדיש, אָבער זיך תיכף געכאַפּט:

— אָט אזוי זינג איך?

— ווי פּאַסט עס פאַר מיר?

— עס קוקט דאָך אויס אזוי נאַריש!

און ער האָט גלייך צוגעשטעלט אַ חכמה . . .

אָבער איך גלויב, אַז ווען לאנדוי וואָלט זיך ווינציקער געשפּילט אין „פּקחות" וואָלט ער אין זיין ליד געגאַנגען אסך ווייטער . . .

אייניקע פון זיינע לידער וואָלטן אפשר געווען אסך „נאַרישער" אָבער דערפאַר מער לידער.

לאנדוי׳ן האָט זיין „פיקחות" געשטערט. ער האָט שיעור פון דעם ניט געמאכט קיין מעטאָדע, אָבער געראַטעוועט האָט אים זיין שפּילעוודיקע נאַטור . . .

5.

לאנדוי איז בטבע געווען א ריינער ליבהאָבער פון פּאָעזיע אָן קיין שום צומיש פון פּסלת.

און פּסלת האָט ביי אים געהייסן יעדע פּראָזא.

פּראָזא האָט ער באמת ניט ליב געהאַט, פּראָזא איז געווען צו שווער-לייביק פאַר אים דעם גרינג-זינגענדיקן און פלאַטערדיק-שפּילעוודיקן . . .

ער האָט אין גרונט פון זיין נשמה ליב געהאַט דעם „ס׳איז גאַרנישט געשען" און ער איז אנטלאָפן פון פיל-ריידעריי . . .

און פּראָזא האָט ביי אים געהייסן פיל-ריידעריי . . .

פאַרשטיי איך לאנדוי׳ס באַציאונג צו פּראָזא:

צו פּראָזא דאַרף מען גיין צופוס . . . אָפּט זיך שלעפּן לאַנג-שווער . . .

צום פאַרנאַס קען מען רייטן . . .

און רייטן איז ריטערלאַכער . . .

לאנדוי, דער שפּילעוודיקער, האָט פיינט געהאַט שוויציקייט און שרייבן פּראָזא האָט פאַר אים געמיינט שוויצן . . .

און ער האָט ליב געהאַט זיך צו שפּילן, ווען אנדערע האָבן געשוויצט . . .

שרייבן א ראָמאַן — הייסט האָרעווען מיט דער פעדער, ווי מיט א האַק; שרייבן א ליד מיינט, ארומגיין ארום דער מוזע ווי א קאַוואַליר, ווי א ריטער אין אַלטע צייטן. זאָל זיין אפילו ווי א דאָן קיכאָט מיט זיין דולצינע . . .

און ווי שיין עס איז צו זינגען — ווי גרינג!

און דאָס ביסעלע פּראָזא וואָס ער האָט געשריבן איז בלויז א:

„ארײנפיר" צו לידער . . . אויב ניט רייד פון א „רבין" וואס מוז זאָגן „תורה" און די פּראָזא אין דראמאטישער פאָרם איז אויך גיכער א „פאָרשפּיל" צו געזאנג . . . א שפּיל אזא אין נאכטיגאל, פיערא, קאָלומבינא, בעל שם טוב, שרה בת טובים און מארקיזין פּאָמפּאדור.

עס איז אזוי טשיקאווע צוזאמענפירן שרה בת טובים מיט מארקיזין פּאָמפּאדור!

דעם בעל שם טוב מיט אָרלעקין! . . .

שיר השירים — מיט דעלא-ארטאַ!

לאנדוי האָט געהאט אין זיך עפּעס פון פּיראנדעלא בנוגע צו װעלן פארשפּילן מענטשן און אידייען . . .

6.

לאנדוי האָט ליב געהאט יחוס און גוטע אָפּשטאמונג.

אַלטע עטשינגס ווי אַלטע ספרים.

נייע לידער וואס שמעקן אַלט, אַלטע לידער וואס שמעקן ניי.

אים, דעם נייעם, האָט בעיקר זיך געוואָלט די אַלטקייט באנייען . . . און די נייקייט פאר'יחוס'ן . . .

אידישע אריסטאָקראטישקייט — ווי אן אַלטער איינבאנד פון אַן אַלטן ספר האָבן אים אימפּאָנירט.

פארבינדונג מיט דורות, מיט טראדיציע, האָבן אים באַ-הערשט . . .

איז אויך דאָס געהערט צו די ווידערשפּרוכן פון זיין נאטור . . .

7.

זישא לאנדוי איז געווען א מיטגליד פון דער אַלטער טרובאדורן משפּחה, נאָר מיט א געוואלדיגער פאראכטונג צו פּאָעטישע באנאַ-ליטעטן און סתם גראמערייען . . .

ער איז געווען א זינגער, וועלכער האָט פארשטאנען, אז אויב זינגען מוז עס זיין גוט!

ווען געזאנג האָט אים צו שטארק באהערשט — האָט ער עס געצאמט מיט „פיקחות" . . .

לאנדוי איז געווען א וואונדערלאכער פארגייער פון דעם זינגענדיקן איציק מאנגער. זייער ביידנס ליבע צו דער באלאדע איז אן עדות אויף דעם.

דער באלאדע עלעמענט אומעטום, און לאנדוי איז ניט נאָר באלאדיסט אין זיינע ענגלישע באלאדן . . .

און באלאדע איז די זינגענדיקסטע פאָרם פון געזאנג. זי זינגט ביז פארוויגן זיך אליין.

לאנדוי, ווי מאנגער נאָך אים, האבן אויךביידע ליב דאָס פורים-שפיל, און דאָס העלפט זיי ביידן ארויס אין זייער געזאנג.

לאנדוי האָט בטבע ניט געקאָנט פארטראָגן גערדאנקען אין פּאָעזיע, סימבאָליזם און משיח׳איזם, דעם גוט-באקאנטן נביא׳שן טאָן און דעם הייזעריקן אויסגעשריי אויפ׳ן חשבון פון דעם ליד . . .

ער האָט אויך ניט ליב געהאט קיין ברייטע שורות . . .

א ברייטע שורה אין א ליד — מיינט אָפט ציען טאָן מיט גוואלד . . .

און דערפאר זיין ווידערווילן צו האלפערין און לייוויק. צו שרייענדיק זיינען זיי געווען פאר אים, צו היסטעריש-דעקלאמאַטאָריש . . .

אידייען אין א ליד — ווער דאַרף עס? ביי אים איז די אידייע דאָס ליד אליין . . .

און דערפאר זיין ליבע צו מאני לייב, דעם ראפינירט-זינגענדיקן דיכטער און וואָרט-קאָקעט . . .

און דערפאר זיין אכטונג צו יוסף ראָלניק, וואָס זינגט שטיל און פרום. כאָטש אין עצם, איז אים געווען פרעמד זיין ליטווישע געצאמטקייט און אסקעטישקייט . . .

8.

האָט לאַנדוי געהאַט א „שיטה" ?

אויב מ'קען רופן „שיטה" דאָס אייביגע פלאַטערן ארום פּאָע־טישן וואָרט, דאָס אייביקע זוכן שיינקייט דאָ און דאָרטן, האָט ער געהאַט א שיטה . . . א שיטה פון פלאַטערן און פיבערן פאר דער שיינקייט פון וואָרט . . .

איז עסטעטיק איבערהויפּט א שיטה ? — איך גלויב, אז ניט. ווען איינער האָט ליב דעם ריח פון א בלום, וועט ער דערפון מאכן א שיטה ?

שיינקייט — איז קאַפּריזנע.

עסטעטיק — איז שפּילעוודיק.

ער האָט געהאַט די „שיטה" אין זיין בלוט.

ער האָט אנדערש ווי עסטעטיש, א ליד ניט געקענט אויפנע־מען . . .

לאַנדוי מיט זיין גאנצער נייקייט איז אין תוך געווען א קאָנ־סערוואַטיווער דיכטער.

און ווי אזוי האָט זיך ביי אים געפּאָרט זיין עסטעטיק מיט זיין קאָנסערוואַטיזם ?

פארשטיי איך עס אזוי:

עסטעטיק — איז אין תוך אן איינגעשטעלטע פאָרם, און דאָס מיינט קאָנסערוואַטיוו.

צו זיין עסטעט און געניסן פון שיינקייט — מוז מען זינגען אין גלייכע ליניעס, גוטע פאָרם און פיינעם ריטם . . .

כדי ניט ארויסשפּרינגען פון עסטעטישן „צאַם" מוז מען ווערן אריסטאָקראַטיש ; זיך אָפּטיילן פון „המון" און פארגעטערן שיינ־קייט.

כדי צו זיין עסטעטיש, דארף מען זיך ניט קימערן וועגן עטיק, וועגן „גרויסע פראַגן און גרויסע ענטפערס" . . .

שיינקייט איבער אלעס.

און געזאַנג איבער דער שיינקייט . . .

עסטעטיק האָט ליב שפּיל, און זאָרגלאָזיקייט איז דער היפּך פון עטיק וועלכע איז תמיד ערנסט און פארזאָרגט . . .

זישא לאנדוי׳ס „פויגל“ פון אלע פארבן, זיינען עדות אויף זיין קאנסערוואטיוו-עסטעטיש-שפּילעוודיקן קוק אויף דער פּאָעזיע.

ווער נעמט עס היינט צו טאָג א נאכטיגאל פאר א טעמע?

לאנדוי דער מענטש און דיכטער, וואס איז פול מיט ווידער-שפּרוכן, האָט באמת ניט געקענט סובל זיין די פרייע פערז-מאָדע אין דער אידישער פּאָעזיע. ביי אים האָט עס געהייסן צוצושטערן די אריסטאָקראטישע סביבה ארום דעם ליד.

לאנדוי דעם מאדערניסט-קאָנסערוואטאָר איז אפילו ניט געווען צום הארצן דאָס ארויסווארפן פונ׳ם אידיש די שטומע „ה׳ייען“ און „עין“ . . .

וואָס זשע איז פּאָרט געווען לאנדוי? איך וואָלט געזאָגט: אן אלטער דיכטער וועלכער איז צוריקגעקומען . . . און געוואָלט אומ-קערן דאָס נייע ליד צו זיין אור-קוואל . . . ציען וויטער זיין „גאָל-דענע קייט“, אפשיידן פון שלעכטן גראם, אויסאיידלען און באַ-העפטן מיט דורות אלטע און נייע שפּילעוודיק-זינגענדיקע דיכ-טער . . .

חיים גוטמאן.

אַ פראַנמענט

איך טרעט אריבער די שוועל פון טויט זיך צו זעען מיט זישאַ לאַנדוי׳ן און רעדן מיט אים. און אַט דערזע איך זיך אליין ארומוואנדערן א טויטער מיטן טויטן. ווי לאַנג און מיר וועלן דאָרט אויך זיין ? אָבער דערווייל בין איך דאָ, און מערקווירדיק ווי זיכער מיטן טראָט און מיטן אָנגעשטעלטן געהער און מיט די אָפענע אויגן.

ווען עס גייט פון אונז אוועק א נאָענטער, א ליבער, גייט ער נישט אוועק אליין נאָר ער נעמט אונז מיט, און צוגלייכער צייט בלייבט ער מיט אונז דאָ. מיר ווילן אים נישט אָפּלאָזן. מיר האַלטן אים צו : גיי נישט, גיי נישט אוועק. צעריים נישט דעם בונד. נאָר אויב אזוי איז דער שיקזאל, וועל איך דאָ א ווײַלע בלייבן פון דיר צו טראַכטן, פון דיר צו רעדן, וועגן דיר צו זינגען, העלפן אויפשטעלן א געצעלט ארום דיין ווען, שאפן לופט ארום דיין נאָמען וואָס איז ווי א שטערן וואָס מען דאַרף אים ערגעץ אריינשטעלן ער זאָל אויף ווייטער לייכטן.

זישאַ לאַנדוי איז אראָפּגעפאַלן אויף דער וועלט א זינגעוודיקער.. די פרייד האָט פון אים ארויסגעקוועלט ווי וואסער, ווי ווײַן, ווי ליכט, און צוגעגעבן א זין זיין אומגעבונג, די מענטשן און זאכן ארום. אַן אינזל געשאפן. אויפגעשטעלט א שטוב, און מען האָט אָנגעהויבן צו אים קומען ווי צו א גוטן אידן : זעען און הערן די פרייד אויך אויסערהאלב דעם ליד..

געוועז אזא הרחבה אין זיין נאענטקייט. ווען אזא מענטש ווי זישא לאנדוי באווייזט זיך אין אן ארט, ווערט דאס ארט גרעסער. עס ווערט העל, ליכטיק, טאג. דער דרויסן שטעלט זיך אוועק אין שטוב.עס צענעמען זיך די ווענט, און דו שטייסט ווי אין א פעלד. און ווען דו גייסט דערנאכדעם אוועק, איז ווי דו וואלסט צוריק אין א שטוב אריין. גוט איז מיט אזא מענטשן ווען ער לעבט, און גוט איז מיט אזא מענטשן אפילו ווען ער איז שוין נישטא.

דאס פערזענלעכע לייזט זיך אויף אין וועלטלעכעם, ווערט ירושה-אוצר און בלייבט לעולם ועד.

עס גייט ארום אויף דער וועלט ווי א קול וואס מישט זיך נישט צונויף מיט אנדערע קולות. עס איז דערהערבאר און דערקענט-לעך. עס איז א וועזנטלעכע איינהייט וואס לאזט זיך נישט צע-טיילן, לאזט זיך נישט מינערן, לאזט זיך נישט צוגעבן, און ווער קען דאס מיט אייגענע ווערטער איבערגעבן?

ווער איז געווען זישא לאנדוי? אלע זיינען איינשטימיק, אלע וועלן האבן דאס אייגענע צו דערציילן. איך האב געהערט אלע מעשות, געהערט מבינות, און עפעס איז עס נישט דאס. לאנדוי איז מער. יעדער מענטש, בפרט זישא לאנדוי. הינטער אלע מעשות שטייט ער און שמייכלט, לאנדוי, און באוועגט לייכט מיטן קאפ. אפילו ער אליין קען זיך נישט. אבער פונדעסטוועגן בעסער ווי אן אנדערער קען אים.

ער האט א סך פארדעקט אין זיך, פארבאהאלטן פון א פרעמד אויג. און פיל פון דעם וואס ער האט ארויסגעווארפן פאר אלעמען איז געווען א כיוון צו פארפירן. ער פארבלענדט און פארפירט, שטעלט אויף ווענט, באהאלט זיך. אליין איז אים גוט. געמיטלעך.

דאס קלוגע ווארט איז זיין פאנצער. מיטן קלוגן ווארט איז ער זיכער קעגן דער וועלט. אבער אליין פאר זיך, דארף ער נישט דאס קלוגע ווארט. גראד דאס לייכטע, דינע, איידעלע ווארט, דאס ווארט פון געמיט. נאר דאס איידעלע ווארט וועט דאך ברענגען די גאנצע סענטימענטאלע גאס צו אים אין שטוב אריין, גיט ער זיך א קלייד אן אין קלוגקייט, און האלט! —

איך וויל נישט טרייבן דעם דאזיקן געדאנק צו ווייט — ער קען מיך אליין פארפירן. איך מוז צוריקגיין צו אים אליין, אין

זכרון צוריק ארויסרופן אים און פרעגן בא אים: זישא לאנדוי, גיב זיך צו דערקענען.

איך זיץ מיט אים אליין און קען ווייטער שרייבן.

אָט אזוי אינם מיטן צווישן זיין און נישט-זיין, לעבט דאָס אמת׳ע לעבן; דער סך הכל: די דיכטונג. דאָס באַוועגן זיך אָן זיך צו באַוועגן, דאָס הערן אָן געהער, דאָס זעען אָן די אויגן. דאָרטן וואו לאנדוי איז פון איצטער אָן, אין דעם אָרט פון דיכטונג, בלויז דיכטונג.

זאָלן מיר אים ארומוועבן מיט מעשות אָדער לאָזן אים אזוי שטיין א נאקעט-אויפגעלויכטענעם פאר אונז אין זיין ליד — אזוי, אָן פנים, אָן גוף, אָן קלייד און שוך, — בלויז ריטם, טעם, אָטעם.

ווי אומפארלעסלעך זיינען די אלע אויפמאָלרייען פונם דיכטער וואס דער דיכטער מאָלט נישט אויף פון זיך אליין. ער האָט זיך אוועקגעשטעלט אין די לידער.

„עס איז גאָרנישט ניט געשען” אָבער די דיכטונג איז געשען.

אפשר איז דאָס פארגעגנגלעכע לעבן פאַראַנען בלויז צוליב דער שטילער, דויערהאפטיקער דיכטונג, און עס איז דאָ אחריות אין אזא ווילן פאר דיכטונג, און די דיכטער גיבן דערמיט דעם איינציקן גרויסן זין דעם לעבן.

דער דיכטער שטייט צווישן דער ווירקלעכקייט און דער דער-גרייכונג. דאָס לעבן פירט זיך גראָב און שווער און אָן א רודער, און דאָס ווערק, איינגעצאמט און מוסטערהאפט, ליגט אין הארצן פארהוילן ווי אין א טראכט. אָט דעמאָלט מאכט דאָס דער דיכטער דעם טאָלק אין זיין אומרואיקן שווערן לעבן, באצווינגט עס מיטן ריטם פון אידעאלן זיין, וואשט עס און ברענט עס — ביז וואנען דאָס ליד באווייזט זיך — שטיל, טיף און וואָרהאפטיק, אזוי ענלעך און נישט-ענלעך אויפן לעבן אליין.

און ווי מיר שטייען אזוי פארגאפט און באוואונדערן דאָס אַליץ, צעשמייכלט זיך ליב דער דיכטער: „עס איז גאָרנישט ניט געשען”

און מיט די ווערטער איז די מעשה צו ענד. אָבער די מעשה „זישא לאנדוי” הויבט זיך ערשט אָן.

יהודה טאָפּעל.

חייה׳לע לאנדוי   רייזל לאנדוי   זישא לאנדוי   אסתר׳ל לאנדוי

וועגן זישא לאנדוי

ערשט גאָר ניט לאַנג צוריק איז זישא לאַנדוי פון אונז אוועק. עס איז נאָך צו־פרי צו שרייבן איצט וועגן זיין לעבן, צו געבן א פולן ליטעראַרישן פּאָרטרעט, אַן אויסשעפּנדיקע אָפּהאַנדלונג און אַן אָפּשאַצונג פון איינעם פון די קאָלירפולסטע און טיפסטע פאָרשטייער פון אונזער מאָדערנער דיכטונג.

דאָס וועט געוויס געטאָן ווערן, — איך האָף, אַז אין דער גאָר נאָענטער צוקונפט. עס וועלן זיין גענוג געלעגנהייטן צו שרייבן דערווייל אָבער זיינען לאַנדויס פריינט אייניק, אַז עס מוז אַרויסגעגעבן ווערן א בוך וועגן לאַנדויען, וואָס זאָל קאָנען באַגלייטן לאַנדויס אייגענע ביכער; דאָס בוך וועגן לאַנדויען פון לאַנדויס פריינט און נאָנטע זאָל זיין א פאָרלויפיקער מאָנומענט דעם אוועקגעגאַנגענעם פריינט און חבר.

א פאָרלויפיקער מאָנומענט. אבער ניט א קאַלטער, שטומער שטיין, א צייכן פון אייביקער אָפּגעשיידטקייט, נאָר א מין ווידערזען זיך מיט אים, ווי ער איז געווען אַלע יאָרן און ערשט ניט לאַנג צוריק.

דער לייענער, וואָס וויל באַקומען וועגן לאַנדויען עפּעס סיסטעמאַטישעס, וועט מוזן קודם כל לייענען לאַנדויען אליין; ער וועט מוזן זיין אביסל געדולדיק און וואַרטן, ביז עס וועלן אַרויסגיין פון דרוק לאַנדויס ביכער, און מען וועט שרייבן וועגן אים פולערע אָפּהאַנדלונגען. אין דער איצטיקער זאַמלונג וועט ער געפינען נאָר

פראַגמענטן, פרישע בלעטלאַך פון זכרונות, פאַרנאָטירונגען פון פריינט, וואס אויב זיי ווילן דאָ עפּעס ארויסזאָגן, איז דאָס דער עיקר — אַז לאַנדוי איז ניט געבליבן אליין אין אונזער שריפט-שטעלערישער וועלט, אַז ער לעבט אין זיי מיט זיין פּערזענלאַכקייט, מיט זיין קולט פון שיינקייט און מיט דער הויכער קולטור פון ליד, וואס ער האָט אַזויפיל געטאָן צו ברענגען אין אונזער פּאָעזיע.

עס איז זייער שווער אָנצונעמען עפּעס אַן אַקאַדעמישן טאָן, שרייבנדיק וועגן לאַנדוי׳ן, ווען ער שטייט פאַר די אויגן אַזא לעבעדיקער. אָט איז ער דאָ אנטקעגן מיר מיט זיין ליבן שמייכל און ווארפט לאַקאָנישע באַמערקונגען, וואָס זיינען אָפטמאָל אויסגעטאַקטע אַפאָריזמען. אָט בויגט ער זיך אָן צו מיר און זאָגט מיר, פאַרטרויט מיר עפּעס שטיל. אָט זייט ער עפּעס ארויס געציילטע ווערטער, קוקנדיק אין א בוך. אָט הויבט ער אַלע ווייַלע אויף די בלויע אויגן, ווען ער רעדט מיט א קנייטש אויפן שטערן וועגן אַן ערנסטן פּערזענלאַכן ענין. אָט לייענט ער פערזן רוסישע, אָדער ענגלישע, אָדער אייגענע אידישע, און ער צעשטראַלט זיך, אָדער ער קרימט זיך. אָט זיצט ער ביי מיין זייט, רויכערט א פּאַפּיראָס, און ווען נאָר איך נעם זיך שטייף פאַרשנורעווען א זאַץ וועגן אים, אָנצינדן א קאַלט פייערל פון פּאַטאָס, צעלאַכט ער זיך א פּאַרויטלטער, און איך לאָך מיט מיט אים א פאַרשעמטער. ער וויים, אַז איך וויל דאָס ניט, און ער אַליין וויל דאָס געווים ניט. דעריבער וועל איך די עטלאַכע קורצע נאָטיצן מוזן שרייבן כמעט אַזוי, ווי איך וואָלט דאָ ערנסט געשמועסט מיט אים אַליין, אָדער מיט עמיצן, ווען ער איז דערביי, אָדער מיט עמיצן, וואס איז אים געווען נאָענטער. איך וועל דערמאָנען מאָמענטן אפשר ניט די גאָר וויכטיקסטע, נאָר וואס קומען מער אויפן זין, אפשר ווייל דאָ איז געווען מער פּערזענלעכע שיכות.

איך קאָן מיר ניט העלפן, אויב די איצטיקע נאָטיצן וועלן אויסקומען ערטערווייז צו סוביעקטיוו און ניט געבונדן אין גענהערעקער פּראָפּאָרציע. די טעמע, וואָס איך האָב גענומען, איז סאַיווי צו גרוים: אייניקע בלעטלאַך פון לאַנדויים לעבנס-געשיכטע,

אביסל „טעאָריע", אביסל פּערזענלאכע זכרונות, — יעדע זאך א טעמע פאר זיך אליין, און דער ליבער לייענער וועט מיר מוחל זיין, אויב ער וועט דאָ ניט געפינען קיין געהעריקע אָרדענונג אָדער סיס-טעם אָדער עפּעס אנדערש, וואָס ער האָט דערוואַרט.

עס ווילט זיך נאָך שווייגן אביסל וועגן לאַנדויין. שווייגן און פריי זיין פון שווערע אייביקע סודות. שווייגן אין טיפער באשיידנ-קייט פון פריינטשאפט. עס ווילט זיך אָפּשטופּן פון זיך לאַנדויין ווי א טעמע, ווען לאַנדוי שטייט אזא לעבעדיקער פאר די אויגן, און עס ווילט זיך, ער זאָל אזא בלייבן.

ווארום עס איז שוין אזא גרויזאם נאַטור-געזעץ, אז א זאַך, וואָס זי זאָל ניט זיין, — אויך א מענטש, — מוז זיין אביסל דער-ווייטערט, כדי אונזער אויג זאָל עס קאָנען אין זיך איינגאַנצן אויפ-נעמען; אָדער אז מען זאָל אָן דעם געגענשטאַנד צי אָן דעם מענטשן אויף א וויילע קאָנען פארגעסן, כדי דערנאָך צו קאָנען ארויסרופן אין זיך א העלע דערמאָנונג. עס איז אבער איצט אוממעגלאך צו שרייבן וועגן לאַנדויין און אויף א וויילע אָן אים פאר-געסן אָדער אים אביסל דערווייטערן. אוממעגלאך די גאנצע פּראָ-צעדור, די אלע באוואוסטזיניקע הכנות. דעריבער קאָן מען זיך ניט פאַרנעמען איצט מיט געבן א פולן „אָביעקטיוון פּאָרטרעט" פון לאַנדויין, אָן אלזייטיקע באלויכטונג פון זיין פּאָעטישער און שריפטשטעלערישער ארבעט, אָדער סתם מיט א סדר און מיט איינ-צעלהייטן וועגן אים דערציילן.

איך האָב לאַנדויין געפילט, אפילו ווען ער איז לעבן מיר ניט געווען. איך האָב געמעגט צייטנווייז אים לאנג ניט זען, — וואָס איז, ליידער, געשען צו-אָפט די לעצטע יאָרן, — אבער איך האָב אלעמאָל געוואוסט, אז עס איז פאראַן לאַנדוי, און צו יעדער צייט קאָן איך זיך מיט אים טרעפן. אזויפיל יאָרן איז ער געווען מיט אונז, און ער וועט נאָך א לאנגע צייט בלייבן מיט אונז א לעבעדיקער.

ווארום לאַנדוי איז געווען אזא העלע, לעבעדיקע פיגור, אז עפּעס מיט זיין זיין אליין איז ער אלעמאָל געווען אומגעהייער וויכ-טיקער און פולער פון יעדער מעגליכער טעאָריע, קאָנצעפּציע, פון יעדער געשטאַלטונג פון אים, וואָס עמיצער פון זיינע נאָענטע וואָלט

זיך פארנומען צו געבן. ער האָט אזוי אויסגעפילט יעדע רגע, וואס מען איז מיט אים געווען, און ער איז געווען אזוי אינערלאך אַק־טיוו, אז זיין זיין איז געווען פולשטענדיק גענוג און האָט קיינמאָל ניט געוועקט קיין קשיות, ווער און וואָס, אייגנטלאך, ער איז.

אפשר דערקלערט זיך מיט דעם, וואס מען האָט וועגן אים אזוי ווייניק גערעדט ט ע אַ ר ע ט י ש און אזוי ווייניק געשריבן. די נאָנטע זיינע איז קיינמאָל ניט איינגעפאלן צו געשטאלטן לאנדוי׳ן, ווי א פארענדיקטע זאך, ווייל ער איז אלעמאָל געווען אינטערעסאנט מיט זיין ו ו ע ר ן, מיט עפּעס א נייער אנטוויקלונג אין אים; און פאר די ווייטערע איז געווען ניט לייכט אים צו באנעמען.

„צווישן אונז גייט ארום א מת״. — אזוי האָט מיר אין פאר־לויף פון לעצטן יאָר א פּאָר מאָל געזאָגט ראובן אייזלאנד, וועלכער האָט ליב אין ווייטאָג און שרעק, ווי אין פרייד, צו געפינען אן אַנ־שפּאר אין שארפע איינענע פאָרמולירונגען.

איך מוז צוגעבן, אז די ווערטער פון אייזלאנד׳ן, וועלכער איז געווען לאנדוי׳ס א זייער נאָנטער פריינט, האָבן מיך דעמאָלט שאָ־קירט, האָבן מיר געקלונגען גרויזאם, כאָטש זייער אמת וואָלט איך ניט געוואָנט צו לייקענען, ווי מיר טוען דאָס אָפט מיט א ניט־גע־ווינשטן אמת. מיר האָבן אלע געוואוסט, אז יאָרנלאנג איז שוין לאנדוי א געפערלאך־קראנקער, און אז זיינע פירונגען קאָנען ברענ־גען זיין טויט יעדן טאָג. אָבער מיר האָבן דאָס אלץ ווי אוועקגע־שאָרט פון זיך. מיר האָבן זיך ווי איינגעלעבט מיט זיין שווערן הארץ־קראנקן צושטאנד.

ביז איין טאָג, שבת, יאנואר 16, 1937, האָט אונז גענעבן די שאַרפסטע באשטעטיקונג פון אייזלאנד׳ס שארפער פאָרמולירונג.

איצט אָבער גייט צווישן אונז ארום אן אויפסניי לעבעדיקער לאנדוי. די אלע געפארן, וואס האָבן אויף אים געלויערט לאנגע יאָרן ביז מיט עטלאכע חדשים צוריק, זיינען שוין ניטאָ. איין נייע געפאר איז נאָך פאראן פאר לאנדוי׳ן: די געפאר פון ניט פאר־שטאנען ווערן און פון מוזן ענטפערן אויף עפּעס, ווען קיין ענטפער איז ניט מעגלאך.

נעמט, למשל, א קליניקייט: די אויסלעגונג פון זיין נאָמען. עס זיינען געווען געוויסע קליניקייטן, אין וועלכע לאנדוי האָט עפּעס ניט געהאַט קיין מזל. ער האָט געשריבן זיין ערשטן נאָמען אלעמאָל ז י ש א, און ניט ז י ש ע; און איך געדענק, ווי ער האָט זיך אמאָל געערגערט, ווען אין א נאָטיץ אין א היגער צייטונג איז זיין נאָמען געווען געדרוקט ז י ש ע. איצט, ווען ער איז געשטאָרבן, איז אין א העלפט פון די ארטיקלען און נאָטיצן וועגן אים אין צייטשריפטן פון פארשיידענע לענדער געווען גע-דרוקט דער נאָמען ז י ש ע. דאָס איז נאָר אונזער אויסערגע-וויינלאכע אָפּגעלאָזנקייט, ווארום די אלע מספידים און נעקראָ-לאָגן-שרייבער האָבן דאָך געווים ניט געמיינט אויסצודריקן אומ-אכטונג צו לאנדוי׳ן.

אָט האָט אלמי געהאט וועגן לאנדוי׳ן צוויי ארטיקלען, אין דער היגער „פרייער ארבייטער שטימע" און אין די „ליטעראַרישע בלעטער", איז אין ביידע ארטיקלען דער נאָמען געווען ז י ש ע. אלמי איז געווען באפריינדט מיט לאנדוי׳ן, און ער וואָלט אים בשום אופן ניט געוואָלט באליידיקן. שוין דער אינהאלט אליין פון די ארטיקלען זאָגט עדות אויף דעם. און די צוויי רעדאקציעס זיי-נען אויך ניט אומפריינטלאך צו לאנדוי׳ן. און דאָך האָט מען פאר-זען, אז אין טעקסט און אין די „קעפּ" פון ביידע ארטיקלען האָט לאנדוי באקומען א פרעמדן נאָמען.

איך וועל דאָ פּרואוון אביסל דערציילן וועגן לאנדוי׳ס לעבן און וועגן אייניגע מאָמענטן פון זיין פּאָעטישער ארבעט.

פלאַצק — ניו יאָרק; טראַדיציע און „ספּעציאַלער" שאַבלאָן

די באבע שפּאַנט ארום א שטראָלנדיקע,
חן-גריבלאך חנ׳דלען זיך אין איר געזיכט.
און ס׳בלאנקט דער טיש מיט פּאָרצעליין און זילבער,
און אין מאַסיווע לייכטער ברענען גראָבע ליכט.

מען האַלט זיך אַלץ אין גרייטן, ס׳איז דער ערשטער סדר.
מיר, קינדער, אָבער זיצן שוין ביים טיש פון לאנג;
מיט לויכטנדיקע אויגלאך וויגן מיט די פיסלאך,
עס סקריפּעט אונטער אונז די לאנגע באַנק.

אין אַטלאַס און אין פּערל גייט אַרום די באָבע,
און ווי א שעמעוודיקע כלה קוקט זי אויס:
עס זיינען היינט צום ערשטן מאָל צוזאמען
די קינדער און די אייניקלאך ביי איר אין הויז.

זי קוקט אויף אונז און קנעט די הענט אָן אויפהער
און ווייס ניט וואָס צו טאָן מיט זיך פאר פרייד,
און מיטאמאָל אנטלויפט זי גאָר אינגאַנצן,
קומט באלד צוריק און טראָגט וואָס אין איר קלייד.

זי גיט א וואָרף, און אויפן טיש געפאַלן
אודאי הונדערט כוסות זיינען מיט אמאָל.
— „איך וויל אייך, קינדער גאָלדענע, ניט ציילן“—
קלינגט מיט דעם זילבער גלייך דער באָבעס קול.

(ז. ל., „די סטריקאָווער רביצין“).

דאָס לעבן פון א אידישן שריפטשטעלער איז אָרים אין אוי-סערלאכע געשעעניש, און לאנדוי איז אין דעם פּרט קיין אויסנאַם ניט געווען. די גרעסטע ווירקונגען קומען דאָ פון ירושה, אַפשטאַם, און פון פאַרשיידענע ליטעראַרישע איינפלוסן.

ביי לאנדוי׳ן זיינען משפחה-איינפלוסן געווען באזונדערס קלאָר און באזונדערס וויכטיק. זיי קלערן אויף פאר אונז א סך פון די סתירות אין לאנדוי׳ן, וועלכע האָבן ביי אונז א סך מענטשן אזוי שטארק געווירקט אויף די נערוון, וועלכע מען האָט ביי אונז גע-האלטן פאר ווער ווייס וואָסערע פאַרברעכן.

געשטאַמט האָט לאנדוי פון אן אלטער יחוס׳דיקער פאמיליע. זיין פאָטער מענדל איז געווען א הענדלער אין דער שיינער פּוילישער שטאָט פלאָצק, ניט ווייט פון דער דייטשער גרענעץ. ער איז געווען

דער זון פון א חסידישן רבי׳ן, ר׳ מאָטל. די מוטער איז געשטאָרבן, ווען זישא איז געווען צוויי יאָר אַלט, און דער פאטער האָט חתונה געהאַט מיט איר שוועסטער, וועלכע איז געווען א וועלטלאַכע פרוי, האָט גערעדט פויליש און האָט זיך געקליידט שיין.

אין דער פאַמיליע האָבן געהערשט אין דערזעלביקער צייט באַגריפן און לעבנס־פירונגען פון אידישן מיטלקלאַס און פון רבי־אישער אַריסטאָקראַטיע, פירונגען פון דער גרויסער וועלט און טראַ־דיציעס פון לאַנדוי׳ס זיידן, דעם סטריקאָווער רבי׳ן, ר׳ וואָלף לאַנדוי, און פון זיין עלטער־זיידן, דעם באַרימטן טשעכאַנאָווער רבי׳ן ר׳ אברהם לאַנדוי. די אַלע ווירקונגען, די רביאישע טראַ־דיציעס געמישט מיט וועלטלאַכקייט, האָבן געהאַט א טיפן איינ־פלוס אויפן יונגן לאַנדוי׳ן, וואָס מען קאָן זען אין זיין גאַנצן ווייַ־טערדיקן לעבן און אין זיין דיכטערישער אַרבעט.

פאַרשיידנאַרטיק איז אויך געווען לאַנדוי׳ס בילדונג. ער האָט באַקומען א אידישע בילדונג אין חדר און האָט געלערנט וועטלאַכע לימודים, העברעאיש, פויליש און דייטש ביי פּריוואַטע לערער. אי־דישער מיטלקלאַס וואוילשטאַנד איז ניט קיין זיכערע זאַך. ווען זיין פאָטער׳ס געשעפטן אין פלאָצק זיינען אוועק שלעכט, איז דער יונגער זישא אוועקגעפאָרן קיין ווילנע, וואו ער האָט א קורצע צייט געאַרבעט אין געשעפט פון זיין פעטער יעבץ. מיט דעם פעטערס פאַמיליע האָט ער דערנאָך אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע, און ער האָט מיט זיי געוואוינט די ערשטע דריי יאָר אין דער נייער וועלט.

אין יענע דריי יאָר האָט לאַנדוי געדרוקט זיינע ערשטע לידער. דאָס זיינען געווען יוגנט־לידער, מיט די געוויינלאַכע פּאָעטישע טע־מעס און טענער פון יוגנט. דער שפּעטערדיקער לאַנדוי איז אין זיי ניטאָ, זיי טיילן זיך ניט זייער שטאַרק אויס פון אַנדערע לידער, וואָס דעמאָלטיקע פיינערע יונגע אידישע פּאָעטן האָבן דאָ גע־שריבן, כאָטש מען קאָן אין זיי שוין דייטלאַך זען א פעסטערן גע־דאַנק און אן אויפמערקזאַמקייט צו פאָרם. ערשט אין די יאָרן 1910, 1911, 1912, איז רייף געוואָרן לאַנדוי׳ס אייגנאַרטיקייט.

אין לאַנדוי׳ס משפחה האָט מען, פאַרשטייט זיך, דערציילט אַלערליי מעשות וועגן די פירונגען אין די הויפן פון ר׳ אברהם

טשעכאַנאָווער און ר׳ וואָלף סטריקאָווער. לאַנדוי האָט אַלעמאָל ליב געהאַט צו ווייזן זיינע פריינט און פאַראינטערעסירטע געסט ספרים און חפצים, וואָס האָבן געשטאַמט פון זיינע זיידעס די רביים. די רביאישע טראַדיציעס פון זיין משפחה זיינען אים אַלע-מאָל געווען טייער.

איין זייער כאַראַקטעריסטישע געשיכטע האָט מיר דערציילט ניט לאַנדוי אַליין, נאָר יוסף אָפּאַטאָשו, וועלכער איז לאַנדוי׳ס אַ ווייטער קרוב און וויס זייער גוט לאַנדוי׳ס יחוס. ר׳ אברהם טשעכאַנאָווער האָט געהאַט דורכגעפירט אַ שידוך צווישן זיין טאָכטער און דעם זון פון אַ רייכן סוחר אין אַ דערבייאיקער שטאָט. דער רבי האָט באַשטימט דעם טאָג פון דער חתונה און האָט דאָס געלאָזט וויסן זיין צוקונפטיקן מחותן. דער סוחר האָט אים אבער געענטפערט, אַז ער וועט צו דער צייט, וואָס דער רבי האָט באַ-שטימט פאַר דער חתונה, מוזן ערגעץ אַוועקפאָרן צוליב געשעפט.

דעם סוחר׳ס ענטפער איז דעם רבי׳ן שטאַרק ניט געפעלן גע-וואָרן. אַ חתונה אָפּלייגן צוליב געשעפטן? און דער רבי האָט באַלד אָנגענומען אַ פעסטן באַשלוס. ער האָט געשיקט רופן אַן אָרימען ארענדאר, אַ פשוט׳ן אידן. יענער איז געקומען אַ דער-שראָקענער: דער רבי רופט, וואָס קאָן דאָס זיין? דער רבי האָט אים אבער זייער פריינטלאַך אויפגענומען און אָנגעהויבן אים פאַנאַנדערפרעגן.

— האָסט אַ זון?

— יע, רבי.

— וואָס טוסטו, ווען דו שטייסט אויף אינדערפרי?

— איך טו מיך אָן, גים אָפּ נעגל-וואַסער, גיי ארויס און גיב עסן די בהמות און עופות. דערנאָך גיי איך צוריק אין שטוב און שטעל זיך דאַווענען. דערנאָך וואַש איך זיך און בייס עפּעס איבער.

— אַזוי? גיסט פריער עסן די בהמות און עופות און דערנאָך דאַווענסטו און עסט אַליין? אַזאַ איד איז גוט גענוג צו זיין מיין טאָכטערס שווער.

און מען האָט באַלד געשטעלט אַ חופה.

דער פאַל, זאָגט מען, איז געווען זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר ר׳ אברהם טשעכאַנאָווער, וועלכער איז געווען פריער פון אַלץ אַ

שטרענגער מענטש פון דין. אין דעם פאַל איז עפּעס אויך זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר זיין אור-איייניקל זישא לאַנדוי, וועלכער פלעגט אויך אַזוי אָפטמאָל אָננעמען פּלוצלונג „מאָדנע" פעסטע באַשלוסן, וואָס מען האָט געקאָנט האַלטן פאַר ריינע קאַפּריזן, אָבער וואָס האָבן אין דער אמת'ן געהאַט זייער לאָגיק, אַמאָל גאָר די שאַרפע לאָגיק פון געזעץ.

בכלל האָט מען אין אַפשאַצונגען פון לאַנדוי'ן אָפּגעגעבן צו-פיל אָרט זיינע „קאַפּריזן", ווען זיי זיינען אין דער אמת'ן זייער אָפט געווען בליץ-שנעל דורכגעטראַכטע און דורכגעפירטע לאָגישע אויספירן און באַשלוסן, אָדער גאַנץ פאַרשטענדלאַכע, ראַציאָנאַלע רעאַקציעס פון אַ זייער סענסיטיוון און אַקטיוון מענטשן.

אין דער היים און צווישן פריינט

מענטשן, וואָס האָבן לאַנדוי'ן קיינמאָל ניט געזען און האָבן נאָר געלייענט וועגן אים, אַז ער איז ביי אונדז דער פאָרשטייער פון „ריינעם עסטעטיזם", אַ קעגנער פון סאָציאַלער און פון געדאַנק-לאַכער פּאָעזיע, אַ אידישער אָסקאַר וואַילד, האָבן זיך אים געקאָנט פאָרשטעלן, ווי אַ מענטש מיט אַ „פּאָעטישן" אויסזען און קליידונג, וואָס טראָגט אייך פאַראויס דעם פּאָעט, וואָס קוקט אויף אַלץ און אַלעמען פון אויבן אַראָפּ און וויל ניט הערן און זען קיין זאַך, וואָס האָט ניט צו טאָן מיט פּאָעזיע און האָט אַ שיכות צו קליינע ערדישע זאָרגן און אינטערעסן ; און אַ מענטש, וואָס איז נאָך דערצו עפּעס „פּערווערז".

דאָס אַלץ איז אָבער פונקט דער הפּוך פון דעם, וואָס לאַנדוי איז געווען. אויף אַזוי ווייט דער הפּוך, אַז מענטשן, וואָס וואָלטן זיך מיט אים באַגעגנט און וואָלטן ניט געוואוסט, אַז ער איז אַ פּאָעט, וואָלטן קיינמאָל ניט פאַרדעכטיקט, אַז זיי האָבן פאַר זיך טאַקע אין דער אמת'ן אַ פאָרשטייער פון ריינסטער פּאָעזיע, אַן אמת'ן עסטעט, וועמעס ליבע צו שיינקייט איז דווקא ניט קיין דרויסנדיקע, נאָר אַן אינערלאַך-טיפע, אַן אמת'ע. נאָר פּאָעטן האָבן דאָס אין לאַנדוי'ן גוט פאַרשטאַנען. אַ. ליעסין האָט מיר ניט

לאנג צוריק געזאָגט וועגן לאנדוי׳ן, אז ער האָט געוואָלט אויסזען ווייניקער פּאָעט, ווי ער איז אין דער אמת׳ן געווען.

לאנדוי האָט קיינמאָל ניט באלעסטיקט מיט פּאָעזיע א מענטשן, וואָס האָט ניט קיין שייכות צו איר; ער האָט אויך ניט גערעדט וועגן פּאָעזיע מיט א מענטשן, אפילו א פערזן-שרייבער, אין וועמעס אמת׳ער שייכות צו פּאָעזיע ער, לאנדוי, האָט ניט געגלויבט. ער האָט געקאָנט זיין פּונקט אזוי אינטערעסאנט, שמועסנדיק וועגן אַלץ אין דער וועלט, און פון קיין שום „פּערוואערזיטעט" איז ביי לאנדוי׳ן קיין סימן ניט געווען. פאַרקערט, זיין ליבע צו שיינקייט און צום לעבן איז געווען א זייער געזונטע, נאָרמאַלע, איינפאכע, און דערצו אַן עכט-אידישע. אונזער ליטעראַטור איז א דעמאָקראַטישע, אַ ליטעראַטור סוף כל סוף פאַר די פּאָלקסמאַסן. איך ווייס ניט, ווי עס וואָלט ביי אונז אויסגעקוקט אָן אָסקאַר וואילד, אָבער לאנדוי איז דאָס זיכער ניט געווען און האָט ניט געקאָנט זיין.

פאַר די, אין וועמען לאנדוי איז געווען פאַראינטערעסירט, איז ער געווען א שטענדיקער אויפמונטערער און א פריינט אויף דער וואָך, וואָכער פון זיי אליין. ער פלעגט זיי נאָכזאָגן זייערע שורות, וואָס פלעגן אים באַזונדערס געפעלן, פלעגט זיי העלפן זיך אָריענטירן: „איר געהערט דאָך צו אונזער דור", „אזא פיינקייט אין דעם לעצטן ליד אייערן", „דאָ איז פאַראַן א פיינער טאָן, פאַראַן סביבה". געוויינלאַך אבער פלעגט ער מער שווייגן און שמייכלען צופרידן. אזוי איז אויך געווען, ווען אים פלעגט עפּעס ניט געפעלן. „אָ, דאָס האָב איך שוין לאנג דורכגעמאַכט", „איר ווייסט, אייער לעצטע זאַך געפעלט מיר ניט", „מיר וועלן זיך מוזן קריגן צוליב דעם".

איינמאָל ביי אים אין דער היים האָט ער פּלוצלונג שטיל א זאָג געטאָן צו א פריינט: „גיט ארויס א ביכל לידער". דער פריינט האָט געמאַכט מיט די הענט א באַוועגונג, ווי מען פאַרבינדט א שניפּס. לאנדוי האָט אויף דעם א זאָג געטאָן מיט א האַלב-ביטול-דיקן טאָן: „ע", אָבער דער זשעסט איז, קענטיק, אים אַריין אין זינען אויף לאַנג.

זייער אויפמערקזאַם און פריינטלאך איז ער געווען צו די אינגערע. א לאנגע צייט האָט ער זיך דורכגעשריבן מיט ראובן לודוויג׳ן. מיט אזא פאַרגעניגן האָט ער מיר עטלאכע מאָל איבערגע-

חזרט לודוויג׳ס שורות: „טעמפּ און נאַריש — קלאַפּט דער רעגן — אויף די ברעגן — פון מיין הוט...“ דאָס פאָרוואָרט צו זיין „אַנ-טאַלאָגיע“ האָט ער איין צייט געוואָלט ענדיקן מיט „אונזער ראובן לודוויג“, אבער ער האָט דאָס ניט געטאָן. איך געדענק דעם זיס-טרויעריקן שמייכל, מיט וועלכן ער האָט מיר איינמאָל דערציילט, אַז אין דעם לעצטן בריף האָט אים לודוויג געשריבן: „איר, לאַנדוי, זייט דאָך ביי אונז אַ קלאַסיקער“.

וואו אנדערע האָבן געדאַרפט באַאָבאַכטן, אַנאַליזירן, האָט לאַנדוי געקאָנט באַלד דערשפּירן אַ זאַך, דערזען זי און דערהערן אין אַלע דעטאַלן, אויפנעמען אַלע ניואַנסן. מיט זיין איינגעבאָ-רענעם חוש פאַר פּאָעזיע, זיין שאַרפן שכל, לעבעדיקער פאַנטאַזיע און הומאָר האָט ער אויך פאַרמאָגט אַ סך קולטור און געשמאַק. דאָס האָט לאַנדוי׳ס וואָרט און מיינונג געגעבן אַזויפיל וואָג; צו-ליב דעם האָבן ביי אונז אַלע לאַנג אָנגענומען לאַנדוי׳ן פאַר דעם געזעצגעבער און שופט אין דער נייער דיכטונג.

ער האָט ביי אונז געהערט צו די, וואָס האָבן געזוכט אַ סינ-טעז צווישן דעם אידעאַל פון שיינקייט און דער רעאַליטעט פון לעבן, און ער איז אין דעם געווען אונזער ערשטער אמת׳ער מאָדער-ניסט. ער, וועמען מען האָט ביי אונז פאַרגעשטעלט פאַר אַ „פּאָ-זיאָר“, איז דאָס געווען ווייניקער, ווי אַנדערע פון אונז, האָט גאָר פיינט געהאַט יעדע פּאָזע, יעדע אומנאַטירלאַכקייט, פאַלשקייט און אָנגעצויגנקייט. ווי ווייט ער איז דאָס געווען פון דעם קולט פון קונסט איבער׳ן לעבן, פון דער „קונסט פון ליגן“, ביי אַן אָסקאַר וואַילד!

לאַנדוי, ווי אַלע אונזערע שריפטשטעלער, איז געווען זייער נאָענט צום פאָלק, און ער האָט אליין געגנוג פאַרזוכט דעם טעם פון דעם שווערן לעבן פון דיזעלביקע „האָרעפּאַשנע מאַסן“, פון וועלכע ער האָט ביי אַ געלעגנהייט זיך דערלויבט אָפּצולאַכן מיט׳ן גוט-מוטיקן עכט-אידישן געלעכטער, און אין אַזאַ עכט-אידישן, פּאָל-קישן לשון.

ווען ער איז אָנגעקומען אין דער מעטראָפּאָל פון דער נייער וועלט, אַ אינגל פון אַ וואָסערע 17 יאָר, האָט ער, צו פאַרדינען אויפן לעבן, געאַרבעט ביי וואָס עס האָט זיך געמאַכט. אַ טיף-

איינגעוואָרצלטע גוט-אידישע און א גייסטיק-אַריסטאָקראַטישע תמימות האָט זיך ארויסגעוויזן אין אַלצדינג, וואס לאנדוי האָט גע-טאָן, סײַ אין די פארשיידנסטע ארבעטן, וואס ער האָט אָנגענומען, סײַ אין זיין פּערזענלאכן לעבן, אין באַציהונגען מיט מענטשן, אין זיין גאנצער פירונג.

וואס ער האָט זיך ניט פארנומען צו טאָן, האָט ער געטאָן מיט'ן גאנצן הארצן. צי ער האָט פאַנאַנדערגעטראָגן ציטונגען, צי ער האָט געארבעט ביי הויז-פארבעריי, צי שפּעטער אין אמוניציע-פאבריקן, צי נאָכדעם ביי פארשיידענער ליטעראַרישער „שווארצער" אָדער „ניט-שווארצער" ארבעט, איז ער אומעטום און אַלעמאָל און מיט אַלעמען געווען דערזעלביקער קלוגער, פלינקער, זייער ארבעט-זאמער, זייער געטרייער און זייער גוט אויפגעלעגטער, פריילאכער און טיף-מענשלאכער חבר און שכן. יעדע ארבעט איז ביי אים געווען גלייך. און דעם ווערט פון א מענטשן האָט ער קיינמאָל ניט געמאָסטן מיט דער מאָס פון קלאס, געזעלשאפטלאכן שטאנד, בא-רוף אָדער אָנגענומענער אויבנאויפיקער רעפּוטאַציע, נאָר גיכער מיט דער מאָס פון זיין עלטער-זיידן ר' אברהם טשעכאַנאָווער. אן עכט-אַריסטאָקראַטישער אידישער דעמאָקראַטיזם איז געווען טיף פארוואָרצלט אין אים.

יעדע ארבעט האָט ער געטאָן בשלמות און האָט זיך מיט קיין שום ארבעט קיינמאָל ניט געמיאוסט, ווייל געווען איז ער אפשר נאָך דעמאָלט דער שטאָלצסטער מענטש צווישן אלע זיינע פריינט. ווען ער איז געווען א הויז-פארבער, האָט ער דוקא ליב געהאט צו טאָן די „שווארצסטע" און שווערסטע ארבעט אין דעם פאך. איינ-מאָל האָט ער זיך מיט אזא ברייטקייט און שמייכלדיקייט צוליגט וואשנדיק דעם דיל אין וועסטיבול פון א אידישער ציטונג און האָט אזא שיינענדיקער געענטפערט אויף באגריסונגען, אז מען האָט געקאָנט מיינען, אז דאָס טיילט דאָ ראקעפעלער פאנאנדער „דאימס" צו אָרימעלייט; אָבער א גייסטיקער גביר, וואָס האָט ליב מענטשן.

יאָרנלאנג זיינען מיר ביידע געווען פארבונדן ביי פארשיידענע ליטעראַרישע ארבעטן, און איך האָב נאָך קיינמאָל ניט געהאט אזא פיינעם און ליבן חבר ביי דער ארבעט. ארבעטן מיט לאנדוי'ן איז אַלעמאָל געווען אן אמת'ער פארגעניגן. די ארבעט האָט ביי אים

געבערענט אונטער די הענט, און ער האָט אַלצדינג באַנומען פון א וואָרט, פון א וואונק. ער האָט ליב געהאַט צו טאָן אַן אַרבעט גוט און גרינטלאַך. וואו ער איז דערנאָך ניט געווען באַשעפטיקט, האָבן מיר אַלעמאָל געוואוסט, אַז מען האָט אים דאָרטן זייער ליב און מען שאַצט אָפּ זיין אַרבעט זייער הויך. זיין לעצטע שטעלע איז געווען ביי דער צדקה-פעדעראַציע פון ניו יאָרק, און אַלע פאַר-שטייער און טוער פון דער אָרגאַניזאַציע האָבן צו לאַנדוי׳ן געפילט א טיפע אַכטונג.

צווישן זיינע חברים און פריינט איז ער אַלעמאָל געווען דער דערוואַקסענסטער. ער איז געווען גרייט צו נעמען אַלצדינג אויף זיך, האָט אַלעמאָל פאַרמאָגט איניציאַטיוו און דעם ווילן באַלד דורכצופירן וואָס ער האָט פאַרטראַכט אָדער באַשלאָסן. מאַני לייב, איינער פון זיינע נאָענטסטע פריינט, האָט מיר ניט לאַנג צוריק גע-זאָגט: „ער פלעגט דאָך אונז אַלעמען פשוט צודריקן מיט זיין חכמה". אָבער אויב לאַנדוי האָט מיט זיין קלוגשאַפט און שאַרפזין פאַרטונקלט אַלע זיינע פריינט, איז דאָס ביי אים אַלעמאָל אַרויס-געקומען איינפאַך און נאַטירלאַך און אָן קיין שום כוונות עמיצן אַריבערצושייגען. א חבר איז ער אַלעמאָל געווען א קאַרעקטער, א זייער אויפמערקזאַמער און איבערגעגעבענער. ניט זעלטן איז ער מענטשן געווען א בעסערער פריינט, איידער זיי זיינען געווען זיך אַליין.

מיר האָבן לאַנדוי׳ן גערן מוחל געווען זיינע שוואַכקייטן, ווי ער האָט אונז גערן מוחל געווען אונזערע. ער פלעגט אַמאָל זיך איינשפאַרן, אַמאָל אַפילו ווען ער האָט געוואוסט, אַז ער איז אומ-גערעכט. אַמאָל פלעגן זיין מיט אים צוזאַמענשטויסן צוליב זיין עקשנות. אָבער לאַנג זיך אָפּשטעלן ביי דער עקשנות האָט לאַנדוי ניט געקאָנט. שוין ביי דער צווייטער באַגעגעניש פלעגט אַלצדינג זיין נאָך בעסער ווי געווען, און וועגן דעם פריערדיקן סכסוך פלעגט מען אינגאַנצן פאַרגעסן.

מיר איז זעלטן אויסגעקומען מיט אים זיך אויסצוטענהן. מיט לאַנדוי׳ן האָט מען בכלל געקאָנט זיך פאַרשטענדיקן אויפן וואונק, און טענות זיינען זעלטן געווען נויטיק. און זעלטן ווער עס האָט אַזוי געקענט פאַרשטיין און מוחל זיין מענטשן זייערע קליינ-

לאבקייטן און שוואבקייטן, — אויב נאָר זיי האבן דעם מענטש ניט געמאכט דורכאוים מיאוס, — ווי דאָס האָט געקענט לאנדוי. מענשלאבע שוואבקייטן האָט לאנדוי גענומען ווי א גאנץ נאטיר־לאבע און געהעריקע זאך, ווי א טייל פון דעם סדר העולם. ער האָט זיי גענומען מיט דער גוטמוטיקייט און חכמה פון דער טיפער לעבנס־דערפארונג, וואס ער האָט זיכער באקומען בירושה פון דורות.

ווי איצט זע איך אים ביי אן אָרימען רונדן טיש אנטקעגן מיר. מיט זיין געוויינלאכן אביסל חסידישן ניגון לייענט ער מיר זיינע לעצטע לידער. אין איין ליד שטעל איך זיך אָפּ אויף א ניט־ריכטיקן וואָרט. לאנדוי שפּארט זיך מיטאמאָל איין: עס אַרט אים ניט, זאל בלייבן ביי אים א ניט־ריכטיק וואָרט! זאָל א קריטיקער האָבן וואס צו דרשנען! דאָס איז געווען זיינס א פיין ליד וועגן טאָלן און לאָמטערן־שיין. און אזוי מיט׳ן ניט־ריכטיקן וואָרט האָט ער דאָס ליד געלאָזט אָפּדרוקן און האָט עס אזוי אריינגענומען אין זיין „אנטאָלאָגיע“, וואס מ. י. שעלובסקי׳ס פארלאג „אידיש“ האָט ארויסגעגעבן אין 1919.

לאנדוי איז ניט געווען קיין ערודיט, אָבער ער האָט **געוואוסט** זאכן א סך בעסער, ברייטער און תוכ׳יקער, איידער געוויסע גרויסע קענער און ווייסער ביי אונז. איך פלעג זיך אָפּטמאָל חידוש׳ן, פון וואנען לאנדוי האָט גענומען אזוי פיל אמת׳ן וויסן. ער פלעגט פון א וואָרט אויפכאפּן און באנעמען אזוי פיין און גרינטלאך א טיפן ענין. ער האָט פארמאָגט א מערקווירדיקע איינגעבאָרענע אינטע־ליגענץ, וואס קיין שום אקאדעמישע קורסן קאָנען ניט געבן. עס האָט אים אבער קיינמאָל ניט אויסגעפעלט קיין געלערזאמקייט, ווען ער האָט זי געדארפט האָבן.

אין פּראקטישע זאכן האָט קיינער לאנדוי׳ן ניט געקאָנט ארי־בערשטייגן. אלץ האָט ער געוואוסט און אין אלץ האָט ער זיך גיך פאנאנדערגעקליבן. אין פארשידענע לעבנס־פּלאָנטערס און סיכסוכים איז לאנדוי געווען דער בעסטער ערן־ריכטער, און פאר זיינע פריינט איז ער געווען דער קליגסטער עצה־געבער.

ער האָט ליב געהאט געגנשטאנדן, זאכן און האָט אלעמאָל עפּעס געזאמלט, — שטיינער, אנטיקן, צייכענונגען, בילדער.

מיר דוכט, אז קיין פרוי וואָלט אים ניט איבערגעטראָפֿן אין שטוב-ווירטשאַפֿט. און ווען ער פֿלעגט גיין מיט זיין רייזלען זען א נייע דירה, פֿלעגט ער אין איין בליק אריינגעמען אלע ליידיקע צי-מערן, ווענט, ווינקלען און פֿענסטער און פֿלעגט רייזלען געווי אויס-מאָלן, ווי אזוי די נייע וואוינונג וואָלט געווען, וואו וואָס עס וואָלט געשטאַנען.

אין דער היים ביי לאַנדוי׳ן איז מיט אים געווען פֿול יעדער ווינקל. אַלצדינג האָט ער געזען און געפֿילט, און אין אַלצדינג האָט ער זיך באַטייליקט. ער האָט געקענט גוט טאָן אלע שטוביקע אר-בעטן, ראַמען, וואַשן, קאָכן און פּרעגלען. אין אַלצדינג, וואָס לאַנדוי האָט געטאָן, האָט ער אריינגעלייגט געשמאַק און וויסן און פֿאַרשטאַנד. אין דעם פּרט איז געווען אַלצאיינס, וואָס ער האָט גע-טאָן, צי ער האָט עפּעס געפּרעגלט אָדער געבאַקן, צי ער האָט גע-שריבן א ליד אָדער אַן אַרטיקל, צי ער האָט עמיצן אַרויסגעגעבן **א בוך.**

אין אַרויסגעבן שיין ביכער האָבן זיך צו אים געקאָנט גלייכן אפשר נאָר דוד קאַזאַנסקי און דוד איגנאַטאָוו, אויף ווי ווייט מיר איז באַקאַנט. ווי אין אַלץ, פֿלעגט ער באַשליסן שנעל **און באַלד דורכפֿירן דעם באַשלוס.** און זעלטן ווען ער האָט געמאַכט א טעות. איינמאָל האָט ער ביי מיר גע-פֿרעגט, וואָס פֿאַר א פֿאָרמאַט עס וואָלט געפּאַסט פֿאַרן בוך לידער פֿון אַברהם משה דילאָן. איך האָב אים געגעבן א באַנד לידער פֿון דזשעימס סטיוועגס. ווי נאָר לאַנדוי האָט א קוק געטאָן אויפֿן בוך, האָט ער א זאָג געטאָן צו אַלעמען אין שטוב: „דאָס איז דער פֿאָרמאַט פֿון אַברהם משה׳ס בוך". און אַברהם משה׳ס בוך איז איינס פֿון די שענסטע, וואָס זיינען ביי אונז ווען עס איז אַרויס-געגעבן געוואָרן.

לאַנדוי דער בעל-הבית און לאַנדוי דער גאַסט האָט באַצווי-בערט מיט זיין איינפֿאַכקייט, האַרציקייט, קלוגשאַפֿט און געשיקט-קייט. קיינער האָט זיך ביי לאַנדוי׳ן ניט געפֿילט אומבאַקוועם אָדער איינזאַם.

און לאַנדוי, דער געזעלשאַפֿטלאַכסטער מענטש ביי אונז, וואָס איז אַפֿילו געווען אויף „דו" מיט א סך האַלב-פֿרעמדע מענטשן,

דערזעלביקער לאַנדוי האָט די איינזאַמקייט פון מענטשן זייער שאַרף געפילט, באַזונדערס שאַרף אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן.

פון סאָציאַלע לידער ביז „וואונדערבאַרע פערזן" און — צוריק

אָ, נעכט באַוויינטיקטע! אָ, טעג באַזוונענע!
אָ, קליינע קינדערלאַך אין ווייס געקליידטע!
באַבוימטע וועגן ערגעץ וויט אנטרונענע!
פאַרבלויטע הימלען אזוי לייכט צעשפּרייטע!
בריוו אַלטע אומגעריכטערהייט געפונענע!
רעמיניסצענצן! צייטן לאַנג פאַרגעסענע!
אָ, ווערטער, איינגעשפּינוועבטע, צופרעסענע!

(ז. ל., פון דער סעריע „וואונדערבאַרע פערזן", 1917).

אין דעם יאָר, ווען דער 17 יאָריקער לאַנדוי איז אָנגעקומען קיין ניו יאָרק, האָט ער אין „פאָרווערטס" אָפּגעדרוקט זיין ערשט ליד, „מיין ליד". פון דעמאָלט אָן האָט ער געדרוקט לידער אין וואָכנבלאַט „דער אַרבייטער" און אין אַנדערע צייטשריפטן, ביז עס האָט זיך פאָרמירט די גרופּע אַזוי-גערופענע „יונגע", וואָס האָט גענומען אַרויסגעבן אייגענע זאַמלביכער.

„מיין ליד" און די אַנדערע לידער, וואָס לאַנדוי האָט נע-דרוקט אין יענע ערשטע יאָרן, זיינען סאָציאַלע לידער אָדער ליריק לויט די אַלטע אָנגענומענע מוסטערן. לאַנדוי איז נאָך דאָ איינגאַנצן אין דעם שאַבלאָן פון אונזער אַמאָליקער אַרבעטער און רעוואָלוציאָנערער דיכטונג. אָבער ער באַפרייט זיך פון דעם דאָזיקן שאַבלאָן זייער גיך, און אין אַ פּאָר יאָר אַרום הערן זיך שוין ביי אים טענער און עס וואַרפן זיך דורך שורות, וואָס זיינען אַ קלאָרער אָנזאָג אויף דעם שפּעטערדיקן לאַנדוי'ן, דעם פיינעם עקספּערי-מענטירער און נאָוואַטאָר און דעם דיכטער פון „ווערטער וואונדער-באַרע, דינע".

„פאַראַנען ווערטער וואונדערבאַרע, דינע,
קוים זאָגסטו זיי, ווערט לייכטער דיין געמיט..."

ביז לאנדוי איז צו זיינע ווערטער דערגאַנגען, האָט ער דורכ־געמאַכט א גרויסע ארבעט, א גאַנץ לאַנגען פּאָעטישן אַנטוויקלונגס־וועג. אבער אָנגעהויבן זיין דיכטערישע ארבעט האָט לאנדוי פּאָס־טיש ווי א סאָציאַלער פּאָעט און יעדנפאלס אין דער אמאָליקער טראַדיציע.

דער וועג זיך ארויסצושלאָגן פון דעם „סאָציאַלן" שאַבלאָן איז געווען דער וועג „צו זיך", צו „איך"־טעמעס, צו אינדיווידועלע אמת'ע איבערלעבונגען, צו מער באוואוסטזיין און קלאַרקייט און פיינערער פאָרם, צום לעבעדיקן וואָרט אין דער פערז־קונסט.

עס איז געווען נאַטירלעך, אז לאנדוי, איינער פון די עמפינד־לאַכסטע און אין דער אייגענער צייט באוואוסטזיניקסטע פון די אינגערע פּאָעטן, וואס האָט פארמאָגט א כמעט אומפעלבארן גע־הער, זאָל גיך ווערן איינער פון די הויפט אָנפירער פון דעם רע־נעסאַנס, וואָס די גרופע אזוי־גערופענע „יונגע" האָט געבראַכט אין דער אמעריקאַנער ליטעראַטור און דיכטונג.

לאנדוי האָט זיך שפּעטער גענומען צו אמת'ער סאָציאַלער דיכ־טונג. דאָס איז געווען אין דער צייט פון דער וועלט־מלחמה. לאנדוי האָט אין דער צייט פון מלחמה אָנגענומען א שאַרפע פּראָ־ענגלישע און אַנטי־דייטשע אָריענטאַציע און האָט אין פארלויף פון א יאָר געשריבן מלחמה־לידער מיט אזא טענדענץ, — לידער־פּראָפּאַגאַנדע, לידער־קאַמפּסרופן. ער האָט אבער גיך איינגעזען, אז ער האָט גע־מאַכט א טעות, אז דאָס איז ניט זיין פעלד. צוויי מאָל האָט לאנדוי געוואָלט זיין א סאָציאַלער דיכטער, ער איז דאָס אָבער ניט געוואָרן.

איך האָב שפּעטער אָפּט געקלערט: ווי אזוי איז דאָס געשען, אז גראָד לאנדוי, וועלכער האָט אזוי שאַרף אָפּגעשאַצט אונזער איי־גענע אַלטע סאָציאַלע טראַדיציע אין דער דיכטונג, אז גראָד ער זאָל מיטאַמאָל ווערן א מלחמה־פּאָעט? דער תירוץ איז מסתמא: צו שטאַרק האָט די מלחמה געווירקט אויף דעם סענסיטיוון און אין תוך טיף סאָציאַלן לאנדוי'ן. זי האָט אים פארכאַפּט, אבער קיין צו קלאָרער קוואַל פון אינספּיראַציע האָט זי פאַר אים ניט געקאָנט ווערן.

אויסער עטישע, פּאָליטישע און נאַציאָנאַלע (באַלפור־דעקלאַ־

ראציע) מאַטיוון, האָבן לאַנדוי׳ן געצווּנגען צו דער מלחמה מאָמענטן פון ראָמאַנטיזם, וואָס ווערן מיט מלחמה אַסאָציאירט. אָבער לאַנ-דוי האָט גיך איינגעזען די אילוזאָרישקייט פון דעם דאָזיקן מלחמה-ראָמאַנטיזם. מען דאַרף אויך אין זינען האָבן לאַנדויס איינגעבאָ-רענעם פּאַטריציִשן קאָנסערוואַטיזם.

און דאָך... לאַנדוי האָט דאָך אַזוי גוט געדאַרפט וויסן די שטרויכלונגען אויפן וועג פון אמת׳ן סאָציאַלן דיכטער. ער אַליין איז קיינמאָל קיין קעגנער פון סאָציאַלער דיכטונג ניט געווען, כאָטש מען האָט אים פאַר אַזאַ קעגנער פאַרשריען ביי אונז. אָבער ווי נאָר ער איז אַליין אַריין אין די וואַסערן פון סאָציאַלער פּאָעזיע, האָט ער דאָ געקאָנט שווימען ניט לייכטער, ווי אַנדערע פּאָעטן ביי אַנ-דערע פעלקער.

מיט וויטאָג און הייליקן ציטער האָט ביי אונז אַמאָל געזונגען דוד עדעלשטאַט:

פאָרווערטס שטופּט די פרייהייט-רעדער
מיט דער שווערד און מיט דער פען,
זאָל זיין אַרבעט טאָן אַ יעדער,
ווי ער קען און וואָס ער קען.

דער נאַאיווער עדעלשטאַט, וואָס האָט די פרייהייט אַרויפגע-שטעלט אויף רעדער און האָט די דאָזיקע רעדער געהייסן שטופּן מיט אַ שווערד און מיט אַ פען, אַנשטאָט איינשפּאַנען אַ פּאָר פערד, האָט ניט געהאַט קיין געהער פאַר וואָרט. ביי לאַנדוי׳ן איז אַזאַ געהער געווען אויסערגעוויינלאַך שאַרף. לאַנדוי האָט זיך טאַקע אַליין ניט געקאָנט אָפּרייסן פון עדעלשטאַט׳ן און ווינטשעווסקי׳ן, ווי ער וואָלט אין זיי געזען די גרעסטע געפאַר פאַר אונזער פּאָעזיע. אפילו אין זיין גאָר לעצטער אַרבעט, אין דער פערטער דראַמע פון זיין בוך פּיעסן, לייגט ער אַריין אין מויל פון „האַרעפּאַשניקעס" פערזן פון די צוויי דערמאָנטע אַלטע פּאָעטן. לאַנדוי האָט זיכער גע-גלויבט, אַז סאָציאַלע פּאָעזיע איז מעגלאַך, אַז זי קאָן האָבן אין זיך אייגן לעבן. ער האָט וועגן דעם אָפט געקלערט. און כאָטש ער איז אַליין קיין סאָציאַלער פּאָעט ניט געוואָרן, האָט ער אָבער קיינמאָל ניט געקלערט וועגן אויפהויבן אַ קאַמף קעגן סאָציאַלער פּאָעזיע,

אלס אזעלכער. ער האָט נאָר געקעמפּט קעגן א „גראַמען-דעפּאָר-טאַמענט ביי נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע באַוועגונגען."

לאַנדוי'ס מלחמה-פּאָעזיע, ווי איך זע איצט, איז געווען א מין פּאָעטישע אַוואַנטורע, אבער א האַלב-באַוואוסטזיניקע אַוואַנטורע ביי דעם זייער באַוואוסטזיניקן און זייער אויפריכטיקן לאַנדויין. זי איז געווען נאָר אַן עפּיזאָד אין זיין פּאָעטישן וועג און האָט גע-דויערט ניט לאַנג. אבער לאַנדוי איז דאָ דערגאַנגען ביז צו אַן אומ-דירעקטער פאַרלייקענונג פון זיין אייגענער פריערדיקער פּאָעטישער ארבעט, ביז צו פּאַראָדיעס אויף זיינע אייגענע לידער. זיין מלחמה-פּאָעזיע האָט געוויס געהאַט א שלעכטע ווירקונג אויף זיין דע-מאָלטיגער פּאָעטישער ארבעט.

די „יונגע"; דער ערשטער מאָדערניסט

פאַראַנען לייט, וואָס ווילן שטענדיק רייזן,
און קליין איז נאָך פאַר זיי גאָט'ס גרויסע וועלט.
דאָך מיר איז גוט אַזוי דאָ אומצושפּרייזן
אין דעם פאַרטאָלטן און פאַרבערגטן פעלד.
(ז. ל., פון דער סעריע: „פריילאך ווערט אַזוי", 1916).

פאַראַן צייטן, ווען פּאָעטן צושפּאַרן די ענג-געוואָרענע ווענט פון זייער קונסט, מאכן א רעוואָלוציע און פירן איין נייע לעבנס-פאָרמען אין דער וועלט פון דיכטונג.

אין די פאַר-מלחמה יאָרן האָבן אזא מין רעוואָלוציע אין אונ-זער היגער דיכטונג אָנגעהויבן די שריפטשטעלער און פּאָעטן, וועל-כע מען האָט געגעבן דעם אומגעלומפּערטן נאָמען „יונגע", ווייל מען האָט זיך ניט קלאָר פאַנאַנדערגעקליבן אין זייער ארבעט און מען האָט קיין ריכטיקערן נאָמען פאַר זיי ניט געפונען.

די ריזיקע וועלט-שטאָט האָט, ווי א ספּרוט, געצויגן און אריינ-געזויגן אין זיך אלע לעבנס-זאַפטן פון די אריבערגעקומענע יונגע אידישע וואָרט-קינסטלער, האָט זיי אין בעסטן פאַל איבערגעלאָזן אַפּהענטיק, פאַרלאָרן. אין היגן אידישן לעבן איז דעמאָלט געווען

א גוטע צייט פאר א „ריעל עסטעיט בום", פאר אידישן זשורנאליזם אפילו, אבער ניט פאר אידישער דיכטונג. די נייע זון פון אמע-ריקע האט נאר צעברענט און צעשמאלצן. ווער עס איז אנטשווינ־ גן געווארן אינגאנצן, ווער עס האט פארחלשט געמורמלט עפעס וועגן טייכל אדער קוואלכל, בוים, גראז, לבנה און מיידל. עס האבן געפעלט א סך זאכן, און איינע פון די וויכטיקסטע — גרויסע, פעסטע טראדיציע. ווי אין אידישע לעבן, אזוי אין דער אידישער דיכטונג האט מען די אלטע טראדיציע פארלארן, און קיין נייע איז נאך ניט געווען. די גראמערייען וועגן קוואלכל און לבנה האבן געקלונגען פונקט אזוי פוסט, ווי דאס דאוונען אין היגע טעמפלען.

עס האט געמוזט ביי אונז אויסגעפורעמט ווערן עפעס נייעס, נייע געזעצן, פארמען און וועגן פון דיכטונג, און דאס האט אויף זיך גענומען די גרופע „יונגע". דער אייראפעאישער מאדערניזם איז געקומען צו אונז, ווי אלצדינג, מיט א גרויסער פארשפע־ טיקונג.

א געוויסע צייט זיינען דא די „יונגע" געווען אן איינזאמע, אפגעשלאסענע גרופע. זיי האבן ארום זיך געפילט כמעט א מדבר. אויסער זיי, אויסער מאני לייב'ן, דעם פיינסטן לירקער פון דער גרופע, און עטלאכע, וואס זיינען געווען צו אים נאנט, אויסער לאנדוי'ן, דעם אמת'ן מאדערניסט, וואס האט טיפער פון אלעמען געפילט, וואס עס האט אונז דא געפעלט, אויסער דעם דעמאלטיקן לייוויק'ן (וועלכער איז צוגעקומען צו דער גרופע אביסל שפעטער) און ראלניק'ן מיט זייער קאנצענטרירטקייט און פארביסענער נשמה־ אפגעשלאסנקייט, אויסער ראובן אייזלאנד'ן און משה נאדיר'ן, וואס האבן די ערשטע דערפילט דאס לעבן פוןווארט און די פא־ עזיע פון אלטאג, — אויסער זיי, איז דאס איבעריקע געווען כמעט אינגאנצן שלאבעריק און שלומפערדיק, פארחלשט און פוסט, באנאל און גוססדיק און ליגנעריש. די יונגקייט, וואס איז געווען אויסער דער גרופע „יונגע", האט געהאט שוואכע פליגל, האט זיך געשלעפט פאזע ערד.

אין די אלע זינד זיינען נאך א געוויסע צייט געווען שולדיק די „יונגע" גופא. עס איז געווען נויטיק א גרעסערע אנשטרענגונג צו צעברעכן די איינגעשטעלטע פוסטע, אבער איינגעפונדרעוועטע

שאבלאָנען און זיך באפרייען פון א גאנצן בארג באנאַלקייטן, וואָס האָט צונישט געמאכט יעדן פארזוך ארויסצוברענגען א פריש, לע-בעדיק וואָרט. פון די „יונגע" איז געקומען דער „בונט"; און די גרויסע אָנשטרענגונג איז מער פון אלעמען געקומען פון לאנדוי׳ען. אזוי ווי כמעט די גאנצע דעמאָלטיקע אידישע דיכטונג (אויסער ליעסינ׳ען און יהואש׳ן, וועלכע האָבן געהאט זייערע באזונדערע געשטאַלטן), איז געשטאַנען אונטערן צייכן פון געזעלשאפטלאכ-קייט און כלומרשטער רעוואָלוציאָנערישקייט, איז געווען א בלייכע קאָפּיע פון דער פארחלשטער רוסישער נאדסאָנישער, אָדער ענ-לאכער פוילישער צי אַלטער דייטשער „בירגערלאכער" פּאָעזיע, איז דער „בונט" געווען קודם כל קעגן געזעלשאפטלאכקייט, ווענדיקסטנס ביי א טייל „יונגע". עס האָט זיך אין א קלענערער מאָס איבערגע׳חזר׳ט ביי אונז די געשיכטע פון די סימבאָליסטן אין רוסלאנד.

די מערסטע דעמאָלטיקע פּראָפעסיאָנעלע משגיחים אויף דער דיכטונג האָבן אויפגענומען די „יונגע" גאָר ניט פריינטלאך. מען האָט זיי, ווי די סימבאליסטן אין אייראָפּע און אין רוסלאנד, די ערשטע זאך א נאָמען געגעבן „דעקאדענטן". אין דער אמת׳ן איז ביי אונז אין דער יונגער אמעריקאנער אידישער ריכטונג געווען זייער ווייניק דעקאדענץ. דעקאדענטישקייט אין דער נעגאטיווער, פשוטער באדייטונג פון וואָרט איז גיכער געווען אין דעם אַנדערן לאַגער, ניט ביי די „יונגע", וועלכע האָבן גאָר אין פּאָעזיע גע-בראַכט מער געזונטקייט און שכלדיקייט און רעאליזם און אמת׳ן אוממיטלבארן געפיל, צוזאמען מיט אידייען פון אינדיווידואליזם און סימבאָליזם.

קיין סימבאָליסטן אין אייגנטלאכן זין פון וואָרט זיינען די „יונגע" ניט געווען. נאָנטער פון אלעמען צום סימבאליזם איז גע-ווען מאני לייב, — אין מעטאָדן, אויב ניט אין אידייען. די אַנ-דערע האָבן געבראַכט, אויף וויפיל דאָס איז מעגלאך אין פערזן, א פרישן רעאליזם. דעם נאָמען „דעקאדענט" האָט אפשר טאקע מער פון אלעמען געקאָנט פארדינען זישא לאנדוי, אבער די מאָס „דע-קאדענץ", וואס איז געווען אין אייניקע פון זיינע דעמאָלטיקע לידער, איז גיכער באשטאַנען פון נאַוואטארישע גענג, פון עקס-

פּערימענטן. אין תּוך איז דעקאַדענץ לאַנדוי׳ן געווען דורכאויס פרעמד.

דערפאַר אָבער איז לאַנדוי געווען ביי אונז דער ערשטער אמת׳ער מאָדערניסט. ער איז געווען דער ערשטער אין זיין גרופּע, וואָס האָט געוואָלט זאָגן דעם לעבן „יע״ מיט א פולן קול.

פּראַנסים זשאַם איז געווען דער ערשטער אמת׳ער מאָדערניסט ביי די פראַנצויזן, ווי עס ווייזט אָן עימי לאָועל. די פראַנצויזישע דיכטונג פאַר זשאַמ׳ען, איינשליסנדיק די סימבאַליסטן (זיי נאָך מער, מיט זייער פעסימיסטישן אויסקוק אויף דער וועלט און זייער וועלט-צעשפּאַלטנקייט), איז געווען מרה-שחורה׳דיק און וויינענדיק, טראַגיש און פּאַטעטיש. זשאַם האָט דער ערשטער געבראַכט אין דער דיכטונג צופרידנקייט און פּשוטע באַנעמונג פון לעבן, ביל-דער פון דער ארומיקער וועלט, ניט באַפאַרבענע מיט קיין שום סימבאָליסטיש-טונקעלע קאָלירן, גאַנץ „אָביעקטיווע״ פרייד פון לעבן און „גאַנצקייט״ פון דער וועלט.

ענלאַכס האָט ביי אונז געבראַכט זישא לאַנדוי. דאָס, צוזאַ-מען מיט געהעריקע נייע פאָרמען און ריטמען און מעטאָדן, וואָס ער האָט איינגעפירט ביי אונז, מאַכט לאַנדוי׳ן פאַרן ערשטן פאָר-שטייער פון אמת׳ן געזונטן מאָדערניזם אין דער אידישער דיכטונג פון אמעריקע.

פּראַנסים זשאַם איז ניט צופעליק געווען איינער פון לאַנדוי׳ס באַליבטסטע פּאָעטן. איך געדענק, ווי ער האָט מיר מיט זיין גליק-לאַכן און שיינעם שמייכל און האַלב-חסידישן ניגון דעקלאַמירט א רוסישע איבערזעצונג פון זשאַמ׳ס באַרימטער „תּפילה צו גיין אין גן עדן מיט די אייזלען״: „יאַ ווידו אי סקאַזשו אָסלאַם: יאַ זשאַב״ (איך וועל ארויסקומען און זאָגן צו די אייזלען: איך בין זשאַם).

ווען לאַנדוי וואָלט געקאָנט האָבן די גרויסע נאַטור-נאָענטקייט פון זשאַמ׳ען, וואָלט לאַנדוי אפשר געוואָרן א אידישער זשאַם. די רעליגיעזיטעט און פיעטעט און גאַנצקייט און טיפע לעבנס-פרייד און שאַרפע חושים — אין דעם אלעמען און אין אַנדערע פּרטים איז פאַראַן צווישן אונזער לאַנדוי׳ן און דעם דיכטער פון דרום-פראַנצויזישן דאָרף א גרויסע ענלאַכקייט.

לאנדוי האָט אונז געגעבן די ערשטע און פיינסטע אמת מאָ־דערניסטישע פערזן, און לאנדוי האָט מער פון אלעמען געלערנט אידישע פּאָעטן צו נעמען אלערליי קליינע פריידן פון לעבן פאר טעמעס.

„ריינער״ פּאָעט און פּאָעט־בירגער

די וועלט־מלחמה און די געשעענישן, וואס די מלחמה האָט געבראכט אין אידישן לעבן, האָבן זישא לאנדוי׳ן פארוואנדלט אויף א קורצע צייט ניט נאָר אין א פּאָליטיקער, נאָר אין א פּאָליטישן פּאָעט.

גרויסע וועלט־אויפטרייסלונגען לאָזן, אייגנטלאך, קיינעם ניט איבער גלייכגילטיק. ביי אנדערע פעלקער האָבן אין אזעלכע צייטן א סך פּאָעטן מיטאמאָל דערפילט, ווי מעכטיק זייער וואָרט איז, און אז עס ליגט אויף זיי א גרויסע בירגערלאכע אחריות; זיי האָבן זייער קונסט געשטעלט אין דינסט פון זייערע נאציאָנאלע מיליטע־רישע, פּאָליטישע און בירגערלאכע פירער.

אין רוסלאנד איז אזא אומגעריכטע פארוואנדלונג פאָרגעקומען מיט די צוויי פאָרשטייער פון דעם עלטערן דור סימבאליסטן, מיט ק. באַלמאָנט׳ן און וואלערי בריוסאָוו׳ן. ביידע זיינען פריער געווען דורכאויס „א־פּאָליטיש״, „א־בירגערלאך״, „א־נאציאָנאל״ אין דעם ענגען זין פון וואָרט, „א״־אַלצדינק, מיט וואָס עס האָט זיך אזוי האָפנונגסלאָז אויסגעצייכנט כמעט די גאנצע רוסישע דיכטונג פון פריערדיקע דורות. זיי זיינען דאָס גראד געקומען מיט מלחמה קעגן יענער דיכטונג, וואס האָט אויפגעהערט צו זיין דיכטונג און איז געוואָרן שוואכע בירגערלאכע גראמען־פּלעכטעריי לכבוד דעם מענטשלאכן פּראָגרעס און צו וועקן מיטגעפיל צו די געדריקטע און באַליידיקטע. זיי האָבן אין פארשטיקטן הויז פון דער רוסישער דיכטונג געעפנט די פענסטער און געבראכט פרישע לופט. די צייט, די געשיכטע האָט דערנאָך זייער מלחמה קעגן „פּראָגרעס״ און „בירגערלאכקייט״ פארעכנט פאר א גרויסן פּראָגרעס, פאר א וויכ־טיקן בירגערלאכן אויפטו: ווארום אויב אפילו דיכטונג דארף עפּעס

אָדער עמיצן דינען אָדער העלפן, מוז זי דאָך פריער זיין דיכטונג, ניט עפּעס אַנדערש.

אָבער ווען עס זיינען געקומען מלחמות און רעוואָלוציעס, זיינען יענע פּאָעטן געוואָרן פייערדיקע פּאַטריאָטן און רעוואָלוציאָנערן. ביי דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע האָט דער „אַפּאָליטישער" באַל-מאָנט גענומען און זיך פאַרשריבן אין דער רוסלענדישער סאָציאַל-דעמאָקראַטישער פּאַרטיי און האָט באַלד פאַרעפנטלאַכט א בוך מיט דעם פלאַמיקן נאָמען „גענאַנגען פון א נקמה-נעמער", א זאַמלונג ניט נאָר פון סתם רעוואָלוציאָנערע פערזן, נאָר פון פּאַרטיי-הימנען.

און ברױסאָוו איז אין דער מלחמה געוואָרן א פייערדיקער פּאַטריאָט און האָט אין זיינע דעמאָלטיקע פערזן פאַרווענדט זיין טיפן וויסן אויף געשיכטלאַכע פּאַראַלעלן און אַנאַלאָגיעס און אויס-פירן צו באַרעכטיקן די קאָזאַקן און אַנדערע רוסישע סאָלדאַטן, וואָס האָבן זיך געשלאָגן אין די קאַרפּאַטן-בערג און אויף אַנדערע פראָנטן מיט די „הונען" און זייערע שותפים.

און ווען עס איז געקומען די באָלשעוויסטישע איבערקערעניש, איז ברױסאָוו געוואָרן א קאָמוניסט און האָט שוין פון דעמאָלט אָן מיט זיין גאַנצער ברייטער ערודיציע אָנגעפילט פערזן וועגן וועלט-רעוואָלוציע, לעניני׳ס פלענער און לעניני׳ס פּאַרטיי.

אַלעקסאַנדער בלאָק, פון דעם אינגערן דור רוסישע סימבאָ-ליסטן, איז גראָד געווען זייער סענסיטיוו צו רוסלאַנדס געשיכטע און גורל. ווען עס איז געקומען דער גרויסער שטורעם, וועגן וועלכן ער האָט געהאַט אַזעלכע פאַרכאַפּנדיקע מיסטישע אָנונגען, האָט ער אויסגעזונגען איין גרויסן הימן, די פּאָעמע „צוועלף". אָבער ער איז באַלד געוואָרן שטום, וואָרום ער האָט מער ניט פאַרנומען די מוזיק אין די געשעענישן ארום אים. באַלמאַנט ווידער האָט מיט פּונקט אַזא עקשנות און פייער זיך אָפּגעקערט פון באָלשעוויזם, האָט אים פאַרשאָלטן, איז אַוועק אין גלות, און ניט געוואָלט הערן פון קיין שום פשרות מיט דער סאָוועטישער אָרדענונג.

ענלאַכע פאַלן האָבן מיר אויך ביי אַנדערע פעלקער. ביי די דייטשן האָבן אין דער צייט פון דער וועלט-מלחמה א גרויסע צאָל ריכטער, פון גערהאַרדט האָופּטמאַן און ריכאַרד דעמעל ביז די אינ-גערע, אין איין כאָר גענומען פאָדערן פון גאָט, ער זאָל „שטראָפן

ענגלאנד״, ער זאל פארטיליקן די שכנישע מלוכה אף די אינזלען פון דער אנדער זייט צפון-ים, וועלכע דעם קייזערס עראָפּלאַנען און האָוויצערס האָבן ניט געקאָנט חרוב מאכן. אין א פערזן-זאמלונג „דער היילינגע קריג״ שילטן זיי דעם קייזערס שונאים אויף די העכסטע אָקטאַוועס און באַווייזן די גערעכטיקייט פון אלע פּלענער פון דייטשן גענעראַל-שטאַב.

דאָס איז א נאַטירלאַכע זאַך פאר א פּאָעט אין א צייט פון א נאַציאָנאַלער געפאר אָדער א געזעלשאפטלאַכער אויפטרייסלונג: ווי „אומבירגערלאַך״ א פּאָעט זאל ניט האָבן אויסגעוויזן פריער, ווי אינדיפערענט צו פּאָליטיק אָדער „אַנטי-פּאָליטיש״ ער זאל ניט האָבן געווען, וועט ער אין אזא ערנסטן מאָמענט זייער אָפט זיך פארנויגן, בויגן דעם קאָפּ פאר דעם נאַציאָנאַלן, פּאָליטישן אָדער מיליטערישן פירער און ווערן א „נוצלאַכער צוגאָב״ צו יענעמס מאַשין, א פּאָעט-בירגער; אָדער, אין ערגסטן פאַל, א טייל פון „גראַמען-דעפּאַרטאַמענט ביי דער סאָציאַלער אָדער נאַציאָנאַלער באַוועגונג״, צו באַנוצן לאַנדויס אויסדרוק. דערביי וועט דער פּאָעט פארגעסן ניט נאָר זיין באַזונדערע ריכטונג און שול, נאָר זיין אייגענע לעבעדיקע שפּראַך, און וועט אָננעמען די פּראָזעאָלאָגיע פון זיין רעגירונג אָדער זיינע פירער.

און ביי אונז איז אזא אומגעריכטע מעטאַמאָרפאָזע געשען גראָד מיט זישא לאַנדויען, וועלכער איז פאר דעם און דערנאָך געווען, דוכט זיך, אזוי „אַפּאָליטיש״. לאַנדוי איז געווען ביי אונז דער איינציקער דיכטער, וואס האָט באַשלאָסן אין יענער צייט צו זיין א מלחמה-פּאָעט. אזוי ווי לאַנדוי האָט אלצדינג ליב געהאט צו טאָן גוט, האָט ער זיך ארייגעוואָרפן מיט לייב און לעבן אין דער מלחמה-פּאָעזיע. האָבן מיר דעמאָלט געהאט פאר זיך א מאָדנע דערשיינונג: לאַנדויס פעדער איז מיטאמאָל אויסגעוואקסן אומגעהויער גרויס, האָט אנשטאָט פליסטערדיק תפילה טאָן און שפּילעוודיק זינגען, גענומען שטראָפן, שלאָגן, שילטן, בענטשן, איז פארוואנדלט געוואָרן טאַקע אין א שווערד, און לאַנדויס ערנסט דערביי האָט אזוי מאָדנע פארכאַפּט.

„רול, בריטאַניאַ!"

לאַנדוי איז געווען אינגאַנצן פאַר די „אַליאירטע". אַזוי זיי־נען געווען זיינע פריינט און מענטשן, מיט וועלכע ער איז געווען פאַרבונדן. אַ געוויסע צייט האָט לאַנדוי געאַרבעט אין אַמוניציע־פאַבריקן, און עס איז געווען אין זיין נאַטור בכלל אַנצונעמען דאָס אַרומיקע אינגאַנצן, מיט׳ן גאַנצן האַרצן. עס זיינען, נאַ־טירלעך, געווען איבערצייגונגען אויך. דאָס אַלץ האָט פון דעם ווייכן, צאַרטן, שפּילעוודיקן לאַנדוי׳ן מיטאַמאָל געמאַכט אַ פאַר־האַרטעוועטן קעמפער, וואָס אַ בעסערן וואָלט זיך קיין רעגירונג אין אַ מלחמה ניט געדאַרפט ווינטשן צווישן פּאָעטן.

אַ מערקווירדיקע פּסיכאָלאָגישע דערשיינונג איז דעמאָלט פאַר־געקומען אין לאַנדוי׳ן. ער האָט געוואָלט דער מלחמה און דעם זיג אָפּגעבן אַלצדינג, זיין גאַנצן פּאָעטישן פאַרמעג. אַלע זיינע „וואָר־טער וואונדערבאַרע, דינע", אַלע זיינע ניי־געפונענע וואָרט־ביל־דונגען, מאַנירן, ווענדונגען, פאַרמען האָט ער געוואָלט ברענגען אויפן מזבח פון מאַרס.

אָבער צוזאַמען מיט זיינע באַליבטסטע, פרישסטע, לירישסטע ווערטער, צוזאַמען, למשל, מיט זיין נייעם וואָרט „ניטקאַאיק" (וואָס ער האָט ליב געהאַט צו בויגן אויף אַלערליי אופנים און האָט באַ־נוצט אין לידער מיט פאַרשיידענע ריטמען, און וואָס האָט דער־מאָנט אָן דער וועלט פון ריינער פּאָעזיע, צו וועלכער לאַנדוי האָט זיך אַלעמאָל געצויגן, אָדער אָן בלאָקס „פייער פון ניטקאַאיקע באַגערן", צי אָן מיכאַאיל קוזמינ׳ס בוך פון פיינע לידער „נעזדעשניע וועטשעראַ") — צוזאַמען מיט זיין כמעט גאַנצן פריערדיקן באַגאַזש, וואָס ער האָט איצט מיט אַזאַ גרייטקייט פאַר־וועגדט אויף מלחמה־אַמוניציע, האָבן זיך דאָ ביי אים אַריינגע־כאַפּט אַ היפּש ביסל אַלטע שדימלאַך, וואָס ער האָט, דוכט זיך, אַליין שוין לאַנג פאַרטריבן. עס האָבן זיך באַוויזן טויטקייטן אין לשון, אָפּגעריבענע אַבסטראַקטע טערמינען פון אינטעליגענטישן און צייטונגס־זשאַרגאָן. עס האָבן זיך באַוויזן אַלערליי טענות וועגן דער „וועלט", וועגן דער „פאַרשקלאַפטער מענטשהייט", וועגן „אַלע אמת׳ן און ליגן".

„אויב אלץ איז איינס, פאַרוואָס ווערט ס׳האַרץ פאַרציטערט
בלויז ביים געדאַנק, אַז ס׳זיגן דייטשע וואָפן?
אויב אלץ איז איינס, דאָך ווילסטו ניט דערלעבן
די שעה, ווען דייטשלאַנד וועט די וועלט פאַרשקלאַפן!

יאָ, קריג איז קריג און בלוט איז בלוט מסתמא!
דאָך זיינען אלע אמת׳ן אַ ליגן
אין אָנגעזיכט פון זיג, וואָס וועט באלד קומען,
ווען דייטשלאַנד וועט פאַר אונז צעשמעטערט ליגן!"
(„אויב קריג איז קריג", 1917).

דאָס האָט געשריבן זישא לאַנדוי נאָך זיינע לידער-סעריעס אין „ליטעראַטור און לעבן", „שריפטן", „וועלט איין וועלט אויס". איז דאָס דערזועלביקער לאַנדוי? געוויס דערזועלביקער. לאַנדוי האָט נאָך געוואָלט אונטערשטרייכן, אַז דערזעלביקער, און ער האָט אומיסטן איבערגעחזרט דאָ ווערטער, שורות פון זיינע פריערדיקע בעסטע פערזן, מען זאָל וויסן, מען זאָל באַלד זען און קיין טעות ניט מאַכן, ווער עס האָט דאָס געשריבן און ווי ערנסט ער איז.

איך ווייס ניט ווי פאַר ווּעמען, פאַר מיר זיינען לאַנדוי׳ס מלחמה-פערזן קיין צו גרויסע פריידּ ניט געווען. זיי האָבן אפשר געקאָנט אין אונזער ווינקל העלפן ברענגען דעם זיג, אבער פאַר לאַנדוי׳ן אליין זיינען זיי קיין זיג געוויס ניט געווען. אבער איך מוז צוגעבן, אַז די מלחמה-און-רעוואָלוציע-לידער פון וואַלערי בריוּסאָוו און אנדערע פּאָעטן האָבן אין זיך ניט געהאַט מער לעבן, ווי לאַנדוי׳ס מלחמה-לידער.

אַ מאָדנע זאַך! ווי ער וואָלט געוואָלט עפּעס אויסקויפן אַ פריערדיקע זינד, ווי ער וואָלט דאָ געווען עפּעס אַ מין בעל-תשובה, אַזוי האָט ער דאָ אָפּטמאָל בוכשטעבלאַך פּאַראַדירט זיך אליין, זיינע פריערדיקע לידער, געלונגענע און רייפע אַזוי גוט ווי עקספּערי-מענטן. לאַנדוי האָט אַלעמאָל אויסגעמידן צו ריידן וועגן אַזעלכע גרויסע, שרעקלאַכע, אייביקע זאַכן, ווי טויט, גאָט, וועלט; אבער איצט האָבן זיי זיך ביי אים באַוויזן.

צוזאַמען מיט אנדערע שאַבלאָנען, האָט לאַנדוי פרי אוועק-

נעוואָרפן די רייד מיט און וועגן גאָט. אויב ער האָט דערמאַנט אַמאָל גאָט, איז דאָס געווען ניט דער גאָט פון געבאָט אָדער פון שטאָט, נאָר דער גאָט, וואָס האָט זיך ווייך געגראַמט מיט גנאָד. איצט אָבער האָט זיך ביי אים באַוויזן אַ האַרטער גאָט, ווי דער גאָט פון די עבֿרים, וואָס האָט געפירט מלחמות, און ווי דער גאָט, צו וועלכן עס האָט געבעטן לאַנדוי׳ס דעמאָלטיקער שונא, קייזער ווילהעלם.

אינגל, ווי די שטיינער שטום,
דרייען דייטשן דאָ זיך אום.

שרעק אָף יעדן וואָרפן זיי,
לאַנגע שווערדן שאַרפן זיי.

און עס ענדיקט זיינע טעג
דער, וואָס קומט זיי אויפן וועג.

שוינען קיינע קינדער ניט,
און דער טויט גייט מיט זיי מיט.

און זיי ברענען שטאָט נאָך שטאָט, —
מעק זיי פון דער וועלט אויס, גאָט!

(„אַ היינטיק וויג־ליד“, 1917).

אין דער צייט, ווען לאַנדוי האָט געשריבן און געדרוקט זיינע מלחמה־לידער, האָט ער כמעט קיין אַנדערע לידער ניט פּאַרעפנט־לאַכט. די סעריע מלחמה־לידער באַצייכנט אַן אָראָפּפאַל אין לאַנ־דוי׳ס פּאָעטישן וועג, — אַן אַראָפּפאַל, פאַרשטייט זיך, וואָס האָט לאַנג ניט געדויערט. דאָס איז די שטראָף, ווען אַ פּאָעט פון ליבע וויל אויסזינגען אַ „ליד פון האַס“. עס באַקומט זיך אַ פרעמדער קול, עס פאַרשווינדט די אייגנקייט, די היימישקייט און לייכטקייט, ווערטער און שורות ווערן מיט בליי אָנגעגאָסן, דאָס וואָרט שלעפּט זיך אויף דער סאַמע ערד. עס יאָווען זיך פייערלאַכע, קלאַסישע, זייער שווערע ריטמען, וואָס קלינגען ווי קייטן. אַזוי זיינען געווען

אזעלכע לידער ניט נאָר ביי לאנדוי׳ן אליין, נאָר ביי אלע פּאָעטן, וואָס האָבן דורכגעמאכט אזא דערפאַרונג.

אין דער געהעריקער צייט אָבער זיינען אזעלכע לידער, ווייזט אויס, דער אמת אליין. וואָרום שטעלט אייך נאָר פאָר, אז די אלע לידער פון מלחמה ביי לאנדוי׳ן זיינען געווענדט ניט אויף די דייטשן פון קייזער ווילהעלם׳ס צייט, נאָר אויף די היינטיקע נאַצים, און לייגט ארויף די האַנט אויפן הארצן און שווערט, אז איר וואָלט זיך ניט אונטערגעשריבן מיטביידע הענט אונטער יעדן וואָרט. איר וואָלט אזא שבועה זיכער ניט נעגעבן.

דער שאַרפער, סענסיטיווער לאנדוי איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט דערפילט די בלייאיקייט, די טויטקייט פון די לידער, וואָס זיינען געשריבן געוואָרן אין דעם טשאַד פון מלחמה. ער איז פון דעם טשאַד ארויסגעקומען פריער פון אנדערע. איך געדענק, ווי ער האָט דערנאָך מיט ערנסט אָנגעוויזן אויף א ליד פון ל. מילער, וואָס האָט זיך געדרוקט אין דער „נייער וועלט״, וואו מיר האָבן ביידע געארבעט. דאָס ליד איז געווען קעגן מלחמה.

מיט עטלאכע יאָר צוריק האָב איך פון ארבעטער רינג געהאַט א באַשטעלונג אויף אן אנטאָלאָגיע פון סאָציאַלער דיכטונג. אין מיין פּלאַן האָט געפעלט איין נאָמען, וועלכן איך האָב גראָד זייער געוואָלט האָבן: זישא לאנדוי. מיט א געוויסער אָנשטרענגונג פון דער פאַנטאַזיע וואָלט איך געקאָנט אריינגעמען אין דער זאמלונג עפּעס פון לאנדוי׳ס שטאָט-לידער. אבער איך האָב לאַנ-דוי׳ן ניט געוואָלט אריינשלעפּן אזוי ווי מיט געוואלט.

איך האָב ביי א געלעגנהייט גערעדט וועגן דעם מיט לאנדוי׳ן, און מיר איז אויף א מאָמענט איינגעפאלן: אפשר נעמען עפּעס פון זיינע מלחמה-פּערזן? לאנדוי האָט זיך א צאַפּל געטאָן: זאָל מיך גאָט (דאָ איז שוין געווען גאָר אנאנדער גאָט) אָפּהיטן פון טאָן אזא זאך! בין איך אים א שונא?

לאנדוי האָט, דוכט זיך, ניט געקאָנט זיין אינגאנצן פאַר-שיכורט, ער האָט זיך נאָר געקאָנט אמאָל מיט עקשנות אין עפּעס — ניט אויף לאַנג — איינקלאַמערן. איך, וויניקסטנס, האָב לאנדוי׳ן אינגאנצן א שיכור׳ן קיינמאָל ניט געזען; און ער האָט די מלחמה-

שכרות ניט אינגאנצן אויסגעהאלטן, ווי עס זאָגט עדות זיינס א ליד „און דיסקוטירנדיק ביים טיש״, וואָס ענדיקט זיך מיט אזעלכע שורות, פול מיט לאנדוי'ס פריערדיקער לעבעדיקער איראָניע:

און קלאָר געוואָרן איז מיר מיטאמאָל,
אַז ס'פליען הויך די עראָפּלאַנען,
אַז ס'שווימען טיף די סובמאַרינען,
אַז ס'זיינען ווירקזאם טענקס, ווי אלץ וואָס ענגלאַנד טוט,
אז סוף-כל-סוף וועט עפּעס ווערן מיט'ן טערק,
אַז ענדערונגען וועלן זיין אף די באלקאנען.—
נאָר וואָס וועט זיין מיט מיר,
מיט מיר און דיר —
מיט אונז?

לאנדוי איז געווען אינגאנצן באלויכטן מיט זון פון באוואוסט-זיין, איז געווען דער שאַרפסטער און קריטישסטער פון אלע מיינע פריינט. ער איז געווען אינצרלאך זייער אקטיוו; און, פארשטייט זיך, אז אים האָט ניט געפעלט ניט קיין צווייפל און ניט קיין זעלבסט-אנאַליז און זעלבסט-קריטיק. אָבער ער האָט זיין זעלבסט-קריטיק ניט געטראָגן פאַראויס, ווי א פאָן, ווי מיר טוען דאָס ניט זעלטן. ער האָט זייער גיך געקאָנט איינזען זיינעם א טעות. אָבער אנשטאט צו ניאַנטשען זיך אָדער גאָר צאצקען זיך מיט זיין זעלבסט-קריטיק, האָט ער פשוט דעם טעות א צווייט מאָל אויסגעמידן.

דעריבער האָט מען אָפטמאָל ניט באמערקט, ווען לאנדוי איז צו זיך אליין געווען שארפער, איידער צו אנדערע. איך האָב מיט אים קיינמאָל וועגן דעם ניט גערעדט, אבער איך בין חושד, אז ווען ער האָט שפּעטער מיט אזא שארפקייט זיך איינגעביסן אין א טעאָריע וועגן לידער אמת'ע און לידער-פּאַראָדיעס, כאָטש דערמאָנט האָט ער ביים נאָמען נאָר יהואש'ן, האָט ער אביסל געקלערט אויך וועגן זיי-נע אייגענע פּאַראָדיעס אויף זיך אליין, וועגן זיינע אייגענע מלחמה-זינד קעגן דעם גאָט פון לעבעדיקער פּאָעזיע, צו וועלכן ער האָט זיך איצט געצווינגן מיט דער גאַנצער נשמה.

טעפער'ס איינפלוס; פּאָעזיע און אידייען

וויַיס ווי מיַין מאַמעס נאָמען,
ווי די לבנה ריין,
פריש ווי די פרילינגס שטראָמען
קום איך צו אייך צו גיין.

איך טראָג פון ווערטער דינע
די מילד פאַרדויכטע וויַיט,
איך טראָג פון פעלדער גרינע
דאָס ציטערדיקע זייד.

די מלכה פון דער מעשה
מיט מיר אין איינעם שפּאַנט,
דאָס ציגעלע דאָס וויַיסע
צופּט גרעזלאַך פון מיַין האַנט

מיַין פּאַווע האָט די פליגל
די גאָלדענע צעשפּרייט;
די נאַכט ליגט אונטער ריגל,
די שרעק ליגט אויף א קייט.

(„דאָס ליד פון וויַיסן ציגעלע", 1925).

יעדער פּאָעט קאָן אָנוויַיזן אויף אנדערע פּאָעטן פון זיַין צייט צי פון אמאָל, וואָס האָבן אויף אים געהאַט א טיפן איינפלוס. אויך לאַנדוי האָט געזוכט און געפונען פּאָעטישע קרובים אין דער וועלט־ליטעראַטור.

אין זיַינע ערשטע אינגעלשע לידער האָט לאַנדוי זיך וויַיניק אויפגעהויבן איבער דעם שאַבלאָן פון זיַין צייט. עס האָבן זיך גע־זאַמלט אין אים קראַפט און געניטקייט פאַר די שפּעטערדיקע לידער, וואָס האָבן אין אונזער פּאָעזיע געבראַכט אַזויפיל נייקייט. איינ־פלוסן זיַינען געקומען פון א ריי פּוילישע, רוסישע, דייטשע דיכטער. זייער שטאַרק איז געווען דער איינפלוס פון היינריך היינע, שפּע־

טער — פון טעאַדאָר שטאָרם. דער ניי-ראָמאַנטיקער טעטמאַיער און דער טיף-רעליגיעזער זינגער פון די „אָוונט-הימנען“, יאַן קאַספּראָ-וויטש, האָבן געפונען אַ טיפן אָפּקלאַנג אין לאַנדוי׳ן און זיינען לאַנג געבליבן זיינע נאָנטסטע דיכטער, ביז עס זיינען געקומען שטאַר-קערע איינפלוסן. אויף לאַנדוי׳ן האָבן שפּעטער געווירקט איי-ניקע דייטשע דיכטער, און סאָלאָגוב, קוזמין, פראַנסיס זשאַם, ראָבערט פראָסט, א. ע. האוזמאַן, אפשר אויך דזשעימס סטיווענס. אַ סך דיכטער האָט לאַנדוי ליב געהאַט, און זיי האָבן אַלע זיכער אָף אים געווירקט. פון איינינקע פון זיי האָט לאַנדוי אונז געגעבן אויסגע-צייכנטע איבערזעצונגען.

לאַנדוי האָט זיך טיף פאַראינטערעסירט אין פאָלקס-באַלאַ-דעס, באַזונדערס די ענגלישע. אַמאָל האָבן מיר געקלערט וועגן אַרויסגעבן צוזאַמען אַ בוך ענגלישע באַלאַדעס, קינסטלערישע און פון פאָלק; איך האָב געזאָלט צושטעלן, צווישן אַנדערע זאַכן, קאָלרידזש׳ן און דעם „ראָבין הוד“ ציקל. לאַנדוי האָט אויף די לידער אַ סך געאַרבעט, און היינטיקס יאָר האָט ער געוואָלט צו-גרייטן אַ באַנד פון די ענגלישע פאָלקס-באַלאַדעס, פון וועלכע ער האָט שוין אַ סך איבערגעזעצט און געדרוקט.

די אַלע איינפלוסן האָבן, נאַטירלאַך, נאָר געקאָנט סטימולירן און אַנטוויקלען אין אים דאָס, וואָס האָט אין אים געלעבט. עמי-צער האָט מיר אָנגעוויזן, אַז אַ רעפרען צו לאַנדוי׳ס אַן אַלטן אַכט-שורה׳דיקן, צוויי-סטראָפיקן ליד, „מיין קעניגרייך איז ניט פון דער (לאַנדוי האָט דעמאָלט, ווי אַ סך אַנדערע, געשריבן „דיזער“) וועלט“, איז יאַן קאַספּראָוויטש. ווי נאַאיוו! די שורה האָט נאָך לאַנג פאַר קאַספּראָוויטש׳ן געהערט צום אַמאָליקן אידישן דיכטער-געזעצגעבער פון מענטשלאַכן לעבן ישו הנוצרי. און יעזוס אַליין האָט דעם געדאַנק פון דער פראַזע אפשר אויך ערגעץ-וואו גע-באָרגט.

צווישן פריינט און אין אונזער ליטעראַרישער וועלט בכלל האָט מען גערעדט אַמאָל וועגן טעפּער׳ס "שעדלאַכן איינפלוס“ אויף לאַנ-דוי׳ן און לעצטנס האָט דאָס אין אַן אַרטיקל איבערגעחזרט ש. ניגער. דאָס איז אַ טעות, איינע פון עטלאַכע פאַלשע, כמעט אַבער-גלויבערישע מיינונגען, וואָס האָבן זיך וועגן לאַנדוי׳ן ביי אונז

איינגעשטעלט. איך דארף דאַ ניט נעמען ק. טעפּער׳ן אונטער מיין שוץ, אָבער מען מוז דאָ אנטשידן אָפּשטרייטן די ניט-ריכטיקע און אומגערעכטע מיינונג, אז טעפּער׳ס איינפלוס איז פאר לאַנדוי׳ן געווען שעדלאך. עס איז ניטאָ קיין שום גרונד, פארוואס טעפּער זאָל האָבן אזוי שעדלאך געווירקט אויף לאַנדוי׳ן.

טעפּער איז געווען עפּעס א קאָמעט אין דער אידישער ליטע-ראטור. א מענטש מיט א מידן הארץ, אבער מיט א שארפן מוח און א קול פון א לייב, מיט א שארפער און זייער קלוגער פעדער און אַן אויסערגעוויינלאכן רעדנער-טאַלאַנט, איז ער געווען ביי אונז דער אומדאָגמאטישסטער און שוין מיט דעם אליין דער אָריגי-נעלסטער און איינזאמסטער מענטש. ער האָט געהאט דורכגעגאנ-גען די גיהנם-פייערן פון אלערליי דאָגמעס און איז איצט געווען אין דעם זין א הוילער, אבער א באלאדענער מיט טיפער אָוונטיקער ווייזהייט. ער איז געווען דעמאָלט דורכאויס אַן אָוונטיקער מענטש.

לאַנדוי׳ס וואָרט איז געווען שארף און לויטער, אָבער קיין רעדנער איז ער קיינמאָל ניט געווען, האָט, דוכט מיר, קיין לענגערע רעדע קיינמאָל ניט געהאלטן. ער האָט ניט פארמאָגט קיין הויכן קול, האָט אלעמאָל גערעדט שטיל, אינטים, געשמועסט. דערפאר אָבער איז זיין קול אין געשריבענעם וואָרט געווען הילכיק, יונג און שארף, קעמפעריש, ארויספאָדערנדיק.

לאַנדוי איז געווען א פּאָעט און האָט ערגעץ געמוזט בלייבן א געבונדענער, האָט ניט געקאָנט זיין אינגאנצן פריי. דערצו איז לאַנדוי׳ס גאנצע נאטור געווען קעגן ניהיליזם, קעגן פארלייקענונג ביז׳ן סוף, קעגן נשמה-מדבריות, אומגלויבן. ער האָט געמוזט האָבן גלויבן, בעת דער פילאָסאָפיש אויסגעפּרואווטער טעפּער האָט אין אומגלויבן געקאָנט געפינען א דירעקטן אָנהאלט אין רעאַלן לעבן.

לאַנדוי האָט געוואָלט זיין קלאָר. אָבער ניט דערפאר, ווייל נשמה-אָפּגרונטן זיינען אים געווען פרעמד, אומפארשטענדלאך, נאָר גיכער צוליב דעם, וואס אים האָבן אָפּגעשטויסן מיסטיפיקא-ציעס פון פארשיידענע פּראָפּעסיאָנעלע בלאָנדזשער. אין א גרויסער מאָס איז לאַנדוי אלעמאָל געווען א ראָמאַנטיקער.

לאַנדוי האָט יע געקאָנט זיין דאָגמאטיש. אין אזעלכע פאלן איז ער געווען אָפּטמאָל איינגעשפּארט, אמאָל ביז פארצווייפלונג,

ווי א צעלאָזן קינד, און עס פלעגט צוליב דעם קומען צו שאַרפערע צוזאַמענשטויסן; אָבער ער פלעגט באַלד איינזען דעם טעמפּן ווינקל, אין וועלכן ער האָט זיך אַליין אַריינגעשטויסן. ער איז געווען צו קלוג, צו גוט, צו פיין אין באַנעמונג מיט זאַכן און מיט מענטשן, און אויך ער האָט פאַרמאָגט אין זיך א היפּש ביסל טיפע אָוונטיקייט.

די צוויי פריינט, אין וועלכע איך האָב דעמאָלט געפונען די סענסיטיווסטע מענטשן ביי אונז, זיינען אין א סך זאַכן געווען ווי איין מענטש און האָבן אין אַנדערע זאַכן איינער דעם אַנדערן דער־גאַנצט. אויף אַזויפיל האָבן זיי איינער דעם אַנדערן געפילט, אַז עס פלעגט טרעפן, אַז זיי פלעגן שרייבן אַן אַרטיקל פאַר׳ן זשורנאַל „ליטעראַטור און לעבן״ בשותפות, אָדער איינער פון זיי פלעגט דעם אַרטיקל ענדיקן, ווען דער אַנדערער איז געווען מיד.

לאַנדוי האָט זיך איינגאַנצן געצווינגן צו דערקענטעניש, צו באַ־פרייאונג — פון נאַאיווקייט. מעגלאַך, אַז טעפּער האָט אים אין דעם א סך געהאָלפן. דאָס גרויסוועלטישע אָפּלאַכן פון דער בליג־דער פאַרגעטערונג פון ליד און פּאָעט האָט לאַנדוי׳ן זייער גוט גע־פּאַסט און האָט ניט אָנגעהויבן שטערן זיין פּאָעטישער אַנטוויקלונג. אדרבא, דאָס איז געווען א נויטיקע אַנטיטעזע אין זיין דיכטערישן וועג, וואָס האָט אים געפירט צו א פיינערן און א זיכערערן סינטעז שפּעטער, ווען ער האָט געפונען פאַר מעגלאַך אויסצורופן אין אן עסעי: „איך האָב משוגענערווייז ליב לידער״. דאָס איז שוין גע־ווען לאַנדוי׳ס שפּעטערדיקע, רייפע, מענלאַכע ליבע; אָדער אפשר אן אויסרוף פון פאַרצווייפלונג פון א פּאָעט, ביי וועמען אונזער צייט האָט אַלץ מער אוועקגעריסן דעם פעסטן באָדן פון אונטער די פיס. אין ביידע פאַלן האָט דאָ טעפּער׳ס איינפלוס נאָר גע־קאָנט העלפן; און ווען ניט טעפּער, וואָלט לאַנדוי געפונען אַנאַנ־דער „איינפלוס״ אַזאַ.

הערצאָג ד׳אברוצי איז געווען ביי אונז איינער פון די, ווע־מעס גורל עס איז צו באַרייכערן אַנדערע און בלייבן אַליין אָרים; אָבער ניין, ווידער נאָך מער באַרייכערט ווערן פון אייגענע קוואַלן. לאַנדוי׳ן האָט טעפּער באַרייכערט אומגעהויער. ער האָט אים אַריינגעפירט אין נייע און טיפע און שיינע נשמה־וועלטן, אין שפּילעוודיקע אידייען־וועלטן. אָבער אויך לאַנדוי האָט טעפּער׳ן,

וויזט אוים, א סך געגעבן. לאנדוי האָט אפשר געגערט אין טעפּער׳ן אויף א צייט א שיינע אילוזיע. טעפּער האָט זייער הויך געשאצט לאנדוי׳ן דעם פיינעם נייעם פּאָעט און דעם „וועלט-חכם״, — ווי מיר אלע האָבן אים הויך געשאצט.

אין דער ארבעט און דעם שטרייט, וואס מיינע צוויי נייע גלענצענדע פריינט האָבן אמאָל געפּלאנט און געפירט, איז ניט אלץ מיר געווען צום הארצן. טעפּער׳ס אידישער דיאָניסיזם איז מיר געווען א רעכט ביסל פרעמד, אָבער לאנדוי דער חסיד האָט אים מסתמא זייער גערן אויפגענומען פון זיין זייט. פון די ליטעראַרישע איינפלוסן, וואָס טעפּער און דורך אים לאנדוי האָבן דעמאָלט ארויסגעוויזן, זיינען די מערסטע מיר געווען נאָנט, אָבער ניט אלע. די אידייען פון עסטעטישן קאָנסערוואטיזם זיינען געווען גענוג פארשטענדלאך, אבער די „ראָזאַנאָוושטשינע״ איז מיר א לענגערע צייט געווען דערווידער. איך האב ראָזאַנאָוו׳ן ניט געלייענט. איך ווייס, אז די רוסן האָבן אים פּראָקלאמירט פאר א גאָניאַלן מענטשן. אָבער ווען איך האָב שפּעטער אין זיין באַרימטן ביכל „אויעדינאָנ-נאָיע״ אויפגעמישט א בלעטל, וואו ראָזאַנאָוו רעדט וועגן אידישקייט און עפּעס וועגן מקוה און איר מיסטישער באדייטונג, האָב איך דאָס ביכל מער ניט געלייענט. עס קאָן זיין, אז ראָזאַנאָוו, וועלכער האָט זיך געצויגן צו דער גאנצקייט פון יודאאיזם, איז געווען מער א פריינט פון אידן, איידער אן אנטיסעמיט. אָבער זיין פריינטשאפט איז געווען עפּעס אזא אומריין נייגעריקע און חשד׳יקע, עפּעס אזא „קלעפּיקע״, צו באנוצן א וואָרט פון א באַרימטן ליד פון דער רו-סישער דיכטערין זינאאידא היפּיוס. איך נעם מיר דאָס רעכט צו פארלייקענען די גאָניאַליטעט פון יעדן אנטיסעמיט. יעדנפאלס וויל איך קאָנען אויסקומען אָן אזא מין גאָניאַליטעט.

מיט טעפּערן האָב איך באלד אין אָנהויב פון אונזער באקאנט-שאַפט געהאט א קליינעם צוזאמענשטויס, אין וועלכן איך בין גע-ווען א סך מער אומגערעכט, ווי ער. אין מיין דעמאָלטדיקער קריסט-לאכער שטימונג האָב איך אָנגעשריבן א גאַציאָנאַל ליד אין ווייסע פערזן, וואס האָט זיך געענדיקט מיט דער שורה „אנטקעגן גיי דעם שונא מיטן קרייץ אין האנט״, און האָב דאָס געגעבן די צוויי פריינט פאר זייער זשורנאַל. טעפּער האָט זיך דעמאָלט אפשר דערשראָקן

פאר דער שורה, און איך האָב פון אים באקומען א בריוול, אין וועלכן ער שלאָגט מיר פאָר צו ענדערן די שורה, איך גערענס שוין ניט געננוי, ווי אזוי, אָבער עפּעס „אידיש-דיאַניסיש״; איך גערענס דאָס וואָרט „טאַנצנדיק״. די פאָרגעשלאָגענע ענדערונג האָט מיך אזוי אויפגעבראכט, אז איך האָב אים באלד געענטפערט מיט א זייער שארפן בריף, אין וועלכן איך האָב אים באשולדיקט, אז ער איז באאיינפלוסט געוואָרן פון ציַיטונגס-וואולגאַריטעט.

מיין אָנפאל איז געווען אן אומגעהערטע חוצפה. איך קאָן נאָר אין מיין פארטיידיגונג זאָגן, אז די פאָרגעשלאָגענע ענדערונג האָט מיך זייער שטארק שאָקירט, איז געווען אן אומגעריכטע ביטערע אנטוישונג, און מיין ווייטאָג דעמאָלט איז געווען זייער גרויס. פון טעפּער׳ן האָב איך אבער באלד באקומען א קארטל, אין וועלכן ער זידלט מיך גוט אויס אויף א פריינטלאכן אופן פאר מיין צעהיצטקייט, דערמאָנט מיר, אז נאָר פאר נארישע „בארישנעס״ פאסט אזוי איינ-צושטעלן זיך „פאר אזא קליניקייט, ווי א ליד״. זיין בריוול, כאָטש איך האָב מיט אים ניט איינגעשטימט, האָט מיך אָבער טיף פארשעמט, און נאָך עד היום שעם איך זיך, ווען איך דערמאָן זיך אָן מיין דעמאָלטיקן אנפאל אויף דעם אומענדלאך גוטן, טיף-מענטשלאכן און דערפארענעם עלטערן פריינט מיינעם, וועלכן איך האָב אין דער אמת׳ן זייער ליב געהאט און טיף געאַכט. מיין שורה איז געבליבן אומבארירט, אבער ווייטער איז שוין דער זשורנאל מער ניט ארויסגעגאנגען.

וואָס אמבאלאנגט דער „ציַיטונגס-וואולגאריטעט״, וועלכע איך האָב אים דעמאָלט אויפגעוואָרפן, זיינען מיר אלע דריי, דאָס הייסט, מיר ביידע און לאנדוי, אינגיכן געווען שטארק באשעפטיקט מיט ציַיטונגס-ארבעט, און אונזער גאנצער קוק אויף ציַיטונגען און זייער אויפגאבע האָט זיך געביטן.

סאַי טעפּער, סאַי לאנדוי איז דעמאָלט געווען פול מיט יאוש, מיט אומגלויבן. אבער אין נאָמען פון דעם דאָזיקן יאוש און אומ-גלויבן האָבן זיי אויפגעהויבן שיער ניט א הייליקע מלחמה. אין נאָמען פון נוצלאָזיקייט פון קאמף האָט מען געקעמפט; און מיט אזא זיגערישן טאָן האָט מען אזוי קלוג גערעדט וועגן דעם אומזין פון ארגומענטאציע-זיג.

דאָ האָבן זיך ארויסגעוויזן די פּרעכטיקסע סתירות ביי לאנדוי׳ן און נאָך מער ביי טעפּער׳ן. אזוי ווי טעפּער׳ס דעמאָלטיקער באַליבטער פילאָסאָף שעסטאָוו האָט פארניכט לאָגיק מיט לאָגיק גופא, אזוי האָט טעפּער געפירט א קאמף קעגן קאמף. אבער אויף וויפיל די פריינט האָבן דעמאָלט געפירט ליטעראַרישע פּאָליטיק, האָט דאָס מיר נאָך דעמאָלט אויסגעוויזן ווי ש ל ע כ ט ע פּאָליטיק. איך האָב מיט טעפּער׳ן געהאט א ויכוח וועגן זיין „שטעלונג" צו אייניגע שרייבער. איך געדענק, אז איך האָב דעמאָלט גערעדט וועגן קלאסיקער, פארדינסטן פאר דער ליטעראטור, היסטאָרישער פּערספּעקטיוו. טעפּער האָט נאָר גוטמוטיק געשמייכלט, אָבער איך האָב אים שלעכט פארשטאַנען.

ביי דער גאנצער קלוגשאפט האָט מען די פּאָליטיק געפירט ווייט ניט אזוי קלוג. מען האָט אַנטאַגאָניזירט אמתע פריינט פון אידישן קינסטלערישן וואָרט און צוגעצויגן מענטשן, וואָס זיינען דערנאָך געוואָרן אַנשיקעניש, מיט וועלכע מען האָט זיך לאנג געמוזט שטיקן. מילא, שריפטשטעלער זיינען שלעכטע פּאָליטיקער. לאנדוי פלעגט אָפט „פירן פּאָליטיק". ביי מיטינגען פון פּרץ שרייבער פאראיין פלעגט ער קיינמאָל ניט נעמען קיין וואָרט, נאָר פלעגט גיין פון איינעם צום אנדערן און עפּעס איינרוימען אין אויער. מען האָט געשמייכלט: לאנדוי פירט פּאָליטיק. לאנדוי איז גראד קיין פּאָליטיקער ניט געווען. טעפּער אבער האָט געמעגט זיין אן אויסנאם צווישן שרייבער. ער האָט דאָך זייער גוט געוואוסט וואס דאָס איז אזוינס שלעכטע פּאָליטיק און האָט וועגן דעם אפילו נעשריבן.

איך געדענק אן אומאנגענעמען מאָמענט, וואָס באווייזט, ווי דער שטאָלצער קעמפער טעפּער האָט געקאָנט זיין קריסטלאך־הכנעה׳דיק. איך האָב שפּאצירט מיט טעפּער׳ן, און מיר זיינען אָנגעקומען אויף איסט בראָדוויי. פּלוצלונג האָט טעפּער דערזען עפּעס א פּראָמינענטן אידישן פּובליציסט, האָט ער זיך ווי אָפּגעריסן פון אָרט, איז ארויפגעלאָפן אויף טרעפּ און איז באלד צוריק אראָפּגעלאָפן מיט א נומער „ליטעראטור און לעבן"; — געלאָפן מיט אזא הכנעה אנטקעגן דעם פּובליציסט; מיטן בלויען נומער, וואו עס זיינען געווען מיינע לידער,

לאנדוי׳ס לידער און אזעלכע טיפזיניקע עסייען, אין וועלכע איך האָב זיך דעמאָלט שלעכט פאַנאַנדערגעקליבן, ווייל די ליטעראַרישע פאַרהעלטעניִשן און קאַמפן זיינען מיר נאָך ניט געווען גוט באַקאַנט. מיר האָט טעפּערס לויפן דעמאָלט ווי געטאָן. אָבער וואָס ביי אַנ-אַנדערן וואָלט געווען אָפּשטויסנדיק, האָט ביי טעפּער׳ן ניט באַליי-דיקט: זיין אומבאַהאָלפנקייט אין אמת׳ן פּראַקטישן לעבן, און אמת׳ע באַציאונגען מיט מענטשן האָט אים זייער גוט געפּאַסט.

טעפּער האָט אָבער קיינמאָל ניט געמאַכט קיין פשרות מיט זיינע איבערצייגונגען און מיינונגען; און איך בין זיכער, אַז צו דעמזעלביקן פּובליציסט, צו וועלכן ער איז אַזוי הנכנעה׳דיק גע-לאָפן, וואָלט ער אין אַן אַרטיקל געווען זייער שאַרף, אפשר צו שאַרף. איינמאָל איז אין דער ליטעראַרישער קאַפע צו אים צוגע-גאַנגען אַ באַרימטער פּאָעט און אים געפרעגט: — איז דאָס ריכ-טיק, וואָס דער און דער האָט אים איבערגעגעבן, אַז טעפּער האָט וועגן אים דאָס און דאָס געזאָגט?

— אוי, ער האָט דאָס אייך איבערגעגעבן? — האָט טעפּער געענטפערט. — אַן עולה, ניט געדאַרפט אייך דערציילן.

ניין, טעפּער האָט בשום אופן ניט געקאָנט ווירקן שלעכט אויף לאַנדוי׳ען. אויב אידייען-רייכקייט קאָן ווירקן שלעכט אויף פּאָעזיע, איז אַזאַ פּאָעזיע באמת אַ זעלטנהייט. אין לאַנדוי׳ען האָבן טע-פּער׳ס אידייען אויפגעוועקט און געהאָלפן אַנטוויקלען דאָס, וואָס איז אין לאַנדוי׳ען געווען. עס איז פון דעם אַרויסגעקומען אַ ריי-פערער און קלוגערער לאַנדוי, דער לאַנדוי פון דער פאַנאַנדערגע-בליטער פּאָעזיע זיינער פון „שריפטן" און פון „אינזל".

איך וועל דאָ ניט ריידן קיין סך וועגן געדאַנקען און אידייען אין פּאָעזיע. שלעכט איז נאָר, ווען וויסן און אידייען העלפן דעם וואוקס פון ווילדע פלאַנצן אויף אַ וויסטער זאַמדיקער ערד. ווייל מענטשן מיט ווייניק אָדער דריט-האַנטיקן וויסן און שלעכט-פאַר-דייטע פאַרלעגענע אידייען זיינען אַמאָל געוואָרן ביי אונז גאַנצע וואָרטפירער, האָבן גענומען זאָגן ברייטע דעות אין אונזער ליטע-ראַטור, האָבן מיר דעריבער מיט שרעק און עקל זיך אָפּגעקערט פון וויסן און אידייען, וואָס זיינען דאָ גאָר ניט געווען שולדיק. מיר זיינען געווען גרייט איינס און צוויי צו שטעלן אונטער דעם שוואַר-

סטען פארדאכט דאָס גאנצע וויסן פון אלע מענטשלאכע דורות צו-ליב די אָפּשטויסנדיקע שפּיצלאך פון עטלאכע מיסטיפיקאַטאָרן און אידייען-פּעדלער ביי אונז.

עס האָט זיך ביי אונז איבערגע׳חזר׳ט, — ווי אין אַלץ, מיט א גרויסער פארשפּעטיקונג, — דערזעלביקער שפּיל, וואס מען האָט געזען ביי אנדערע פעלקער. מענטשן מיט אמת׳ן לעבעדיקן וויסן און גאנץ געזונטע אידייען האָבן זיך אָפּגעקערט פון לאנדוי׳ס און טעפּער׳ס „דעקאדענץ". זיי האָבן ניט באמערקט, אז אונטער דער דאָזיקער „דעקאדענץ" איז ביי לאנדוי׳ן געלעגן א גאנץ געזונטער אידייען-פונדאמענט, אז הינטער דעם איז געווען וואך א סך א לע-בעדיקערער געדאנק, איידער אין די טויטע, באנאַלע פערזן פון דיכטער, וועלכע זיי אליין, אונזערע פירער-אינטעליגענטן, האָבן אוי-סערלאך אָנגענומען און אינערלאך אפשר פאראכט.

ביי אונז קאן מען זיין אמאָל אויסערגעוויינלאך צערטלאך צו א מענטשן און אמאָל לייכטזיניק-גראָב און גרויזאם. עס פעלט אמאָל ביי אונז באלאנסירטקייט, ווירדיקייט און ריטערלאכקייט. דאָס נעמט זיך, נאטירלאך, פון דעם, וואס דאָס לעבן ביי אונז איז אזוי ווייניק באלאנסירט, האָט ווייניק קלאָרע אויסזיכטן און פעסטע האָפנונגען.

קיינער ביי אונז האָט ניט איבערגעטראָפן ק. טעפּער׳ן אין גלענצנדער אומפּראקטישקייט. ער האָט זיך מיט אלעמען צעאַמ-פּערט, האָט אלעמען פארטשעפּעט, און עס איז פאר אים ביי אונז ניט געבליבן קיין אָרט.

אין א צייט ארום נאָך טעפּער׳ס אָפּפאָר קיין רוסלאנד, צו וועלכן ער האָט געפילט אזא טיפן צובונד, פרעגט מיך לאנדוי: „וואָס פאר א נאָמען פון פארלאג גיט מען אויף טעפּער׳ס זאַמ-לונג?" — „עכאָ", — איז מיר איינגעפאלן א נאָמען. אינגיכן איז דערשינען א שיין ארויסגעגעבן ביכל אין א ווייכן גרינעם איינ-בונד: „ד׳אברוצי, זיגזאגן, פארלאג „עכאָ", ניו יארק, 1918."

לאנדוי׳ס נאָך אן אינטימער פריינט אין די ערשטע עטלאכע יאָר זיינע אין ניו יארק איז געווען משה ווארשע. ווען איך האָב זיך מיט לאנדוי׳ן באקענט, איז שוין ווארשע ניט געווען, און אַלץ, וואָס איך וויים וועגן אים, האָב איך געהערט פון לאנדוי׳ן, ס. די-לאָני׳ען און אנדערע. ווארשע האָט אויף לאנדוי׳ן אויך געמוזט

האָבן א גרויסע ווירקונג. זיי ביידע און טעפּער זיינען כסדר געווען צוזאַמען. איינמאָל אין א שמועס וועגן וואַרשע'ן האָב איך לאַנ-דוי'ן באַמערקט, אַז וועדליג ווי מען גיט איבער די איינצעלהייטן פון וואַרשע'ס טויט, האָט דאָס געקאָנט זיין א צופאַל. לאַנדוי האָט אביסל אַרונטערגעלאָזט דעם קאָפּ, האָט אים א שאָקל געטאָן אויף ניין, און מיט עפּעס א האַלבן שמייכל פון וויטאָג האָט ער שטיל געזאָגט: „איך בין דאָך דעמאָלט געווען אויפן אָרט".

צוויי פּערזענלאַכע טראַגעדיעס האָט לאַנדוי שווער דורכגע-לעבט: דעם טויט פון אן איינגענעם קינד און דעם טויט פון זיין פריינט משה וואַרשע. פון דעם, וואָס איז איבערגעבליבן אין זכרון פון פריינט און פון וואַרשע'ס ליטעראַרישער אַרבעט איז קלאָר, אַז ער וואָלט עפּעס געקאָנט געבן אונזער יונגער ליטעראַטור. אָבער וואַרשע איז גראָד געווען אן „אידייען-מענטש" און זייער שטאַרק „סאָציאַל" און האָט געהאַלטן א וועלט פון נעקראַסאָוו'ן און פון בירגערלאַכער פּאָעזיע בכלל.

די קעגנערשאַפט צו אידייען איז ביי אונז געווען כמעט אַזוי וואולגאַר, ווי די געשרייען פון אונזערע אידייאישע „פּולער-אינ'ס". לאַנדוי אַליין איז פון אַזאַ מין וואולגאַריטעט געווען דורכאויס פריי. איך וועל אים דאָ בעסער אַליין שטעלן פאַר אן עדות. „אגב, — שרייבט לאַנדוי, — וואַרפט זיך אין די אויגן, וואָס ניט נאָר שונד-פּאָעטן, נאָר אויך שונד-ראָמאַניסטן און דראַ-מאַטורגן חלשן אוועק פאַר אן אידייע אָדער געדאַנק. דאָס, אייגנט-לאַך, איז דאָס איינציקע, וואָס זיי קאָנען קאָפּירן פון א גוטן ראָ-מאַן אָדער פּיעסע. דער חילוק איז אבער, וואָס ביי די לעצטע איז דאָס תוך, עלעמענט, און ביי די ערשטע — א דרויסנדיקע צוטשע-פּעניש, א באַפּוצונג, וואָס דאַרף צוגעבן „טיפקייט" און „שיינקייט" דער איינענער נישטיקייט." („דיכטער און דיכטונג", אינזל, 1925).

די וועלט אַזאַ ווי זי איז

איז דער הייליגער בעל־שם־טוב אין פעלד אומגעגאַנגען
באַגינען אין פעלד איז'ם קאַלטן געגאַנגען.

עס האָבן פון צפון געבלאָזן די ווינטן,
קאַלט האָבן און פראָסטיק געבלאָזן די ווינטן,
אַז ס׳האָבן געגומען אים פרירן די גלידער,
און ס׳האָט מיט פארפראָרענע גלידער
דער הייליקער בעל-שם-טוב געעפנט די לעפצן
און האָט אויפן קול זיך צעזונגען.
אַזוי האָבן זיינע געעפנטע לעפצן
געזונגען, געזונגען, געזונגען:
„אַז וואויל איז צו דעם, וואָס האָט זוכה געווען
„דיין ווינט זאָל אמאָל אים באַרירן,
„אַז וואויל איז צו מיר, וואָס כ׳האָב זוכה געווען
„פון קעלטן פון דיינע צו פרירן,
„אַז וואויל איז צו מיר און אַז וואויל איז און וואויל
„אַז וואויל איז און וואויל איז און וואויל.״

און דורשטיק די פראָסטיקע לופט אַלץ געטרונקען
און ווידער אין טיפע מחשבות פאַרזונקען.

און איינציקוויז איז אין׳ם הימל אַרויס
אַ זון אַזוי פלאַמיק און גרויס,
אַז ווי אין גיהינום געוואָרן איז הייס
פון פנים גערונען האָט טראָפּנוויז שווייס
און ס׳האָט אין׳ם ברענענדן פעלד
קיין ווינטל צומאָל ניט געווייט,
נאָר פּלוצים זיך האָט דורכן ברענענדן פעלד
דאָס קול פון בעל־שם־טוב צעשפּרייט,
דאָס האָט דער בעל-שם-טוב געזונגען,
אַ לויב צום באַשעפער געזונגען:
„פאַר קעלטן און היצן, פאַר זון און פאַר רעגן,
„פאַר טאָג און פאַר נאַכט, דיר אַ לויב!
„פאַר אַלעס, וואָס דו שיקסט דעם מענטשן אַנטקעגן,
„אַ לויב דיר, אַ לויב דיר, אַ לויב!
„אַז וואויל איז צו מיר, וואָס כ׳וועל איצט פאַרברענט,

„פון פייערן דיינע פארברענט,
„און אויב איך בין זוכה, און דו האָסט באַשערט
„צו פאלן פון דורשטיקייט איצט אויף דיין ערד.
„ווי וואויל איז צו מיר און ווי וואויל איז און וואויל
„און וואויל איז און וואויל איז און וואויל."

— — — — — — — — — — — — — — — —

עס האָט אינ׳ם ברענענדן פעלד
קיין ווינטל צומאָל ניט געווייט,
נאָר ס׳האָט אינ׳ם ברענענדן פעלד
די הייליקע שטים געווייט.

(„איז דער הייליקער בעל־שם־טוב", 1917).

לאנדוי האָט אין אונזער פּאָעזיע געבראכט א טיפע ליבע צו דער וועלט אזא ווי זי איז. מיט זיין העלער פערזענלאכקייט האָט ער אזוי לאנג אויפגעהאלטן ביי אונז דעם גלויבן אין ליד. לאנדוי האָט ניט געקאָנט זיין, ווי אנדערע פּאָעטן, תפיסהדיק. ער איז פון אָנהויב אָן פון זיין וועג אין פּאָעזיע גע־נאנגען צו באַפרייאונג, דעם אמת׳ן זין פון דיכטונג; כאָטש דאָס וואָרט אליין, ווי ווייט איך וויים, האָט ער באַנוצט אין זיין פּאָעזיע נאָר איין מאָל, אין זיינע יוגנט־לידער.

אָבער זיין וועג פון באפרייאונג האָט ניט געקאָנט זיין דער לייכטערער וועג פון פארלייקענונג אָדער פון זוכענישן. זיין שטאַרקסטע בייַנקעניש איז געווען נאָך א וועג, וואו ער זאָל קאָנען אָננעמען פולער דאָס וואָס איז. דאָס איז אבער געווען א שווע־רער וועג.

„אין איין ליד, וואָס גיט זיך מיר איין, איז פאראן מער רעאליטעט, איידער אין וועלכער עס איז באציאונג מיט מענטשן אָדער אין וועלכער עס איז נייגונג, וואָס איך פיל. דאָרטן וואו איך באשאף עפּעס, בין איך דאָס וואָס איך בין, מיט׳ן גאנצן אמת פון מיין זיין, און איך וויל גע־פינען דעם כח אויפצובויען מיין לעבן אינגאנצן אויף אָט דעם אמת. אויף דער אומענדלאכער איינפאכקייט און פרייד, וואָס קומט אַמאָל צו מיר... אָבער ווי אזוי זאָל איך אָנהויבן? פעלט מיר דער כח? איז מיין ווילן קראנק? צי אפשר שטערט דער חלום אין מיר יעדער האנדלונג? טעג גייען אוועק, און אמאָל הער איך, ווי דאָס לעבן פארגייט. און דאָך איז נאָך גאָרנישט ניט געשען, קיין שום ממשות׳דיקע, אמת׳ע זאך איז נאָך ארום מיר ניטאָ."

דאָס האָט געשריבן ניט זישא לאַנדוי פון פאַרשיידענע צייטן. דאָס האָט געשריבן דער 27 יאָריקער ראַינער מאַריא רילקע אין אַ בריוו צו אַ פריינדין. רילקע איז זיין גאַנץ לעבן געווען אַ הימלאַ-זער און האָט מיט דער גרעסטער אָנגעשטרענגטקייט געזוכט די אמת׳ע רעאַליטעט פון לעבן. לאַנדוי, פאַרקערט, איז געווען אַ פאַר-וואָרצלטער, אַ פאַראַנקערטער אין היים. רילקע האָט ביים קינד געזוכט דעם אמת. דער מענלאַכער לאַנדוי האָט זיך געריסן פון די פענטעס פון יעדער נאַאיווקייט, צו דער קלונשאַפט פון דער גרויסער וועלט ,פון דערוואַקסענע מענטשן פון אונזער צייט אָדער פון דער פאַרגאַנגענהייט. אבער לאַנדוי וואָלט דיזעלביקע ווערטער אויך געקאָנט כמעט אינגאַנצן זאָגן.

ער וואָלט עהנלאַכס געקאָנט זאָגן אין פאַרשיידענע צייטן, אבער ער האָט דאָס מערסטנס ניט געוואָלט זאָגן. אַזעלכע שטימונגען פון זוכן און צווייפלען, אַזעלכע קאָנפעסיעס זיינען דעם רייפן לאַנדוי׳ן געוואָרן דערווידער, — אויף אַ צייט. נאָנט צו אַזעלכע קאָנפעסיעס און שטימונגען איז ער געקומען אין זיינע יונגנט-לידער, אָדער אין זיינע דעמאָלטיקע בריוו, ווען ער איז נאָך געווען ערגעץ צווישן נאַד-סאָן, נעקראַסאָוו און יאַן קאַספּראָוויטש, אָדער צווישן קאָנאָפּניצקאַ, טעטמאַיער און יאָזעף אייכענדאָרף. שפּעטער פאַרשווינדן אַזעלכע שטימונגען אין לאַנדויים לידער. זיי ווערן פאַרטריבן ערגעץ טיף.

איך ווייס, אַז לאַנדוי וועט מיר מוחל זיין מיינע ספּעקולאַ-ציעס וועגן אים. אונז איז געווען און איז געבליבן טייער לאַנדוי, דער פּאָעט און דער מענטש און חבר, מיט דעם, וואָס ער איז געווען, און אויך מיט דעם, וואָס ער האָט געהאַלטן אין װ ו ע ר ן, ווייל ער איז דאָס אינערלאַך שוין ג ע ו ו ע ן.

לאַנדוי האָט ביי זיין לעבן ניט באַוויזן אַרויסצוגעבן אַ זאַמ-לונג פון זיינע לידער. ער האָט אבער באַוויזן צו ווערן דער גרויסער קולטור-כח, און די גרויסע ריין-דיכטערשע קראַפט, וואָס ער איז ביי אונז געווען, אָן אַ זאַמלונג פון לידער אין אַ בוך.

אויסער אַלץ, וואָס איז דאָ אויסגערעכנט געוואָרן, וואָס לאַנדוי האָט געבראַכט אין אונזער אַמעריקאַנישער אידישער דיכטונג מיט זיין פּערזענלאַכקייט, ווי מיט זיינע פּערזן און ליטעראַרישער פּוב-ליציסטיק און עסייען, האָט לאַנדוי אונז נאָך געבראַכט באַזונדערע

נייע וועלטן. ער האָט אונז געבראַכט אַ פיינעם ד ע נ ד י ז ם אין פּאָעזיע. ער האָט אונז געגעבן מוסטערן פון פיינער ס ט י ל י ז אַ-צ י ע.

איך בין ביי קאַרלאָ גאָצי'ן הייַנט געווען. אין זאַלץ
האָט ער געטונקען דינע רייפלאַך פּאָמידאָרן.
און ער האָט מיר געזאָגט, אַז וויכטיקער פון אַלץ
איז ווידער אָנטאָן מאַסקעס דיכטער און אַקטיאָרן.
(„אויפן טויט פון מיכאַאיל קוזמין", 1937).

ער האָט ביי אונז אַריינגעפירט די פיינע פאַרגעסענע איטאַליע-נישע קונסט, דעם מאַסקן-שפּיל, וועלכער איז אים געוואָרן אַזוי אייגן.

לאַנדוי האָט אין זיך געהאַט אַ שטאַרקע פּאַראַדיסטישע נייגונג, פאַר וועלכער ער האָט זיך אומזיסט געשראָקן, וואָרום זי האָט נאָך קיין פּאָעט ניט געשטערט אין זיין דיכטערשן וועג, — ניט שעקספּיר'ן, ניט פּושקינ'ען, ניט אַלעקסאַנדער בלאָק'ן, — און זי האָט אויך לאַנדוי'ן קיין שום שאָדן ניט געטאָן.

ער איז ניט געווען קיין „דעקאַדענט", קיין עראָטאָמאַן, קיין אַנטי-סאָציאַלער פּאָעט און מענטש, קיין שונא פון אידייען און קיין „ריינער עסטעט" אַ לאָ אָסקאַר וואַילד. ער איז יע געווען אַ געזונטער קאָנסערוואַטאָר. ער האָט זייער גוט פאַרנומען דעם „קול פון זיין צייט", אָבער ער האָט אים אָפטמאָל ניט געוואָלט הערן.

לאַנדוי'ס חכמות און פּאַראַדאָקסן האָבן געשטערט מענטשן צו-צוקומען צו אים. „צו וואָס איבערזעצן אַ שלעכטן פּאָעט ?" — האָט ער מיר איינמאָל אַ זאָג געטאָן, ווען איך האָב אים דערקלערט, אַז איך קלייב זיך צו איבערזעצן עטלאַכע פּושקינ'ס זאַכן. וואָלט מען גענומען אַן אָפּשטימונג וועגן די גרעסטע פּאָעטן, וואָלט לאַנדוי צוגעגעבן זיין שטים פאַר פּושקינ'ען. ליידער, האָט מען לאַנדוי'ס חכמות צו אָפט גענומען ביי אונז בוכשטעבלאַך.

מיט זיין גאַנצער פּערזענלאַכקייט האָט לאַנדוי אויפגעהאַלטן ביי אונז דעם גלויבן אין ליד, מיט וועלכן גלויבן ער האָט געלעבט. וואָרים ווי אַנדערע גלויבנס, האָט דער גלויבן אין ליד אין דער טיפער גייסטיקער צעטרייסלונג פון די נאָך-מלחמה יאָרן זיך שטאַרק

צעשאָקלט, און ציטנווייז האָט זיך אויסגעדוכט, אַז אָט-אָט פאַלט ער.

אויסערלאַך האָט לאַנדוי צום ליד זייער אָפט ארויסגעוויזן אַ מין „גרויסשטאָטישן", אביסל איראָנישן צוגאַנג. זייטיקע האָבן ציטנווייז געקאָנט מיינען, אַז זיין באַציאונג צו פּאָעזיע איז אַ לייכטזיניקע. דאָס איז געווען, פון איין זייט, זיין געוויינלאכע מאַס־קע, פון דער אנדערער — זיין ווידערווילן צו דער קעלבערנער התפעלות פאר פּאָעטן און לידער ביי „גויאיש"־ריידנדיקע ישיבה־בחורים און פּראָווינציעלע פּרייליינס, און צו דער פאַלשער התפעלות פאר פּאָעזיע ביי געוויסע ליטעראַרישע קאַריעריסטן.

אין דער אמת׳ן איז לאַנדוי׳ס באַציאונג צום ליד געווען זייער אַ שטרענגע און ער האָט אין פּאָעזיע קיינמאָל קיין פּשרות ניט גע־מאכט. ער איז געווען אזוי שטרענג און ערלאַך אין זיין באַציאונג צו דער פּאָעטישער קונסט, אַז ער איז מיט דעם געווען באמת דאָס געוויסן פון אונזער יונגער דיכטונג.

זיין צוגעבונדנקייט צום ליד איז געווען אַ טיפע, און אין דעם לעצטן פּעריאָד פון זיין לעבן האָט ער זיך אָפּן און לײדנשאַפט־לאַך און אָן בושה דערקלערט אין ליבע צו דער געטין פון פּאָעזיע, פארגעסנדיק זיין גאנצע „גרויסוועלטישקייט". דאָס איז געווען דע־מאָלט, ווען עס איז צוגעקומען אַן אמת׳ע געפאר אָפּגעריסן צו ווערן פון ליד.

און איצט, ווען דער ציקל פון זיין לעבן איז פארענדיקט, איז אונז געבליבן זיין העלע געשטאַלט און אַ ציקל לידער, וואָס האָבן צו זיך אפשר קיין גלייכן ניט אין אונזער פּאָעזיע מיט דער לופ־טיגקייט, צאַרטקייט, דופטיקייט, דינער זינלאכקייט, פלאַטערדיקייט פון וואָרט און פולער זוניקייט, מיט וועלכער זיי זיינען דורכגענומען.

לאַנדוי׳ס גאַנצע פּאָעזיע איז געווען ביי אונז איין הימן צו דער וועלט אזאַ ווי זי איז, צו איר טיפער, אָפּטמאָל ווייטאָקדיקער שיינ־קייט. אין די קלוגע לאַנדוי׳שע טיפקייטן האָט זיך געצייטיקט אַ נייער לאַנדוי, וועלכן מיר האָבן פאַראויסגעפילט, און וועלכער וואָלט נאָך מער באַשטעטיקט מיט „וואונדערבארן דינעם וואָרט" די שיינ־קייט, וואָס א י ז, און די, וואָס ו ו ע ר ט; די שיינקייט פון לעבן, וואָס מען זעט, און די, וואָס מען אַנט, און וואָס מען קאָן ניט פארגעסן.

אויף מאָרגן

שניי, ווייסער היישעריק, איז היינט באַפאַלן
דעם האַרטנעקיגן ברוק און אים באַזיגט:
אויפן אַספאַלט זיך אויסגעשפּרייט און ליגט
אין ווייסן זיג און טויט פון דימענט־שטראַלן.

און באַלד אַ זשאַווער־שאָרן און אַ קנאַלן
פון רידלען איינזאַמע קלינגט אַפּ פאַרשטיקט:
מיט הייזעריקן, ראַסטיקן ווערדיקט
שווער פאַלן קלונגען טעמפּע און פאַטאַלע.*)

ווי נעכטן האָבן שטיין און ערד די רידלען
ביי שוואַרצער טיף, וואָס האָט אויף אונז געשטאַרט,
אייליק געקלאַפּט, געשאָטן און געשאַרט —

ווי אויף אַ גאָלד־געבונדן בוך פון לידער,
וואו ס׳ליגט פאַרוויגט, דערוויגט אין טונקלער וויג
דער פריינט מיט זיין ניטדאָאיק־טיפן גליק.

---

*) אַזוי פאַלט טעמפּ אַ קלונג מיט אייביקן ווערדיקט,
ווי, לאַנדוי, אין באַלאַדע פון פאָן האָפמאַנסטאַל׳ן.
אַזוי ביזטו אין ליכטער פון דער גאָס, אַנטציקט,
באַרוישט אין ליכט פון ליד, אויף שוואַרצן ברוק געפאַלן.

זיין רום

בלויאויגיקער, גיב מיט דער ליפּ אַ קרים
און פלאַטער אויף אַ זעאונג לאַנג פאַרגעסן
און ווערטער לאַנג שוין שטויביק און צעפרעסן
צעשטויב מיט וואונדער-וואָרט און פליסטער-שטים.

דו האָסט מיט גאַצי'ן איינזאמען אינטים
געשמועסט אָפט, מיט היינע'ן נעכט געזעסן.
געווען אַ טאָג — געפרייזט האָט דיך די פרעסע,
און בונטער לויכטן דיין געשטאַלט און גרים.

נאָר דו ביזט ווייט — אין וואונדער פון פיאַבעס,
אין פליסטער צווישן גאַסיקן געשריי:
און איז די וועלט אַ נאַריש-בייזע פאַבעל,

איז ליד פאַראַן, און ליכט פון דולצינעי,
און רעגנבויגן פון דעם ערשטן מבול. —
אָ, יונגע רייד און טריט אין טיפן שניי.

י. קיסין.

דער ליכטיקער

א.

א ליכטיקער, א דינער, מיט כוואַליעדיקע גאָלדענע האָר און בלויע אָפענע אויגן. עפּעס אזא אומגעווינטלאכער צווישן אונזערע אימיגראַנטן פון יענע יאָרן. אַן אויסטערלישע פלאַנץ, אַן אויסגע-כאָוועטע, אַן אויסגעאיידלטע פון דורות און וואַרימע גוט-אידישע הייזער. אַרום שיינעם פרישן מויל האָט זיך געקנייטשט א דין שמייכל, וואָס האָט געזוכט צו זיין איראָניש — אבער נישט אַלעמאָל איז דאָס אים געלונגען, — און איז סוף-כל-סוף אריינ-געפאַלן אין א גוטמוטיגקייט און האַרציגקייט. אַזוי האָט לאַנדוי אויסגעזען מיט א יאָר זיבן-אַכט-און-צוואַנציק צוריק, ווען כ׳האָב אים צום ערשטן מאָל געזען.

פאַרגעקומען איז אונזער ערשטע באַגעגעניש אין באָרניקן קליינעם קלערמאָנט פּאַרק, בראָנקס. בראָנקס איז דענסטמאָל געווען די נעסט פון וועלכער אונזערע פּאָעטן און נאָוועליסטן האָבן זיך שפּעטער אויסגעבריט. כ׳געדיינק שוין נישט אַקוראַט, ווער ס׳האָט אונז באַקאַנט געמאַכט: מעגלאַך, מאַני לייב, און מעגלאַך, דוד איגנאַטאָוו.

ס׳איז געווען א זוניקער זונטיק-נאָכמיטאָג אין שפּעטן האַרבסט. נישטאָ קיין שענערע צייט אין ניו יאָרק, ווי די צייט פון

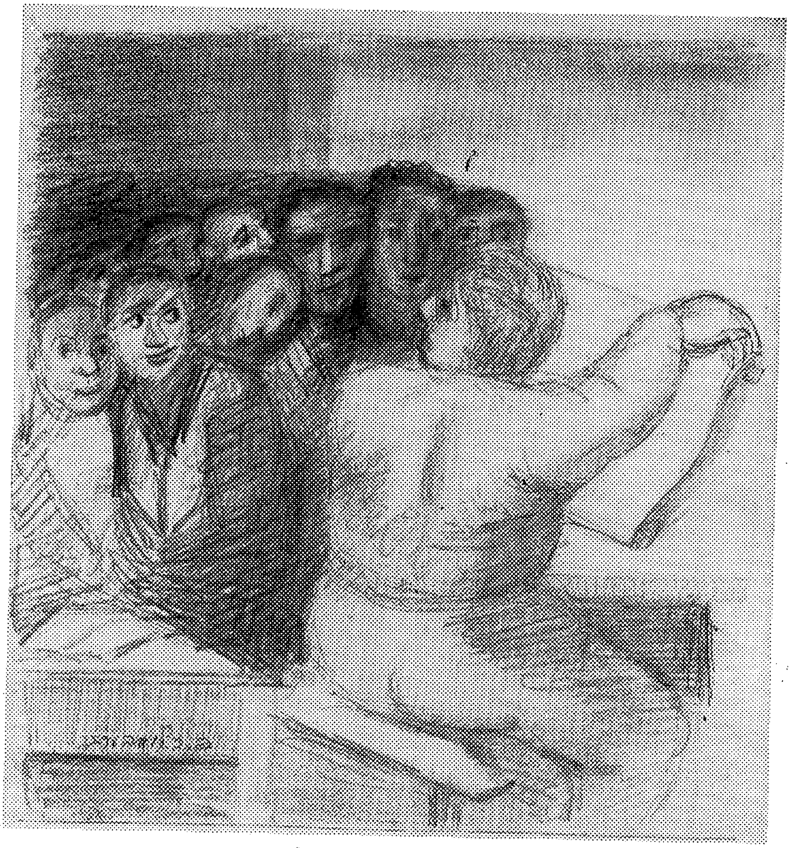

גרופּע צייכענונג — פּ. בלומבערג

אינדיאנער זומער. דער גאנצער פארק האָט געפלאַמט מיט פאַרב און קאָליר, און אויף דער פאָן פון די פלאַמענדיקע קאָלירן זע איך איצט, רעטראָספּעקטיוו, נאָך עטלאַכע און צוואנציק יאָר צייט, דעם דעמאָלסטיקן לאַנדויין, א שלאַנקן, א גראַציעזן, אביסל אן עקזאָ-טישן, אביסל א פרעמדלאכן, א וויטלאכן.

די פרעמדקייט און וויטלאַכקייט האָבן זיך גענומען דערפון, ווי איך זע דאָס איצט, ערשטנס, וואס מיר איז פשוט שווער געווען צו פאַרשטיין זיין ריידן: ער האָט גערעדט זייער שטיל, שעפּטשנ-דיק, ווי ער וואָלט זיך גע׳סוד׳עט מיט עמיצן; און, צווייטנס, זיין טיף-פוילישע אויסשפּראך און נגון מיט וועלכן ער האָט ארויסגע-זונגען די ווערטער, און מיר, דעם ליטוואק, איז שווער געווען אים צו כאַפּן. גערעדט האָט מען, פאַרשטייט זיך, וועגן ליטעראַטור און שרייבער. קיין פּרטים געדיינק איך נישט, דערפאַר אָבער געדיינק איך דעם אופן פון זיין אויסדרוק, דעם היציקן מאך מיט דער האַנט, זיין נעגאַטיוון שטעל צו דער עלטערער אידישער ליטעראַטור און זיינע שטעכיקע קורצע רעפּליקעס, מיט וועלכע ער האָט אַלץ און אַלעמען, מיט א בכיוונדיקן צולהכעיס, מבטל געווען.

ער האָט שוין ביי יענער צייט געהאַט געשריבן א פּאָר יאָר. כ׳האָב שוין געהאַט געלייענט זיינע לידער אין „ארבעטער" און אַנדערע אויסגאַבן פון יענער צייט. די לידער זיינען, לויט מיין דעמאָלסטיקן איינדרוק, געווען שיין און גלאַט געשריבן, אבער זיי האָבן זיך נישט ארויסגעטיילט צו בעסערם פון אסך אַנדערע לי-דער, וואס פלעגן זיך דרוקן אין דער אידישער פּרעסע פון יענער צייט. דעריבער האָט מיך דער ערשטער שמועס אונזערער מכח אַנ-דערע פּאָעטן, און וויכטיקע פּאָעטן, אביסל שאָקירט, און כ׳בין זיך מודה, כ׳האָב אים חושד געווען, אז דאָס איז ביי אים א פּאָזע אזא, אן אָנשטעל, כדי צו פאַרוואונדערן און דערשטוינען מענטשן.

שפּעטער, געדיינק איך, פלעגן מיר זיך אָפט טרעפן מיט אים ביי באַקאַנטע אין קאַפעהויז, אמאָל אין פאַרק. מיר פלעגן זיך איבערוואַרפן מיט די געוויינלאַכע טאָג-טעגלאַכע ווערטער מיט וועלכע מענטשן באַגריסן זיך, אָבער צו אינטימער נייס-טיקער נאָענטקייט, צו התגלות, וואָלט איך זאָגן, איז ביי אונז נישט

געקומען. עפּעס איז געשטאַנען צווישן אונז א מחיצה, וואָס, ביי מיין בעסטן ווילן, האָב איך נישט געקענט דורכברעכן. אזוי האָט עס אָנגעהאַלטן עטלאכע יאָר צייט. דורך דער צייט זיינען דערשינען די זאמלביכער „שריפטן" אין וועלכע לאַנדוי האָט זיך אנטפּלעקט מיט סעריעס נייע לידער, לחלוטין נייע אין זשאַנר און פאַרנעם. די לידער זיינען געווען אייגנאַרטיק, פריש און צאַפּלדיק, אויסגע-טאַקט פון די הענט פון א יונגען מייסטער, און האָבן געצויגן אויף זיך די אויפמערקזאַמקייט פון לייענער. מיט קורצע ווערטער אי-בערגעגעבן א געדאַנק, א געפיל, קלאָר, שאַרף, און, אָפּטמאָל, אי-בערראַשנדיק מיט עקזאַקטן וואָרט און גראַציעזער פּשטות. ס'האָט זיך אנטפּלעקט א נייער לאַנדוי. יונגע פּאָעטן און חברים האָבן זיך שטאַרק גענומען צוהערן צו לאַנדוי'ס א וואָרט, א מיינונג. ס'איז געווען זיין צייט פון אויפבלי, די אַנטוויקלונג פון זיינע בעסטע יונגנטלאכע כוחות, און ווי יונג ער איז געווען, האָט ער דאָך געהאַט דעם געשמאַק פון עלטערלאכער געזעצטער חכמה, וואָס קומט צו דעם עכטן טאַלאַנט. קאָמפּלימענטירן אים האָב איך, ווי מיין שטייגער איז, נישט געקענט — כ'האָב מורא געהאַט, ער זאָל מיך נישט חושד זיין אין חניפה. דערצו איז ביי יענער צייט צוגעקומען דער סכסוך צווישן דער גרופּע „יונגע", וואָס האָט געפירט צו א שפּאַלטונג, און ס'איז געבוירן געוואָרן דאָס זאמלבוך „די נייע היים". כ'געדיינק, אז איך האָב מיך משתדל געווען, ס'זאָל קומען צו אַן אויסגלייך, פאַררופן איינמאָל א זונטיק ביי מיר אין הויז ביידע צדדים זיך דורכצושמועסן — אָבער ס'האָט גאָרנישט ניט געהאָלפן. חברה איז געווען האַרטנעקיק ביז גאָר, דאָס יונגע בלוט איז געווען היציק, און צווישן די ביז גאָר היציקע איז געווען לאַנדוי.

ב.

דעם זומער פון 1916 איז מיר אויסגעקומען צו וואוינען אין אַטלאַנטיק-הייל‏אַנדס, א קליין דערפל, איינגאַנצן א פּאָר צענדליק מייל פון ניו-יאָרק. אין מאָנאַט אויגוסט, איין שבת פאַרנאַכט, האָב איך געטראָפן אין א ניו-יאָרקער רעסטאָראַן קאַליא טעפּער'ן,

לאנדויס נאָנטסטן פריינט ביי יענער צייט. מיר זיינען געזעסן און געשמועסט א שטיק צייט, ביז מיר האבן זיך אויפגעהויבן צו גיין.

— טעפּער, אפשר וואָלט איר זיך דורכגעפאָרן אביסל נאָך היילאנד-מילס? איר'ט נעכטיקן ביי מיר.

— גוט, איך פאָר. פון אייך ביז לאנדוי'ן, וואו ער וואוינט אויפ'ן דאָרף, איז נישט ווייט צוצופאָרן.

זיינען מיר אוועק צום שיף, זיך פארקליבן ביים סאמע נאָז פון שיף, זיך אָנגעשפּאַרט אָן פּארענטש און געשמועסט. דער טעם און ריח פון יענער נאכט איז מיר פארבליבן ביז היינטיקן טאָג אין זכרון. ס'איז געווען א נאכט פון לויטער בלוי און זילבער. שטילע, רואיקע כוואַליעס האָבן זיך גערונצלט, ווי ריזיקע שיפּן, זילבער-דיק און גרין, און דער גאנצער וועג מיטן וואסער האָט אויסגעזען, ווי ס'טרעפט זיך אמאָל אין א זומערדיקער נאכט, ווי א חלום.

טעפּער, א מענטש פון הפוכים, א ליריש-באַגאבטער, א צערו-דערטער פון מיסטישע נטיות, האָט דעם גאנצן וועג נישט אויפגע-הערט צו ריידן. כ'געדיינק ווי היינט זיינע אָנפאַלן אויף דער פילאָזאָפיע פון אידנטום, זיין ווארפן מיט ציטאטן פון אלטע חקירה-ספרים. ער האָט גערעדט וועגן דער מאָדערנער אידישער פּאָעזיע אין אמעריקע, זיך אָפּגעשטעלט איבערהויפּט אויף לאנדוי'ן. ער האָט גע-רעדט וועגן אים מיט אסך ליבשאַפט און באגייסטערונג. איין איינ-ציקע פראזע זיינע וועגן לאנדוי'ן געדיינק איך גענוי: „אָט א פּאָעט! אזוי יונג אין יאָרן און פארמאָגט אזוי פיל חכמה!" — ס'איז געווען א הארציקער, האלב-לירישער, האלב-פילאָזאָפישער שמועס, און ס'האָט זיך באמת נישט געגלוסט ארונטערצוגיין פון שיף.

דעם גאנצן מאָרגנדיקן טאָג האָבן מיר פארבראכט ביי לאנ-דוי'ן. די לאנדויס האָבן באוואוינט א הילצערנע אלטע שטוב אין מיטן פון אן אָפּגעליגט פעלד, ארומגערינגלט מיט אלטע ביימער. מיר האָבן זיי, לאנדוי'ן און רייזלען, געטראָפן ביי דער ארבעט: זיי האָבן געהאלטן אין פּרעזערווירן פּרוכטן. לאנדוי מיט פאר-שארצטע ארבל איבער די איילנבויגנס, די בלאָנדע האָר צעפּאַטלט, אן איינגעשמירטער אין דער קלעפּיקער זאפט, און רייזל, מיט א שערץ און טיכל איבער'ן קאָפּ. אין דער גרויסער קיכשטוב, וואס

האָט געדינט אויך אַלס עסצימער, האָט זיך געהייצט די קוילן-פּליטע, אָנגעשטעלט מיט קאָכעדיקע שוימיקע טעפּ געפּרעגלטע פּרוכטן. א וועלט מיט גלעזערנע סלאָיעס פון כלערליי גרוים, אָנגעשטעלט אויף די טישן און אויף דער הילצערנער פּאָדלאָגע, אַסך פון זיי שוין אָנגעגאָסן מיט דער שפּילעוודיקער זאַפט ביז די ראַנדן, און נאָך מער האָבן געוואַרט אָנגעפילט צו ווערן. דאָס גאַנצע שטיבל איז געווען אָנגעזאַפּט מיט׳ן געשמאַקן וואונדערלאַכן ריח פון הייסע פּרוכטן.

דאָס איז געווען א זומער א גאָטגעבענטשטער פאַר׳ן פּאָעט. א זומער פון שטילער רו און שלימות, נאָך וועלכע א פּאָעט בייַנקט: רואיקייט פון זומערדיקן דאָרף און שטילע לויטערע פריידן און צערטלאַכקייטן, וואָס פילן אָן די נשמה ביז די ברעגן; און ממילא אויך א זומער פון אינטענסיווער גייסטיקער ארבעט. דער געגענט, דעם גרינעם טאָל מיט די אַלטע בוימער, די פריידיקע רו און שטילקייט, און דורך זיי, דעם פּאָעט׳ס שטימונגען פון יענעם זומער, האָב איך שפּעטער ווידער דערזען און מיטגעלעבט אין זיין גרעסערער סעריע לידער, וואָס איז פאַרעפנטלאַכט געוואָרן סוף יענעם הארבסט אין זאַמלבוך „וועלט איין, וועלט אויס״. די געזונטע פּשוט׳ע פריידן פון מענטשן האָבן דאָ געפונען דעם קלאָרסטן אויסדרוק דורך געזונטע פּשוט׳ע ווערטער. „די ברייטע העל-פאַרגראָזטע געגנט האָט אויפגעשמעקט אין שטוב״ ביי אים. „א רואיקער, אין טיפן גראָז פאַרגראָבן, האָב איך זיך אין דער גאַנצער גרויס צעשפּרייט״. און אין דער דאָזיקער געבענטשטער רו און פרייד איז געקומען צום אויסדרוק קלאָרקייט און ליכטיקייט פון געדאַנק:

וואונדערבאַרע ווערטער,
נייגט צו מיר זיך צו;
וואָרט, דו לאַנג באַגערטער,
לאַנג געזוכטע רו!

שווייגנדיק זיך דרייען
אָט אזוי זיך דאָ;
זען, ווי ס׳פאַרגייען
רואיק שעה נאָך שעה.

און פון אלעם טראכטן
לייכט אזוי און העל;
זיצן די פארנאכטן
מיט דער ווייב ביים שוועל.

אין יענעם זונטיק, וואָס שווימט אצינד ארויס אין מיין זכרון פריש און ניי, איז מיר באשערט געווען זיך צו באַקענען מיט א נייעם לאנדוי. ס׳זעט אויס, אז לאנדוי אין דער היים איז געווען גאָר אַן אַנדערער, ווי דער וואָס אין גאַס. אין אונזערע באַגעגענישן אין רעסטאָראַן איז ער אין יענער צייט געווען פארשלאָסן אויף זיבן שלעסער — ס׳איז געווען א צייט אזא פון קאָנספּיראַציע אין אונזער ליטעראַריש וועלטל. אין הויז ביי אים האָט ער זיך צע-עפנט שיין און ליכטיק. א שטראָם הארציקייט און פריינדשאַפט האָט זיך פון אים געצויגן. ס׳איז שוין א קימא-לן פון געניע איין-און-צוואַנציק יאָר זינט יענעם זונטיק, דער שמועס און דעטאַלן זיינען אָפּגעווישט פון זכרון, נאָר דער דופט פון זיין שטוביקער אַטמאָספערע אין יענעם טאָג איז פארבליבן גאַנץ. איך זע אים מיט זיינע יונגע בלויע לויטערע אויגן, מיט׳ן בלאָנדן אומרואיקן געטאָקטן קאָפּ, מיט זיינע שיינע האסטיקע באַוועגונגען, מיט׳ן פיי-נעם שמייכל אויף די ליפּן, ווי ער האָט דענסטמאָל אויסגעזען. ער איז געווען הארציק אויפגעלייגט, געשפּרודלט מיט א פיינעם איי-דעלן הומאָר, זיך אָפּגעגעבן אזוי צערטלאַך מיט זיין קליין טעכ-טערל, און זיך שטאַרק איבערגענומען מיט זיין דאָרפישער באַלע-באַטישקייט. אז איך בין שפּעט אין אָוונט געפאָרן צו זיך אהיים, האָב איך אויך מיטגעפירט אין הארצן וואַרימקייט און ליבשאַפט פאַר דעם הארציקן מענטשן זישא לאנדוי.

יענעם זונטיק זיינען מיר אריבער אויף „דו״.

ג.

פון 1918 ביז אומגעפער מיט א צען יאָר שפּעטער האָב איך געוואוינט אין קענטאָקי. דאָך פלעגט מיר אויסקומען אייניקע מאָל א יאָר צו זיין אויף עטלאכע טעג אין ניו-יאָרק. דורך דער דאָזי-

קער צייט האָב איך זיך מיט לאַנדוי׳ן ווייניק געטראָפן. כ׳האָב אים נעמוזט זען נישט מער ,ווי א 3-4 מאָל.

איין באַגעגעניש אונזערע געדיינק איך ביי אונזער ליבן דאָקטאָר פאַקס׳ן אין הויז. א זונטיק בייטאָג איז דאָס געווען. ווער איז דאָרטן יענעם זונטיק נישט געווען? ס׳איז געווען אָפּאַטאָשו, ס׳איז געווען כּאַאימאָוויטש, און מאַני-לייב, און שעליובסקי, אין די בלויזע ווייסע אַרבעל, אַרונטערגעקומען היימיש פון אויבערשטן גאָרן, און ראָלניק, און זיי צו לענגערע יאָר, אברהם משה דילאָן און לאַנדוי. ס׳איז געווען ביז גאָר היימלאַך. איך האָב זיך ממש דערפרייט, צוליב צוויי סבות. ערשטנס, איז מיר ליב געווען זיך צו זען מיט׳ן עולם. נאָך א שטיק צייט זיין אָפּגעריסן אין קענטאָקי, וואו איך האָב נישט געהאַט מיט וועמען זיך איבערצעוואַרפן מיט א וואָרט, איז אריינפאַלן אין אַזא חבריה פון נאָנטע חברים געווען פּשוט אַן איבערלעבעניש. צווייטנס, האָב איך פּונקט דענסטמאָל געבראַכט מיט זיך די ערשטע אידיליע פון מיינע קענטאָקער פּאָעמען, „דזשאָרדזש וואַשינגטאָן". ס׳איז ביי מיר געווען א נייעס, און איך האָב באמת געוואָלט הערן, וואָס וועלן חברים זאָגן וועגן דעם.

איך געדיינק נישט, צוליב וואס פאר א געלעגנהייט די שמחה-לע איז דאַן פאָרגעקומען. נאָר וואָס איז די נפקא-מינה, אבי ס׳איז געווען יום-טוב׳דיק. דער עולם איז געווען גוט אויפגעלייגט, ווער ס׳האָט געזונגען, ווער ס׳האָט זיך געאַמפּערט מיט׳ן צווייטן מכח אַן ענין, און לאַנדוי האָט זיך געפילט אויף דעם דאָזיקן קערמישל, ווי זיין שטייגער איז געווען אויף אַזעלכע שמחה׳לאַך, ווי א פיש אין וואַסער. ער איז אַרומגעגאַנגען צווישן עולם, אונטערגעטריבן מ׳זאָל עסן און טרינקען, מיט דעם גענומען צוביסלאַך בראָנפן, און מיט יענעם א שטיקל פאַרבייסאַכץ, און בכלל זיך געפילט אויפגעלייגט ביז גאָר. גערעדט, געלאַכט א פריידיקער אויפ׳ן הויכן קול — א פאַרנומענער מענטש!

— זישא, — זאָג איך צו אים, — כ׳האָב געבראַכט א נייע זאַך פון קענטאָקער לעבן, און כ׳וואָלט זי זייער געוואָלט לייענען דאָ פאַר׳ן עולם.

— ליטעראַטור? — מאַכט זישא, און טוט א קרים מיט דער

נאָז און א בטול׳דיקן מאַך מיט דער האַנט. — פע! מאַך זיך נישט נאַריש! ס׳וועט זיך דרוקן, וועלן מיר לייענען. וואָס האָסטו קיין צייט נישט? נעם בעסער אביסל בראַנפן!

איך אָבער האָב זיך נישט געקענט בארואיקן, און ביי דער ערשטער געלעגנהייט, אז מ׳האָט געקענט ארויסריידן א וואָרט אין דעם טומל, האָב איך געזאָגט דעם עולם, אז איך וויל פאָרלייענען א נייע זאַך.

— וואַרפט אים ארויס! — האָט איינער פון דער חברה ארויסגעזונגען, און באַלד האָט זיך דער טומל און געפּילדער בא-נייט נאָך שטאַרקער ווי פריער, און איך בין נעבאַך אנטשוויגן גע-וואָרן.

— נו, וואָס האָב איך דיר געזאָגט? — מאַכט זישא, און ס׳פּנים האָט ביי אים געשיינט פון הארציקן געלעכטער.

און נאָך איינמאָל געדיינק איך אים פון 26-טן אָדער 27-טן יאָר. ס׳איז געווען א ווינטערדיקער שבת-נאָכמיטאָג. מיר זיינען א היפּשע צייט געזעסן אין א קאַפע זאַלבעפערט: לאַנדוי, פאַקס, באַאימאָוויטש און איך. פאַרנאַכט-צו האָט לאַנדוי פאָרגעשלאָגן, מיר זאָלן גיין עסן אָוונט-ברויט אין א רומענישן קעלער-רעסטאָ-ראַן. זיינען מיר אוועק אהין, און לאַנדוי, דער גרויסער גאַסטראָ-נאָם, האָט גענומען אויף זיך צו זיין דער אויסוויילער און באַשטע-לער פון דער אכילה.

ווייַ, ווייַ, וואָס האָט מען דענסטמאָל נישט געבראַכט צום טיש? — פאָרשפּייזן פון שאַרפן הערינג און געהאַקטע לעבערקעס, און זופּ מיט מאַנדעלאַך, און געדעמפּטע פליישן און פערטלען קאַטשקעס, און געפּילטע העלדזלאַך, און רעטשענע קאַשע מיט קאַרנעצלאַך; הײנט שאַר-ירקות, ווי זויערקרויט, און אוגערקעס, און טאָמאַטן, און די ברענענדיקע רויטע פעפערלאַך, מיט א קרינגל וויין און קאָמפּאָט און שטרודל. ס׳איז געווען שוין איינמאָל א סעודה. אלע די ריכטיקע זאַכן, וואָס רופן ביי אן אונזעריקן ארויס דעם יצר-הרע פון אכילה. נו, נו, האָבן מיר געגעסן. א ברירה האָט מען געהאַט? איך מוז זאָגן, אז איך בין דענסטמאָל געווען שטאַרק פאַרוואונדערט פון דער דאָזיקער סעודה, וואָס זישאַ האָט אויפ׳ן טיש ארויפגעבראַכט, און נאָך מער, וואָס ער האָט מיט אזא

אפעטיט געגעסן, און געלערנט אנדערע ווי צו עסן. אין עניני־אכילה, בין איך זיך מודה, בין איך אויך ניט קיין שיפע זיבעלע — אָבער פון אַזאַ מין אכילה האָב איך פשוט געגאַפט.

ביי יענער צייט האָבן מיר אַלע שוין געוואוסט, אַז לאַנדוי איז א קראנקער מענטש, און ערנסט קראַנק, און די דאָזיקע אַלע אכילות זיינען פאַר אים געפערלאַך. ער איז ביי יענער צייט געווען שווער און דיק. פון דעם אמאָליקן דינעם גראַציעזן אינגל איז קיין זכר נישט געבליבן — ס׳איז איצט געווען א שווערער ברייטפּלייציקער מענטש, נאָר אין די אויגן האָבן אומגעטאַנצט העלע ליכטיקע פייערלאַך, און יוגנטלאַכקייט און פריידינקייט האָבן ארויסגעלויכטן פון דעם אביסל־פארשוואומענעם פּנים, און ער האָט געפייפט וואוילינגעריש אויף אַלע אזהרות פון די דאָקטוירים.

— ווי מיינסטו — מאַך איך צו אים אין האַלבשפּאַס — ס׳איז נישט א קאַפּעטשקע צופיל? מ׳קען זיך דאָ גוט איבערעסן . . .

— ע, — מאַכט ער, און שאָקלט מיט׳ן קאָפּ אַהין און צוריק, — וועסטו נעמען ריצנאַייל.

און ווייטער אָנגעגאַנגען מיט׳ן עסן. ער איז געווען לויטער חן און איידעלע פארשייטקייט. מיר זיינען אָפּגעזעסן ביז א שטיק אין אָוונט און זיך געלאָזט וואוילגיין.

אַז איך בין געקומען האַלבע נאַכט צו זיך אין צימער, איז מיר געווען נישט גוט. זיך וואָרפנדיק אויפן געלעגער, האָב איך בחוש געזען, ווי א גרויער פעטער רויך רייסט זיך מיר פון האַלדז ארויס . . .

און א פּאָר טעג שפּעטער, טרעפנדיק זיך מיט פאַקס׳ן, האָב איך אים א פרעג געטאָן:

— נו, ווי ביסטו דערפאָרן אַהיים?

— נו, נו, — האָט פאַקס אָפּגעענטפערט. — איך בין נישט געפאָרן, נאָר געגאַנגען.

— ביז אין דער בראָנקס אַריין?

— ביז אין בראָנקס. אַניט, וואָלט געווען שלעכט.

פון די איבעריקע צוויי האָב איך נישט געהערט — האָב איך געדרונגען, אַז זיי זיינען אויך געבליבן ביים לעבן . . .

ד.

דורך אלע מיינע באגעגענישן מיט לאנדוי׳ן האָבן מיר וועגן אונזערע אייגענע לידער קיינמאָל נישט גערעדט. עס זיינען בלויז פאָרגעקומען אייניקע אויסנאמען, ווען מיר האָבן דירעקט זיך אָפּ-געשטעלט אויף דעם. איינמאָל, עטלאכע מאָנאטן נאָכדעם ווי „דזשאָרדזש וואשינגטאָן" איז אָפּגעדרוקט געוואָרן אין „צוקונפט", האָט מיר לאנדוי א זאָג געטאָן מיט האלב-צוגעמאכטע אויגן, אויף א שטילן סודות׳דיקן קול:

— דיין „דזשאָרדזש" איז א פיינער יונג, גאָר א בראַווער קערל . . . א פיינע ארבעט.

וואָס זאָל איך לייקענען, זיין קאָמפּלימענט איז מיר געווען צום הארצן. ער האָט געהאַט א פיינעם איידעלן חוש בנוגע פּאָ-עזיע. ער איז געווען צווישן אונז אפשר דער בעסטער אָפּשאַצער און מבין. ער האָט לייכט און פלינק געכאַפּט דאָס עכטע, דאָס קערנדיקע, און דאָס פאלשע, דאָס גע׳מלאכה׳טע דערשפּירט אויף אָן אָרט.

און דאָס צווייטע מאָל איז פאָרגעקומען, ווען מיין בוך „אונ-זער ליד פון שפּאַניע", — איבערזעצונגען פון די גרויסע מייסטערס פון אידיש-שפּאַנישן רענעסאַנס, שלמה אבן-גבירול, משה אבן-עזרא און יהודה הלוי, — איז ארויס פון דרוק. נישט-קוקנדיק אויף דעם, וואָס ער האָט העברעאיש ווייניק פארשטאַנען און די דאָזיקע פּאָעטן קיינמאָל נישט געלייענט אין אָריגינאַל, האָט ער דאָך, אינ-טואיטיוו, זיך דערגרונטעוועט צום סאַמע מהות און כאַראַקטע-ריסטיק פון די מיטלאַלטערלאַכע פּאָעטן. דערהויפּט האָט מיך אי-בערראַשט זיין אָפּשאַצונג פון שלמה אבן-גבירול, אין וועלכער ער האָט זיך צעגויפגעטראָפן מיט נישט קיין קלענערן מבין און קענער פון דער אַלטער העברעאישער ליטעראַטור, ווי חיים נחמן ביאַליק. ווען ביאַליק איז אין 1926 געווען אין אמעריקע, פלעג איך גאַנץ אָפט אים באַזוכן. ער איז געווען דענסטמאָל אינגאַנצן פאַר-טיפט אין רעסטאַווירן די טעקסטן פון די אַלטע פּאָעטן פאַר זיין פאַרלאַג „דביר", און ער האָט נישט אויפגעהערט צו ריידן וועגן יענער עפּאָכע, און דער באַדייטונג פון די אַלטע פּאָעטן. ער האָט

דעם פריציייטיק געשטאָרבענעם שלמה אבן-גבירול, דעם מיסטישן פּאָעט-פילאָזאָף, געשטעלט העכער פון אלע גרויסע פּאָעטן פון יענער גאנצער עפּאָכע. ער האָט אים געהאלטן פאר׳ן אָריגינעלסטן און אייגנאַרטיקסטן פון דער גרופּע, אין וועלכער ס׳האָבן זיך געפונען אזוינע ריזן, ווי ר׳ שמואל הנגיד, משה אבן-עזרא און יהודה הלוי. פארשטייט זיך, אז מען קען אויף דעם משיג זיין, און נישט יעדער איינער וועט מסכים זיין מיט דער מיינונג. האָט דאָך פאַרט משה אבן-עזרא אזויפיל שיינקייט און ליכטיגקייט, וואס ביי בן-גבירול זיינען זיי נישט בנמצא, און יהודה הלוי, אזויפיל הארציגקייט און מוזיק. נאָר נישט דאָס בין איך אויסן. עס האָבן מיך ממש איבער־ראשט לאנדוי׳ס באמערקונגען וועגן די פּאָעטן, וואס האָבן גע-שטימט ממש וואָרט אין וואָרט מיט ביאליקס, און דאָס, נישט קע-נענדיק דעם אָריגינאל, בלויז פון דער איבערזעצונג.

און אפשר איז דאָס נישט קיין וואונדער. לאנדוי איז געווען א וואונדערלאכער איבערזעצער. זיינע באלאַדן פון דער אלט-ענג-לישער ליטעראַטור זאָגן דאָך אויף דעם עדות. אזא קלאָרקייט, אזא ליכטיגקייט, אזא צוגעפּאסטקייט צו דעם סטיל פון די אלטע פאָלקס-באלאַדן. ער האָט דעריבער דערשפּירט, וואָלט איך זאָגן, די ערד און די לופט פון יענע אלטע העברעאישע פּאָעטן אפילו אין דער איבערזעצונג. וועגן זיינע אייגענע לידער האָט ער קיינמאָל מיט מיר נישט גערעדט, נאָר וועגן די ענגלישע באלאַדן זיינע — מיט חשק און **ליבע**.

ח.

פאר צוויי יאָרן, ס׳איז געווען אינמיטן זומער, אויב איך מאַך קיין טעות נישט, האָב איך זיך געטראָפן מיט דוד איגנאַטאָוו׳ן. האָט ער מיר דערציילט, אז לאנדוי געפינט זיך אין מאָונט-סיני האָס-פּיטאל, און אז ער גייט אים דאָס איצט מבקר-חולה זיין. זיינען מיר צוגעפאָרן צום האָספּיטאל.

דער גרויסער אויפנאם-צימער פון שפּיטאל איז געווען איבער-געפּאקט מיט מענטשן. ס׳איז געווען די נאָכמיטאָגדיקע צייט, ווען

מענטשן קומען באזוכן זייערע אייגענע. דער שטילער אייננע־האלטענער טומל פון שפיטאָל האָט געדריקט אויף די נערוון. ס׳האָט געשמעקט מיט יאָדאָפאָרם און קאַרבאָל. מיר האָבן אויפגעזוכט לאַנדוי׳ען מיט רייזלען און זיך צוגעזעצט מיט זיי.

לאַנדוי איז געווען איינגאנצן א פארביטענער אין גרויען לאנגן כאַלאַט און די ווייכע שטעקשיך. דאָס פּנים איז געווען בוכשטעב־ליך גרוי, אש־גרוי, אין די קנייטשן ארום די ליפּן איז געלעגן אזוי פיל מענטשלאכער צער און ווייטיק, און פון די אויגן האָט ארויס־געקוקט שרעק און פארצווייפלונג. די ליפּן זיינען געווען אויפ־געלאָפן און צעשפּאָלטן. עס האָט זיך געהאנדלט אום דעם, וואָס ער האָט געוואָלט תיכף, אויף אָן אָרט, זיך אויסשרייבן פון האָס־פּיטאל און גיין אהיים. רייזל און די אָרומיקע האָבן פּרובירט אים איבעררעדן, ער זאָל בעסער זיין אין שפּיטאָל, וואו ער שטייט יעדע רגע אונטער דער השגחה פון דאָקטוירים — אָבער ער האָט זיך נישט געלאָזט איינגעמען. ס׳איז געווען א קאַפּריז פון א קראַנק קינד, נאָר גיכער, די פארצווייפלונג פון א מענטשן וואָס טרינקט זיך און זעט זיין אונטערגאנג. ער איז נישט איינגעזעסן אויף אַ אָרט, ארומגעגאנגען מיט די לעצטע כחות אהין און צוריק, נישט אויפגעהערט צו ריידן אויפ׳ן שטילן קול, און קוים וואָס ער האָט ארויסגעבראכט די ווערטער, פאר׳עקשנט, ביטער און פארצווייפלט; מ׳האָט געשיקט נאָכ׳ן הויפּט־דאָקטאָר, און ער האָט מסכים געווען, מען זאָל אים אויסשרייבן, און געמאכט א באמערקונג צו איינעם פון די נאָענטע, אז ס׳איז אייגנטלאך קיין חילוק נישט . . . און לאַנדוי האָט אויסגעפירט דאָס זייניקע, מ׳האָט אים גענומען אהיים.

און ס׳איז אים טאַקע צייטווייליק בעסער געוואָרן. מיט א פּאָר מאָנאַטן שפּעטער האָט מען אים ווידער גאנץ אָפט באגעגנט. אָפּ־געשריען לאַנדוי׳ען. די אַשיקע גרויקייט איז פארשוואונדן, און ס׳האָט ווידער אויפגעלעבט א לאַנדוי מיט א ברייטן הארציקן שמייכל אויף די ליפּן, און די אויגן האָבן ווידער אָנגעהויבן צו לייכטן.

און נאָך אמאָל אין מאונט־סיני האָספּיטאל. דר. איסר גינז־בורג איז אפּערירט געוואָרן, און נאָכדעם, ווי ער האָט זיך אָנגע־

הויבן בעסערן, זיינען איך און מיין פרוי אים געקומען מבקר-חולה זיין. אז מיר האָבן זיך שוין געקליבן אוועקצוגיין, איז לאַנדוי אריינגעקומען אין צימער. זיינען מיר שוין געבליבן נאָך א שטיקל צייט. לאַנדוי איז געווען גוט אויפגעלייגט, פריילאך און וויצלדיג. ער האָט דערציילט א מעשה, ווי אזוי דער דאָקטאָר האָט מיט א פּאָר טעג פריער, איידער ער איז פּלוצים קראנק געוואָרן, אים געזען אין קאפע-ראָיאַל, און האָט זיך נישט געפוילט און איז צוגעגאנגען צו אים און מיט׳ן הארבן וואָרט אים געהייסן גיין אהיים. און א פּאָר טעג שפּעטער איז ער, דער דאָקטאָר, גאָר פּלוצים מסוכן-קראנק געוואָרן, און ער, לאַנדוי, פייפט אויף דער וועלט . . .

אז מיר זיינען ארויס פון שפּיטאָל, זיינען מיר געגאנגען צו-זאמען א פּאָר בלאָק. ער איז געגאנגען פּאמעלאך, אָבער זיכער. ס׳איז געווען א וואונדערלאכער זוניקער זונטיק-פּארנאכט, דער פּארקער אין די גאסן איז געווען שטיל, רואיק, זונטיקדיג. דער גלאַנציקער אספאלט האָט געלויכטן ראָזיק. ווען מיר זיינען זיך אויף א ראָג פאנאנדערגעגאנגען, האָב איך נאָכאמאָל אומגעדרייט דעם קאָפּ צו כאפּן א לעצטן קוק אויף אים. ער איז געגאנגען אין אונטערגייענדיקער זון א גראָדער, א שלאַנקער, און ס׳הארץ האָט זיך צו אים געצויגן . . .

*   *   *

צו זיין לויה בין איך נישט געווען. פון זיין טויט האָב איך זיך דערוואוסט אין סט. לואיס, דינסטיק, פּונקט אין דעם טאָג, ווען ער איז געבראכט געוואָרן צו זיין אייביקער רו. א נאָנטער חבר האָט מיר דערציילט, אז ליגנדיק אין ארון האָט לאַנדוי אויסגעזען וואונדערלאך שיין, פּונקט ווי אין די יונגע יאָרן, א ליכטיקער.

איך זע אים, ווי איך האָב אים געזען אין די לעצטע יאָרן, א גוטמוטיקן, א הארציקן. נאָר אז איך דערמאָן זיך, אז לאַנדוי איז מער נישטאָ צווישן די לעבעדיקע, פּארקלעמט מיר דאָס הארץ, און אויפ׳ן זינען קומט ארויף לאַנדוי׳ס א פערז, וואָס ער האָט גע-שריבן אויפ׳ן טויט פון אן אנדער פּאָעט:

„פּארוואָס ביסטו געשטאָרבן . . . זישאָ לאַנדוי ? !"

י. י. שוואַרץ.

אין מיין סטודיאָ

זישא לאַנדוי איז געווען פאַר מיר דער ליכטיקסטער, דער פריידיקסטער מענטש, וואָס איך האָב ווען אין מיין לעבן באַגעגנט. ניט נאָר ביי מיר אַליין, נאָר אויך ביי מיינע מאָדעלן פלעגט ווערן א שמחה, ווען לאַנדוי פלעגט זיך באַווייזן אין מיין סטודיאָ. אַריינ-קומען פלעגט ער שטענדיק, עפּעס ווי א גוטער פעטער אַזאַ, מיט פולע קעשענעס פאַר יעדן איינעם. פאַר מערין למשל, האָט ער געהאַט די ספּעציעלע סיגאַרעטס, וואָס זי האָט ליב, פאַר דאָזען אירע קאַנ-פעטן און פאַר מאַלי׳ן — אַן ענגליש בוך פון קיעטס אָדער שעלי...

מיין קליין אינגעלע, דודי׳ל, איז ממש געווען משוגע פאַר אים. לאַנדוי פלעגט זיך באַציען צו אים, ווי צו א דערוואַקסענעם, ווי צו א חבר, און זיי פלעגן פירן לאַנגע געשפּרעכן, דיסקוסיעס, ווענן בייז-באָל, פערד, הינט און אַנדערע וויכטיקע ענינים.

לאַנדוי׳ס אינטערעס אין מאַלעריי און מאַלער איז ניט געווען קיין אויבערפלעכלאַכער, זייער ווייט פון דעם! ער האָט געהאָלפן און געמוטיקט פילע יונגע, אומבאַוואוסטע מאַלער. אין דעם פּרט איז ער געווים ניט דער איינציקער, אָבער קיינער טוט עס ניט מיט אַזוי פיל פיינקייט און טאַקט, ווי לאַנדוי פלעגט עס טאָן. איך האָב אים איינמאָל אַריינגעפירט צו א יונגען קינסטלער, וואָס איז געווען אין נויט. לאַנדוי׳ן איז נעפעלן געוואָרן א קליין בילדל, נאָר אַנשטאַט פרעגן דעם פּרייז, ווי עס פירט זיך געוויינטלאַך, האָט נאָר לאַנדוי גענומען ב ע ט ן דעם קינסטלער, אַז ער זאָל אים פאַרקויפן דאָס

בילד, אז ער מוז עס האָבן, עס גייט אים ממש אין לעבן. און אז דער קינסטלער, א צופרידענער און א צעטומלטער, האָט ענדלאך ארויס-געשטאַמלט דעם פּרייז, איז לאנדוי אזש אין כעס געוואָרן:

— וואָס הייסט, אזוי ביליק, עס איז א שאנדע, עס איז דאָך אוועקגעגעבן אומזיסט!

און לאנדוי האָט דעם ערשטוינטן קינסטלער געגעבן צוויי מאָל אזוי פיל, וויפיל ער האָט געבעטן. און דערנאָך, אז לאנדוי איז ארויס פון דער קליינער סטודיאָ, מיטן בילד אונטערן אָרעם, האָב איך א קוק געטאָן אויפן מאלער און דער מאלער אויף מיר, און שארף אזוי האָבן מיר ביידע גליייך געפילט די ליכטיקע פרייד, וואָס לאנדוי האָט דאָ איבערגעלאָזט — פאר אונזביידן.

בלויז איין איינציקן מאָל האָב איך געהערט לאנדוי'ן לייענען זיינע לידער. דאָס איז געווען אין א ווינטער-אָוונט, ערגעץ אויף דער איסט-סייד, אין א קליינעם רעסטאָראַן. ער האָט געלייענט מיט אזוי פיל הארץ און ערנסט, אז ביי מיר האָבן זיך געשטעלט טרערן אין די אויגן. איך האָב פּלוצלונג דערפילט, אז ער איז זייער קראנק. ער האָט עס אויך געוואוסט.

לאנדוי'ס פריינטשאפט צו מיר האָט רייכער און פולער גע-מאכט מיין לעבן. און איצט, ווען ער איז שוין מער ניטאָ צווישן אונז, דוכט זיך מיר נאָך אלץ, אז דאָס איז ער בלויז ארויסגעגאנגען פון דער סטודיאָ, מיט א בילדל אונטערן אָרעם, און אז מיר, פאר אונז אלעמען, האָט ער אויף שטענדיק איבערגעלאָזט די ליכטיקע פרייד פון זיין נשמה.

משה שוער

ביי זישא לאַנדוי׳ן אין הויז

זישא לאַנדוי שטאַמט פון א גזע חסידישע רביים אין קרוין פוילן. ער איז געווען אן אור-אייניקל פון ר׳ וואָלף סטריקאָווער, דער מער באַוואוסטער זון פון ר׳ אברהם׳ל טשעכאַנאָווער. כאָטש לאַנדוי האָט ניט געקראָגן קיין שטרענג חסידישע דערציאונג און האָט ווייניק געוואוסט פון חסידישע תורה, דאָך איז אין זיין כאַראַקטער און אין זיין אַרט לעבן געווען עפּעס פון גוט-אידישן שטייגער. זיין תורה שבעל פּה מער אפשר ווי זיין תורה שבכתב האָט געמאַכט אַז מענטשן האָבן זיך געקליבן אַרום אים, געווען להוט נאָך זיינס א וואָרט און זיך געוואָרעמט אין דער פיינער אַטמאָספערע וואָס ער האָט געשאַפן אַרום זיך.

די אָוונטן ביי לאַנדוי׳ן איז הויז, ספּעציעל די זונטיק אָוונטן זיינען געווען באַוואוסט אין דער ליטעראַרישער משפּחה פון ניו-יאָרק און אומגעגנט. דאָרטן פלעגט מען טרעפן שרייבער, קינסטלער, געזעלשאַפטלאַכע טוער, פּראָפעסיאָנאַלן און גלאַט מענטשן. מען פלעגט פאַרברייגען ביי א גלעזל טיי מיט צובייסן. דער טיש איז איבערהויפּט געווען רייך מיט פאַרשידענע מינים קעזן, היימישע און אימפּאָרטירטע, מיט די אויסטערלישסטע ריחות, פון וועלכע לאַנדוי האָט גערעדט מיט באַגייסטערונג: „אדרבא, פּאַרזוך נאָר דעם, האָט דאָס ניט קיין טעם גן-עדן?״ נאָכמעהר האָט ער שטאָלצירט מיט די פאַרשידענע מינים וואַרעניעס וואָס ער האָט אליין געמאַכט מישנדיק פאַרשידענע פרוכטן מיט שאָלאַכצן פון אתרוג,

אראנזש און לימענע. מען פלעגט ריידן און שמועסן וועגן פאר־שידענע ענינים. ליטעראטור, קונסט האט געווים פארנומען א פלאץ אין די שמועסן, אבער פיל ווייניגער ווי ענינים פון אלגעמיינעם כאראקטער, ווי פאליטיק, געזעלשאפטלאכע ענינים, א. א. וו. שריי־בער וואס זיינען געווען קעגנעריש געשטימט צו אים פלעגן ריידן מיט סארקאזם וועגן די אוונטן: אז ער פראוועט טיש און זאגט תורה פאר זיינע צאן־קדשים. אבער דער אמת איז, אז לאנדוי האט זייער פיינט געהאט צו ריידן וועגן פאעזיע און ליטעראטור בצבור, אדער אפילו ביחידות מיט ניט קיין נאענטן מענטשן. דא־ריבער האט לאנדוי קיינמאל ניט געהאט קיין עפנטלאכן אוונט פאר זיך און ניט דערלויבט אפילו אן אינטימען אוונט צווישן איינענע וואו מען וועט ריידן וועגן אים און זיין שאפן. ער האט אויך זעלטנס זיך באטייליקט און קיינמאל ניט געהאלטן קיין רעדע אויף א ליטעראריש אוונט אדער באנקעט וואס איז אראנזשירט געווארן פאר אנאנדערען שרייבער, אפילו ווען דער שרייבער איז געווען פון זיינע נאענטסטע חברים.

אין דעם זומער קעמפ, וואו לאנדוי מיט זיין פאמיליע האבן פארבראכט די זומער מאנאטן פאר די לעצטע צען יאר, פלעגן פאר־קומען כמעט וועכנטלאך פארזאמלונגען, וואו שרייבער זיינען אויפ־געטראטן מיט פארלעזונגען פון זייערע ווערק אדער ריידן וועגן ליטעראטור, אבער ביי לאנדוי׳ן האט מען קיינמאל ניט געקענט פועל׳ן, אז ער זאל עפעס פארלעזן אדער ריידן. עס האט פיל מאל געטראפן, אז מיידלאך אדער ווייבלאך מיט וועמען ער האט גע־פלירטעוועט האבן אנגעהויבן ריידן וועגן פאעזיע, אבער ער האט זיך קונציק אויסגעדרייט דערפון און אנגעהויבן ריידן וועגן וועטער אדער די לעצטע מאדעס. אסך פון די מענטשן האבן דאס אנגע־נומען פאר א סארט סנאביזם און ס׳האט זיך געשאפן א שלעכטער געפיל צו אים, אבער ער האט זיך געהאלטן ביי דאס זייניקע.

דאס האט ניט געשטאמט פון איבערטריבענע עניוות, ווייל דאס איז ניט געווען כאראקטעריסטיש פאר אים. דערקלערן קען מען דאס בלויז מיט דעם וואס ער האט מיר אמאל געזאגט אין א שמועס: „איר — מיט דעם „איר" האט ער געמיינט די שרייבער און קולטור־טוער וואס ריידן וועגן ליטעראטור — איר מאכט צופיל

וועזן פון ליטעראטור. מען וואָלט געקאָנט מיינען אז יעדער וואס קויפט א ציטונג כאפט זיך די ערשטע זאך לייענען וואס זיינען די נייעסטע ליטעראַרישע שאפונגען. דער אמת איז, אז אויסער א קליין הייפעלע, גייט עס קיינעם ניט אָן, נאָר מיר די מענטשן פון פען מאכן אזוי פיל טומל, אז מען מיינט די וועלט טומלט זיך מיט אונז. ליטעראטור, קונסט, איבערהויפט פּאָעזיע איז א פריוואטער ענין פאר דעם קינסטלער און נאָך עטלאכע יחידי סגולה. עס איז ניט קיין קהל׳שער ענין וואס יעדער האָט עפּעס צו זאָגן.״

ביי אנאנדער געלעגנהייט, ווען איך האָב אים געפרעגט פאר־וואָס ער גיט ניט ארויס קיין בוך לידער, זאָגט ער מיר:

— ווער דארף עס?

— וואָס הייסט, ווער? איך — דאָס פאָלק, די לעזער.

ער קוקט מיך אָן זען צי איך מיין עס ערנסט און זאָגט:

— דאָס פאָלק, די לייענער, זיי זיינען דאָך אפילו צו רייזין׳ען נאָך ניט דערגאנגען.

— און דו אליין דארפסט גאָר קיין בוך ניט? — פרעג איך אים.

— איך? — ענטפערט ער אויפגערעגט — איך דארף בלויז שרייבן לידער. ווען איך שרייב א ליד ציטער איך אינגאנצן, אבער נאָכדעם, ווען ארט עס, פארטרוקנטע זרע.

— אָט האָט ד ע ר ארויסגעגעבן שוין עטלאכע ביכער און י ע נ ע ר קלייבט זיך ארויסגעבן שוין זיין דריט בוך לידער — און דו היטסט דיין בתולים, ווי א מיידל אין די יאָרן.

— דו פארשטייסט, — ענטפערט ער — דער איז שוין א פירמע, האנדלט מיט ליטעראַרישן שטאָף, מוז ער האָבן „סטאָק״ אויף די פּאָליצעס, אז ניט איז אויס פירמע. איך בין ניט און וויל ניט זיין קיין פירמע. דריי אמת׳ע לעזער איז גענוג פאר מיר. יענער וווּיטער ארבעט זיין גאנץ לעבן פאר א שיינע לויה און איך האָב נאָך אלץ הנאה פון לעבן און די לויה ליגט מיר ניט אין דער לינקער פּיאטע.

— א שיינע לויה איז אויך אַן ענין — צי איך אים שוין בכיון אָן — יעדער אָפּשייד מוז זיין שיין, ס׳בלייבט אין זכרון, אפילו די זון גייט אונטער אין שיינע קאָלירן.

— א שיינע לויה איז א מיאוסע לויה, — רעדט ער מיט כעס. אים האָט עפּעס אַנדערש שטאַרק אָנגערירט: — דו האָסט אַמאָל געזען, — זאָגט ער, — ווי א בהמה אָדער חיה שטאַרבט? זי שלעפּט זיך אַוועק אין אַן איינזאַמען ווינקל אין פעלד אָדער אין וואַלד, לייגט זיך אַוועק אונטער׳ן אָפענעם הימל, פאַר-וואַרפט דעם קאָפּ, ציט אויס די פיס און דאָס אַלעס. דאָס איז שיין. ביי אונז ווערט דאָך אַלעס א טעמע, אפילו אין אַנגעזיכט פון טויט קענען מיר ניט זיין אויפריכטיק. מען נעמט א טויטן מענטשן, מען שטעלט אים אַוועק מיט אַן אָפּגעדעקטן פּנים צווישן א נייגעריקן עולם און די פּראָפעסיאָנעלע זאָגער קומען און קוועטשן אויס א „ספּיטש“ מיט א טרער, דאָס איז דאָך שווידערלאָך, שלעכטער וואָדעוויל. עס איז דאָך פּשוט אומאַנשטענדיק זיך אויס-נוצן מיט יענעמס הילפלאָזיקייט, ווייל ער קען דאָך ניט פּראָ-טעסטירן. דאָס שטאַרבן מיינט מאַכן פּלאַץ פאַר א צווייטן, פאַר׳ן קומענדיקן דור. איז אז דו שטאַרבסט, גוטער ברודער, זיי א דזשענ-טעלמאַן — מאַך קיין טומל ניט, רוק זיך אָפּ, שאַ, שטיל און „דאַטס-אָל“ . . . — זייט ער אַרויס צווישן די ציין און בלייבט שטיל א לאַנגע צייט.

איך האָב פּרובירט איבערגעבן דעם שמועס אַזוי געטרוי ווי מעגלאַך צו געדענקען, ניט נאָר צו געבן לאַנדוי׳ס קוק אויף זאַכן, נאָר אויך צוליב דעם, ווייל דאָס קען אפשר געבן א דערקלערונג צו דער פראַגע וואָס אַסך מענטשן, אפילו פון זיינע נאָענטע פריינט, האָבן זיך געשטעלט: פאַרוואָס האָט לאַנדוי ניט פּרובירט קיינמאָל אַרויסגעבן א בוך פון זיינע לידער, כאָטש פינאַנציעל איז ער געווען ביכולת דאָס צו טאָן פיל בעסער ווי אַסך אַנדערע דיכטער וואָס האָבן זיך צוליב דעם געבלוטיקט און פאַר׳משכנ׳ט. אין קעגנזאַץ צו דעם האָט זיך אים זייער שטאַרק געוואָלט אַרויסגעבן דאָס בוך פון זיינע קאָמעדיעס. אָט וואָס ער שרייבט מיר, צווישן אַנדערע זאַכן, אין א בריף פון אָקטאָבער, 1936: „איך האַלט אין פאַר-ענדיקן א פאַרס און עס גייט מיר אין לעבן עס אָפּצודרוקן. עס וועט ערשיינען צוזאַמען מיט אַנדערע זאַכן מיינע אין א בוך פון אַרום 160 זייטן.“ פאַרוואָס עס איז אים אַזוי שטאַרק געגאַנגען אין לעבן דאָס אָפּצודרוקן, האָט ער מיר קיינמאָל ניט געזאָגט און איך

האָב אים ניט געפּרעגט. מעגלאַך, אַז דאָס האָט צו טאָן מיט דעם כּאַראַקטער פון די זאַכן. די קאָמעדיעס זיינע געזעלשאַפטלאַכע סאַטירעס אין דראַמאַטישער פאָרם און עס האָט זיך אים, קען זיין, געוואָלט דאָס זען אין אַ געוויסער דיסטאַנץ, אויב ניט אויף דער בינע, ווי אַ זייטיקער צושויער, ווייניקסטנס אין דער ראַם פון אַ בוך פאַר אַן אימאַזש-פּובליקום.

אַנדערש איז דאָס געווען מיט זיינע לידער, אויף וועלכע ער האָט געקוקט, ווי אויף אינטימע איבערלעבונגען, וועלכע מען ברויך צו האַלטן וואָס ווייטער און באַהאַלטענער פון זייטיקע אויגן. אין דעם הינזיכט פון אַרויסציִיִען געפילן עפנטלאַך איז ער געווען אַן אמת׳ער ענגלענדער. איך געדענק, ווען זיין איינציקער זון אַלדד איז געשטאָרבן אַלס קינד און ווען זיין איינציקע שוועסטער הע־לענקאַ איז געשטאָרבן. לאַנדוי איז עטלאַכע טעג געלעגן אויף דער זאָפע מיט׳ן פּנים אַראָפּ, ווי ער וואָלט ניט געקאָנט קוקן דעם ליכ־טיקן טאָג אין פּנים אַריין, קיינעם ניט געוואָלט זען, אָבער נאָך עטלאַכע טעג, ווען ער האָט זיך אויפגעהויבן, האָט ער קיינמאָל ניט גערעדט וועגן דעם און קיינמאָל וועגן זיי קיין לידער ניט געשריבן.

לאַנדוי איז אין אַלגעמיין געווען אַ שטאַרקער פאַרערער פון די אַנגלאָ־זאַקסן, אי פון זייער פּאָליטיק, אי פון זייער ליטעראַטור און פּאָעזיע. ער האָט געהאַט אַלערליי אויסגאַבן פון סקאָטישע באַלאַדן און פאַר פילע יאָרן זיינען זיי געלעגן ביי אים אויפ׳ן טיש. עס האָט געטראָפן אַסך מאָל, ווען איך בין געווען ביי אים אין אַ שטילן אָוונט, ווען קיין אַנדערע זיינען ניט געווען, אַז ער זאָל מיך בעטן איך זאָל אים פאָרלייענען פון די באַלאַדן, אָדער ער האָט מיר פאַר־געלייענט. ער פלעגט לייענען די באַלאַדן מיט אַזאַ סענטימענטאַלן ניגון, אַז מיך האָט פּשוט געוואונדערט, גאָר ניט ווי זיין געוויינלאַ־כער שטייגער. אַ טייל פון די באַלאַדן האָט ער טאַקע איבערזעצט אויף אידיש, אָבער ער האָט גע׳חלומ׳ט פון איבערזעצן און אַרויס־געבן אַ גאַנצן בוך פון די באַלאַדן. אין דער צייט פון וועלט־קריג האָט ער געשריבן לידער וואָס זיינען געווען שטאַרק פּראָ־ענגליש. אין קעגנזאַץ צו מיינסטע שרייבער און אינטעליגענטן וואָס זיינען געקומען פון אַמאָליקן רוסלאַנד האָט לאַנדוי ניט געהאַלטן שטאַרק פון די סלאַווישע פעלקער און זייער ליטעראַטור. איבערהויפּט זיי־

נען אים ניט געווען צום הארצן די רעאַליסטישע רוסישע שרייבער, אפילו די גרעסטע ווי טאָלסטאָי און דאָסטאָיעווסקי. זיי „טרייבערן די געפילן", — האָט דאָס געהייסן אויף זיין לשון, — און ווילן אויסרעכענען פּסיכאָלאָגיש וואָס מענטשן טראַכטן. צו אים האָבן פיל מער אפּעלירט די פּאָעטישע פּראָזע פון די סקאַנדינאַווער, די ראָמאַנטישע פּראָזע פון די ענגלענדער און די פאַנטאַסטישע „דע־טעקטיוו־סטאָרים".

אין דער פּאָעזיע איז זיין באַציאונג געווען כמעט להיפוך. ער האָט פיינט געהאַט די פּאָעטישע פּאָעזיע, דאָס ליד פון געפילאכץ־אויסגוס, פּאַטאָס און אַבסטראַקטע שיינע ווערטער און שטאַרק ליב געהאַט דאָס רעאַל בילדלאַכע, ממשות׳דיקע אין דעם ליד וואָס דערגרייכט צום געפיל דורך די חושים. אַ שורה אין אַ ליד — האָט ער מיר אַמאָל געזאָגט — מוז האָבן אַ ריח ס׳זאָל אויפציטערן די נאָז־לעכער, און אַ בילד ס׳זאָל בלייבן שטיין פאַר די אויגן, אָבער ווען איינער זאָל אויסשרייען אפילו צען מאָל „דער אוניווערז", „דער אין סוף", „איך ליב", „איך לייד", ניט איך זע עס און ניט איך פיל עס. מער פון אַלץ איז ער געווען עמפּינדלאַך צו פּוסטע ווערטער און נאָר ניט זאַגנדיקע פּראָזן. ווען ער פלעגט לייענען אַ ליד פון אַ נייעם דיכטער אין אַ זשורנאַל אָדער בוך וואָס איז נאָר וואָס אַרויס, פלעגט ער זיך אָפּשטעלן און טועם זיין יעדעס וואָרט, ווי אַ געניטער טרינקער, וואָס נעמט אַ טראָפּן פון אַ נייע משקה און סמאָק־טשעט עס צווישן צונג און גומען צו וויסן וואָס פאַר אַ טעם און ריח עס לאָזט נאָך זיך. אַז ער האָט אָט דעם נאָך־טעם ניט דער־פילט, פלעגט ער פרעגן אויף זיין שטייגער: נו, איז וואָס מיינט דאָס אויף פּשוט׳ן לשון? ווי זאָגט ער אין זיינס אַ ליד:

פאַראָנען ווערטער וואונדערבאַרע דינע

עס איז געווײנלאַך אָנגענומען, אַז דיכטער האָבן ניט קיין זין פאַר זאַכן פון פּראַקטישן לעבן, אָבער אין דעם פאַל פון זישאַ לאַנדוי איז דאָס זיכער ניט אמת געווען. עס איז פּשוט געווען צו באַוואונדערן זיין חוש פאַר רעאַליטעט אין זאַכן פון טאָג־טעגלאַכן לעבן. ער איז געווען פּיליטיש און האָט זיך שנעל אָריענטירט אויף

פאַרשידענע געביטן וואָס האָבן ניט געהאַט קיין דירעקטע שייכות צו זיין הויפּט באַשעפטיקונג אָדער באַרוף.

ער איז פילע יאָרן געווען פאַרבונדן מיט דער אידישער צדקה-פעדעראַציע. זיין עובדא איז געווען צו באַקענען דעם עולם דורך די אידישע ציַיטונגען פון לאַנד מיט די טעטיגקייטן פון די עטלאַכע און ניינציק אינסטיטוציעס וואָס באַלאַנגען צו דער פעדעראַציע. אין די קאַמפּאַניעס פאַר עטלאַכע מיליאָנען דאָלער וואָס די פעדעראַ-ציע פירט אָן יעדן יאָר האָבן די אָנפירער, וועלכע זיינען געוויינ-לאַך פון די פערס פון די אידישע פינאַנסירן, געשעפטסלייט און פּראָפעסיאָנאַלן אין ניו-יאָרק, זיך פילע מאָל צוגעהערט צו זיינע עצות און אָנווייזונגען. לאַנדוי איז פאַר א לאַנגע צייט געווען פאַר-רעכנט פאַר דעם בעסטן פּובליסיטי מאַן אויפ'ן אידישן געביט אין ניו-יאָרק.

לאַנדוי איז געווען באַוואוסט אַלס קונסט ליבהאָבער. די ווענט ביי אים אין הויז זיינען פול געווען מיט פאַרשידענע אָריגינאַלע בילדער, שוין צופיל, ווי אין א מוזעאום. אַסך אידישע קינסטלער זיינען געווען איינגייער ביי אים אין הויז און זיי האָבן זיך גערעכנט מיט זיין מבינות. עטלאַכע פון די קינסטלער, וועמען ער האָט ספּעציעל ליב געהאַט, האָט ער געהאָלפן פאַרקויפן זייערע בילדער דורך די פאַרבינדונגען וואָס ער האָט געהאַט.

ער האָט אויך געהאַט שוואַכקייטן פון א קאָלעקציאָנער. איך זאָג שוואַכקייט, ווייל קיין אמת'ער זאַמלער איז ער קיינמאָל ניט געווען. ער האָט אָפט געביטן דעם אָביעקט פון זיין ליבע און אינ-טערעס. אַמאָל איז עס געווען ליולקעס. האָט מען ביי אים אין הויז געקאָנט געפינען אַלע סאָרטן, פון אַן אָריענטאַלישער נאַרגילאַ און חסידישן ליולקע-ציבעק ביז די קלענסטע פאַרמערשע „קאָרן-קאָב" פּיפּקעס. די לעצטע יאָרן האָב איך קיין זכר פון די ליולקעס אין הויז ניט געזען. נאָכדעם איז געווען א פּעריאָדע פון זאַמלען די האַלב-געאָדעלטע שטיינער, ווי קאַראַלן, אָפּאַלן, אַגאַטן, לבנה-שטיינער און די פאַרשידענע מאַלאַביטן. נאָך דער שטיינער-פּעריאָדע איז געקומען א זילבער-פּעריאָדע. ער פלעגט אויפקויפן אַלטע זילבער-אַנטיקלאַך און ער האָט אָנגעקוואָלן דערציילנדיק ווי אַזוי די

סוחרים נעמען אים אָן ווי ער וואָלט געווען איינער פון דער בראַנזשע און פאַרקויפן אים דערפאַר ביליקער ווי א געוויינלאַכן קונה.

דאָס לעצטע יאָר און א האַלב פון זיין לעבן האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיט זאַמלען אַלטע דרוק-בילדער און ליטאָגראַפיעס פון אַלטע זשורנאַלן און פּעריאָדישע אויסגאַבן. קיין איינע פון די בילדער, ווי ער האָט מיר דערקלערט, האָט ניט געטאָרט זיין יונגער ווי א זעכציקער, אום אַריינגענומען צו ווערן אין די קאָלעקציע. די בילדער באַשטייען פון אילוסטראַציעס, גאַס און מאַסן סצענעס און אויך מאָדעס פון קליידונג. ווי מיר דוכט זיך, איז די קאָ-לעקציע די אינטערעסאַנטסטע פון אַלע זיינע זאַמלונגען. ניט נאָר זיינען דאָרט דאָ בילדער וואָס האָבן א קינסטלערישן ווערט, נאָר די גאַנצע קאָלעקציע האָט א געוויסן קולטור היסטאָרישן ווערט פאַר די וואָס ווילן זיך באַקענען מיט דעם אַמעריקאַנעם לעבן פון דער פּעריאָדע פון פאַר און נאָך דעם בירגער-קריג.

מערקווירדיק איז געווען ווי שנעל ער האָט זיך אָריענטירט אין די זאַכן צו וויסן וועלכעס האָט א ווערט און וועלכעס ניט, כאָטש ער האָט קיינמאָל ניט געמאַכט קיין שטודיום דערפון. ער האָט גע-האַט אַן איינגעבוירענע פיִאיקייט צו דערשמעקן זאַכן מיט׳ן חוש און זיי זען אין זייער אמת׳ן ליכט. אָט די אייגנשאַפט פון זען קלאָר און אמת׳דיק איז מסתמא געווען די אורזאַך פאַרוואָס אַסך פון לאַנדוי׳ס נאָענטע באַקאַנטע האָבן אים געהאַלטן פאַר א חכם, געווען נייגעריק צו הערן זיינס א מיינונג און פיל מאָל זיך געקומען מיט אים שואל-עצה זיין וועגן זייערע פּריוואַטע ענינים, כאָטש די ווייטערע מענטשן האָבן אים געהאַלטן פאַר א טשודאַק וואָס שלינגט זשאַבעס, עסט ראַקעס און שלאַנגען און טרינקט „קאָקאָ-קאָלאַ“ אַנשטאַט וואַסער, כדי איבערצוראַשן די וועלט. מיר אַליין איז דאָס לעצטע יאָר אויסגעקומען צו האָבן א געלט-סכסוך מיט א באַקאַנטן פון זעלבן קרייז און עס איז ביי אונז געווען א זעלבסט-פאַרשטענדלאַכע זאַך זיך צו ווענדן צו לאַנדוי׳ן, און ער מיט דער הילף פון צוויי אַנדערע פריינט האָבן אונז אויסגעגליכן. דאָס וואָס א גוט-באַצאָלטן אַדוואָקאַט האָט זיך ניט איינגעגעבן, איז אים יאָ געלונגען.

דאָס דערמאָנט מיך א מעשה׳לע פון מיינע יונגע יאָרן. איך

האָב געהאט א פעטער אן אלטן בחור, וואס האָט אָנגעזאמלט אַסך געלט פון זיין מעדיצינישער פּראקטיק, האָט ער אויף די עלטערע יאָרן געטאָן וואלד-מסחר אין שותפות מיט מיין פאָטער. אָט דער ניקאָלאַיעווסקער דאָקטאר וואס איז געווען א גלוח און געפאָרן אין שבת איז דוקא באשטאַנען דארויף אז איידער מען גייט שליסן א גרויס געשעפט זאָל מען פאָרן אָנפרעגן זיך ביים רבין צו וועלכן מיין פאָטער איז געפאָרן. אַז איך האָב אים געפרעגט: היתכן? ווי קומט עס וואָס ער, ניט קיין פרומער, זאָל האלטן פון אזעלכע זאכן? האָט ער מיר געענטפערט: „דו פארשטייסט, דאָס האָט גאָר ניט צו טאָן מיט פרומקייט. מיר אלע, דיין טאטע און איך, זעען זאכן ניט ווי זיי זיינען אין דער אמת׳ן, נאָר ווי מיר ווילן זיי זאלן זיין. דער ווילן פאַרטונקלט דעם קלאָרן געדאנק. אז מיר ווילן שטאַרק מאכן געלט, וועט זיך אונז אויסווייזן, אז עס איז א גוט געשעפט. דער רבי אבער האָט ניט קיין זייטיקע פניות, נעמט ער אויף די זאך מיט׳ן קלאָרן שכל און גיט די ריכטיקע עצה כאָטש ער ווייס גאָר ניט וועגן דעם ענין.“

אויב פערזענלאכע צוציאונג און קלאָר זען זיינען די הויפּט אטריבוטן פון א גוטן-אידן, האָט לאנדוי געהאט אין זיך א סך פון דעם גוט-אידישן שטייגער, וועלכעס ער האָט מסתמא גע׳ירשנ׳ט פון זיינע עלטער-עלטער-זיידעס.

ש. פאַקס.

אויף מאָרגן

איך בין געשטאַנען ביי זיין אָפענעם קבר, און ביז מיין אָפּע-נעם קבר וועט ער שטענדיק שטיין לעבן מיר, וועט שטענדיק זיין אַרום מיר. איך באַווייַן דאָ ניט, אים אָדער זיך, נאָר גראָדע פאַר-קערט, איך וויל זיך נאָר אַמפּערן מיט אים, זאָגן אים פאַרקערט, שוין צוליב דעם אַליין, אַז עס זאָל ליידנשאַפטלאַך אַ צוק טאָן ביי אים די אייבערשטע ליפּ זיינע, וואָס איך האָב אַזוי ליידנשאַפטלאַך ליב געהאַט, אָדער נאָר אָנריידן פאַר אים אויף אייזלאַנדן, אָדער אינאיינעם מיט אים כאַפּן ביי אַ נאַרישקייט מאַני לייבן, וואָס דאָס איז דאָך פון שטענדיק אָן געווען ביי אונז — עפּעס ווי אַ שפּיל אַזאַ.

פיר זיינען מיר געווען, פון שטענדיק אָן, און פיר וועלן מיר פאַרבלייבן, אויך אויף שטענדיק, און ניט מקנא בין איך דעם לעצטן פון אונז.

שוין דאַמאָלסט, מיט אַזוי פיל יאָרן צוריק, זיינען זיי אינ-דרייען, לאַנדוי און אייזלאַנד און מאַני לייב, געווען שוין באַזונ-דערע מענטשן, יעדער איינער פון זיי מיט זיין שאַרף-באַזונדערן און שאַרף-אייגענעם צוגאַנג און קוק אויף זאַכן, און איך, דער איינציקער בעלעטריסט, בין געקומען צו זיי, די דריי פּאָעטן, מיט גוואַלדאָוונע פּלענער וועגן גרויסע ראָמאַנען, וואָס זיינען נאָך דאַ-מאָלסט אַלע געווען אין טינטער, און זיי האָבן מיר געגלויבט. איך באַרים זיך מיט דעם, ווייל איך בין געווען דער איינציקער,

ווען לאנדוי האָט ווען עס איז געגלויבט אויפן וואָרט — אין ליטעראַרישע ענינים.

נאָר וואָס זשע פאַרט האָט אונז געהאַלטן אַזוי אייִנג צונויפ־געבונדן די אַלע לאַנגע און זייער שווערע יאָרן ? עס איז מיר שווער אויף דעם צו ענטפערן, איבערהויפּט איצט, ווען מען זאָגט מיר פון אַלע זייטן, אַז לאַנדוי וואָלט אַזוי געזאָגט און אַז לאַנדוי וואָלט אַזוי געטאָן, אַז לאַנדוי וואָלט אַזוי רעאַגירט, און לאַנדוי אַליין קוקט אויף מיר מיט זיינע מילדע, קינדערשע אויגן, און זאָגט שאַרף, ווי נאָר ער אַליין קען :

— ניין !

ניט אין שלום, ניט אין אחדות האָבן מיר געלעבט צווישן זיך, מיט פאַרדראָסן, קלענערע אָדער גרעסערע, זיינען מיר שטענדיק אומגעגאַנגען איינער אויפן אַנדערן, מיר האָבן זיך געקריגט, צע־קריגט זיך אפילו, נאָר אָפּרייסן זיך איינער פון דעם אַנדערן — דאָס האָבן מיר קיינמאָל ניט געקענט. פאַרוואָס ?

אָפּן און פריי, קוקנדיק מאַני לייבן גלייך אין פּנים אַריין, האָט אים לאַנדוי געקענט זאָגן, אַז זיין נייִ ליד וואָס ער האָט אָנ־געשריבן און איז אַזוי באַגייסטערט, איז אינגאַנצן קיין ליד ניט, עס טויג ניט, און דאָס זעלבע האָט מאַני לייב געקענט זאָגן אייז־לאַנדן, און אייזלאַנד לאַנדויִ׳ן, און זיי אינדרייען האָבן געקענט טייטלען אויף מיר איינעם, אַז איך בין ניט מער ווי אַ קאַליקע, אַ פּשוטער נאַר, און איך איינער האָב זיי אינדרייען געקענט שליידערן אין פּנים אַריין וואָס איך האָב נאָר געוואָלט, און קיינעם פון אונז איז קיינמאָל ניט איינגעפאַלן, אַז אימעצער קען דאָ האָבן, איז דאָ אויסן עפּעס אַ פּניה פאַר זיך. אונזער טיפע אָנ׳פּניות׳דיקייט — דאָס, מער פון אַלע אַנדערע זאַכן, האָט אונז געהאַלטן אַזוי צו־נויפגעבונדן די אַלע לאַנגע און שווערע יאָרן, און דאָס, מער פון אַלע אַנדערע זאַכן, האָט מער קיינעם ניט צוגעלאָזט צו אונז — עס האָט זיך קיינעם ניט געלוינט.

יאָ, נאַראָנים זיינען מיר געווען, פיר נאַראָנים, געבענטשטע אָדער פאַרשאָלטענע, מיט דעם קלוגן לאַנדוי אַלס הויפּט־נאַר.

אייזלאַנד האָט דאַמאָלט געהאַט אַ וואורשט־קראָם, און איין מאָל, אין אַ זייער הייסן זומער־טאָג, בין איך און לאַנדוי און מאַני

לייב געקומען צו אים אין קראָם אריין, און אייזלאַנד האָט פאַר־שלאָסן די טיר, אינמיטן העלן טאָג, אז קיין קונה זאָל נאָך, חלילה, ניט אריינקומען און זאָל ניט שטערן, און עס איז דאַמאָלט באַשאָפן געוואָרן דער א י נ ז ל. מיר האָבן דערביי זייער ווייניק גערעדט און נאָך ווייניקער דעבאטירט וועגן דעם, וואס עס דאַרף יאָ אָדער ניט זיין דער א י נ ז ל, וואס דער א י נ ז ל דאַרף יאָ אָדער ניט טאָן. קלאָר און באַשטימט איז עס פאַר אונז געווען, אָן אי־בעריקע רייד, אָן איין איבעריקן וואָרט, און ערשט שפּעטער, אין לויף פון די יאָרן, ווען אָט אָ די אָ קלאָרקייט האָט אָנגעהויבן פאַר־טונקלט ווערן, האָט זיך אָנגעהויבן אויסוועפּן, ערשט דאַמאָלט האָט זיך אָנגעהויבן דאָס ניט גוטע צווישן אונז. איך פלעג אָפט אונטערבורטשען אויף מאַני לייבן, נאָר לאַנדוי האָט עס שטענדיק געטריבן פון זיך, ווי מען טרייבט א בייזע פליג:

— אָבער לידער שרייבט ער? טאָ דרייט ניט קיין ספּאָדעק!

און איינמאָל, געדיינק איך, האָט ער זיך ארויפגעוואָרפן אויף מיר, מיט אזא צערייצטער בייזקייט, אז איך האָב ניט קיין ברעקל פּאַ־שטענדינש פאַר דער עפּנטלאַכקייט, אז איך בין א קליין־שטעטלדיקער נאַר, און איך האָב דאָך געזען וואס דאָ טוט זיך, און איך האָב אים געוואָלט באַרואיקן, און איך האָב אים טאַקע צוגעטראָפן מיט דער באַמערקונג, אז די גאַנצע עפּנטלאַכקייט איז ניט מער ווי אַן אַלטע שליוכע.

— די צרה מיט אייך, קאַזאַנסקי, וואס איר זיינט א קליין ביסעלע צו־קלוג, איר מאַכט מיט דעם קאַליע א סך זאַכן, עס ווערט שווער מיט אייך!

קיין פּראָגראַמען האָט דער א י נ ז ל קיינמאָל ניט גע־שריבן, און מיט קיין שום דעקלאַראַציעס איז דער א י נ ז ל אויך קיינמאָל צו קיינעם ניט געקומען, נאָר אויב איינער וויל דווקא א פּראָגראַם, קען ער עס אויסלייענען פון זישא לאַנדויס עסייען און פעליעטאָנען. מאַני לייבן זיינען די עסייען און פעליעטאָנען צום האַרצן קיינמאָל ניט געווען, און לאַנדוי׳ן איז שטאַרק ניט געווען צום האַרצן א סך פון מאַני לייב׳ס פירונגען און זאָגאַכצן. שוין דער נאָטיץ אליין, אז דאָרט און דאָרט וועט א ו י פ ט ר ע ט ן דער דיכטער מאַני לייב, פלעגט לאַנדוי׳ן ווי א בים טאָן אין דער

נאָז, ער האָט ניט געקענט פאַרטראָגן דעם ריח פון דעם, און איך פלעג אים טרייסטן, ווי איך וואָלט זיך געררייצט מיט אים:

— אָבער לידער שרייבט ער? טאָ דרייט אי ר ניט קיין ספאָדעס!

לאַנדוי האָט געחלומט וועגן אַנדערע באַציאונגען צווישן שרייבער, וועגן אַ נייער שרייבערישער מאָראַל, וועגן דעם, אַז שרייבער זאָלן טאַקע זיין שרייבער. ניט מער ווי דאָס, אָבער אויך ניט ווייניקער פון דעם. און עס האָט אים שטאַרק וויי געטאָן, וואָס אפילו זיינע נאָנטסטע, ביי וועמען ער האָט שטענדיק געזוכט און שטענדיק געפונען דאָס ליד, וואָס אפילו זיי גיבן זיך אויך אָפּ אונטער און טאַנצן אויך מיט — אויף די פרעמדע חתונות.

קיין בעלעטריסטיק האָט לאַנדוי ניט ליב געהאַט, ער האָט אינגאַנצן ניט געלייענט קיין פּראָזע, אַזוי פלעגט ער אליין זאָגן אויף זיך, נאָר אָט האָב איך איינמאָל אָפּגעדרוקט אין אינזל אַ קליינעם אויסצוג פון אַ ראָמאַן, אַ פּאָר זייטלאַך נאָר. אייזלאַנד האָט מיר, אין יענעם אויסצוג, פאַרריכט דריי זאַצן: ביים אָנהויב, אין מיטן און צום סוף. לאַנדוי האָט דעם מאַנוסקריפּט ניט געזען, נאָר אַז עס איז שוין געווען אָפּגעדרוקט און פאַרגעסן, דוכט זיך, האָט מיר לאַנדוי איין מאָל אַ זאָג געטאָן:

— אָט אַזוי שרייבט מען? פּ ע נ ס י!

און מיט אַ פינגער, ווי אַ טייטל, האָט ער מיר שפּיציק אַזוי אָנגעוויזן אויף די דריי פּ ר ע מ ד ע ווערטער, וואָס אייזלאַנד האָט זיי מיר איינגעשריבן אין די דריי געענדערטע זאַצן. איך בין געבליבן זיצן אַ געפּלעפטער, און פריילאַכע, פול מיט געלעכטער, האָבן מיר זיך דערנאָך אינאיינעם אַ נעם געטאָן זוכן אַנדערע דריי ווערטער, וואָס זאָלן זיך בעסער צופּאַסן, אריינפּאַסן אין מיינע זאַצן, נאָר מיר האָבן אַזוינע ווערטער ניט געקענט געפינען, בשום אופן ניט געקענט, און לאַנדוי האָט צום סוף אַ מאַך געטאָן אויף מיר מיט דער האַנט:

— אַן אומגליק מיט די קאַליקעס, וואָס האָבן טאַלאַנט, אַז זיי פירן עפּעס איבער, קען עס שוין קיינער ניט פאַרריכטן.

אָט אַזוי האָט לאַנדוי ניט געלייענט און ניט ליב געהאַט קיין

בעלעטריסטיק! דער אמת אבער, וועגן לאנדוי׳ס ניט לייענען קיין פּראָזא, איז פון שטענדיק אָן געווען אינגאנצן אַן אנדערער:—

ניט נאָר דאָס ליד, נאָר אויך די בעלעטריסטיק, איז פאר לאנדוי׳ן געווען עפּעס ווי זיינער אַן אייגענער, כמעט א פּרי־וואטער ענין, און ער האָט זיך שוין צו אָפט געפילט באלײדיקט און געקריינקט פון דער גאנצער אידישער בעלעטריסטיק, נאָר ארויס־זאָגן עס האָט ער ניט געוואָלט, עס איז אים דאָ עפּעס ווי ניט אָנ־געשטאַנען, וואָלט איך געזאָגט, ווי ער וואָלט קיינמאָל ניט בארעדט, און נאָך פאר פרעמדע, זיינעם א ברודער, זיינעם א חבר, און ווערן דער קעמפּער פאר אַן אנדער בעלעטריסטיק, ווי ער איז עס געוואָרן אין דער דיכטונג, איז אים אויך גאָר ניט איינגעפאלן, ניט געקענט גאָר איינפאלן, עס איז אים גענוג געווען דאָס ליד, וואו ער איז געווען אזוי היימיש און זיכער, און אנשטאט דעם, וואס ער זאל זיך פשוט מודה־זיין, אז ער קען שוין מער ניט לייענען די באַ־רימטע טאלאנטן אונזערע, וואס פּאיאצעווען מער איידער זיי שרייבן, און זיי פּאיאצעווען דאָך טאקע מער איידער זיי שרייבן, פלעגט ער שטענדיק זאָגן, און אזוי הויך, ווי ער האָט נאָר געקענט, אז ער לייענט שוין טשעכאוו׳ן אויך ניט, און אז קיינמאָל אין זיין גאנץ לעבן האָט ער ניט איבערגעלייענט קיין איין איינציקע שורה פון דאָסטאיעווסקי, אָדער טאָלסטאָי. און דער אמת איז דאָך טאקע, אז אונזער גאנצע בעלעטריסטיק איז ניט קיין באַשאַפנדיקע, נאָר א באשרייבענדיקע. מען באשאפט ביי אונז גאָרניט, אין דער בעלעטריסטיק, נאָר מען באשרייבט, מען בארעדט און מען פירט רכילות.

און ווי ררנד ביי אונז איז אלץ, מיר האָבן א זיידן אין אונזער ליטעראטור, א זיידן און א טאַטן און אייניקלאך, נאָר — שוין ביים זיידן דאָך, ביי אונזערן, זיינען שוין ניט געווען קיין אידן, נאָר אידעלאך. ביי מיר, אין מיין או־קראַינע, פון וואַנען איך קום, זיינען געווען אידן, ווי די דעמבעס, טיף פּארוואָרצלטע, און מיט דורות פאר זיך, און דורות נאָך זיך, און אָט אָ די אַלע אידען זיינען ביי דעם זיידן פון דער אידישער ליטעראטור פּארוואנדלט געוואָרן אין אידע־לאך, און גאנץ אָפט אין גאנץ פיינע פּאסקודניאקלאך.

געווים דארף יעדער אידישער שרייבער ניט נאָר לייענען מענ־דעלען, נאָר מען דארף זיך טאקע לערנען ביים זיידן ווי אזוי צו שרייבן, און נאָך מער דארף מען זיך לערנען ביי אים ווי אזוי און וואָס ניט צו שרייבן, קיין אנדערע מוסטערן, סיי אויף יאָ און סיי אויף ניין, האָבן מיר נאָך דערוווייל ניט, די צרה איז אבער, וואָס מיר נעמען ביים זיידן גראָד דאָס, וואס מען האָט שוין פון לאנג געדאַרפט געווען פארגעסן, אז מיר ווייסן שוין איצט ניט, אין די לעצטע יאָרן, ווער עס איז דאָ אייגנטלאך דער זיידע פון אונזער ליטעראטור, — דער קינסטלער מענדעלע, אדער מענדעלע דער משכיל.

מיר האָבן זייער א סך גענומען ביי די גויאים, שוין א קאַ־פּעטשקע צופיל, נאָר דער גוי איז דאָך דער נאָר, און מיר זיינען דאָך די קלוגע, און מיר מאכן אלץ א קאפּעטשקע אנדערש, און נאָך א קאפּעטשקע אנדערש, ביז עס באקומט זיך — א פולע פארזע־עניש! א גוי לעבט, און לעבן איז דאָך אזוי גוט, בעסער צען מאָל פארדאָרבן איידער איין מאָל געשטאָרבן, און אז דער גוי איז נאָך דערצו א שרייבער אויך, שרייבט ער דאָס, וואס זיינע אָפענע חושים האָבן אריינגענומען אין זיך, האָבן איינגעזאפּט אין זיך. מיר, אידן, טוען אויך דאָס זעלבע, דוכט זיך, נאָר — א קליין ביסעלע אנדערש. מיר זיינען דאָך קלוגע, ערהאבענע, און מיר ווייסן דאָך, זען זעען מיר גאָר ניט, מיר קוקן אפילו ניט, נאָר מיר ווייסן דאָך, אז אין לעבן איז עפּעס ניט גוט, ניט אזוי ווי עס באַדאַרף צו זיין, נו איז זעצן מיר זיך אנידער און שרייבן אָן א סקיצע, א ראָמאַן, און א ליד אפילו, אויף צו פאררעכטן דעם לעבן, אויסצובעסערן דאָס, וואָס איז ניט גוט. מיר מיינען עס מיטן גאנצן הארצן אפשר, און עס איז אפשר זייער נאָבל, זייער ברייט־הארציק פון אונזער זייט, נאָר קיין ליטעראטור איז עס פאָרט ניט! אזוי פון דעם זיידן ביז צו דעם בעסטן פּראָלעטארישן שרייבער. עס איז די זעלבע יענטע און אפילו ניט אנדערש געשלייערט — השכלה!

אָט האָט זיך, למשל, דוד בערגעלסאָן, איצט דער זעלבער גוטער און קלוגער משכיל, אזוי פארליבט זיך, און פלוצלינג אזוי, אין דעם אידישן פּראָלעטאריאט, אז ער האָט אים אזש קנעכטיש אזוי אונ־טערגעטראָגן זיין פּענעק, וואָס איז, אין תוך גענומען, ניט

מער ווי א גלאָמפּ מיט צוויי אויגן, ווייל נאָר א גלאָמפּ מיט צוויי אויגן קען מען איינריידן, אז ער זעט זאכן, וואס זיינען ניט געשטויגן און ניט געפלויגן, און ניט געשטויגן און ניט געפלויגן איז דאָך טאקע דער גאנצער קלאסן-קאמף ביי אידן אין די קליינע שטעטלאך, פון יענע יאָרן וואס בערגעלסאָן באשרייבט דאָרט און קערט איבער א וועלט מיט זיינע גרימירטע מענטשן, גרימירטע פּאַר מענטשן! און מיט די אנדערע, מיט יענע וואס האָבן ניט בערגעלסאָנס טאלאנט, איז עס, פארשטייט זיך, א סך און א סך ערגער, ווייל וואס ווייניקער טאלאנט א מענטש האָט, אלץ ווייניקער געפּענטעט איז ער, און האָט איינער אינגאנצן קיין טאלאנט ניט, איז ער שוין גאָר אינגאנצן פריי, פריי ביז — הפקרות!

מיין טאטע און אלע מיינע פעטערס און, ווי מיר דוכט זיך, אויך מיין זיידע האָבן געבויט יעפּארכאלנע שקאָלעס, און אז מען בוים יעפּארכאלנע שקאָלעס האָט מען, פארשטייט זיך, צו טאָן מיט גלחים, גלחים פון אלערליי ראנגען און פארשידענע געגענטן, און דעם איינציקן דאָרן און ניכטערן גלח, וואס איך האָב ווען אין מיין לעבן באגעגנט, איז געווען — ביי טשעכאָוו׳ן אין אן ערציילונג. און די רוסישע ליטעראטור איז דאָך זיכער א רעאליסטישע, עס איז דאָך דער רעאליזם אין איר, וואס האָט זי געמאכט פאר א וועלט-ליטעראטור. און ביי אונז? אין אונזער אידישער ליטעראטור? וואו א מלמד — מוז ער זיין א גזלן, און וואו א רב — מוז ער זיין א שארלאטאן אָדער א נבזה, און וואו א רבי, א גוטער איד — מוז ער זיין א נואף און א פרעסער! און אונזער ליטעראטור איז דאָך אויך א רעאליסטישע, אזוי וויל מען אונז איינריידן.

עס פארשטייט זיך, אז ווען איך זאָג די ליטעראטור אונזערע, די שרייבער אונזערע, מיין איך מיט דעם די ליטעראטור פון די לעצטע יאָרן, דער עלטערער דור שרייבער ביי אונז איז געווען טיף פארוואָרצלט אין פאָלקס-לעבן, שטארק געפּענטעט פון טראדיציעס, געוואוינהייטן און באגריפן, וואס זיינען געווען געפיל, און זיי האָבן פשוט ניט געקענט דערגיין צו דעם, צו וואָס אונזערע אינגערע זיינען דערגאנגען, דערלאָפן. אמת, אינגאנצן רעאליסטיש, ריין-רעאליסטיש איז אונזער ליטעראטור קיינמאָל ניט געווען, עס איז שטענדיק געווען אין איר א היפשער צומיש פון נאטוראליזם,

אפילו אין די בעסערע ווערק, אבער איצט, אין די לעצטע יאָרן, איז די ליטעראַטור אונזערע שוין איינגאַנצן אַ נאַטוראַליסטישע, מיט אַ קליינעם, זייער קליינעם צומיש נאָר פון רעאַליזם, אַז מיר האָבן שוין, געלויבט איז דער אויבערשטער, נאַטוראַליסטישע סימוואָליקער, נאַ־טוראַליסטישע דערלייזער, און נאַטוראַליזם איז דאָך, אין בעסטן פאַל, ניט מער, ווי דער ר ע אַ ל י ז ם פ אַ ר נ אַ ר אָ נ י ם.

דערציילט מיר אַנומעלטן אַן אינטעליגענטנער איד, אינטעלי־גענט אָן „גענזן־פיסלאַך", און אַ איד שוין ווייט אַריבער די פופ־ציקער, און דערציילט האָט ער מיר זאַכן און זאַכעלאַך פון זיין איי־גענעם לעבן, אַז ווען ער איז נאָך געווען אַ פיצל, אַ זויג־קינד, האָבן זיך געז׳גט זיין טאַטע־מאַמע. גע׳גט האָט ניט דער טאַטע די מאַמען, אָדער די מאַמע דעם טאַטן, נאָר דאָס האָט דער זיידע, דער מאַמעס טאַטע, אָפּגעז׳גט דעם איידים זיינעם, ווייל דער זיידע האָט גוט אַכטונג געגעבן און גוט געזען, אַז דער איידים דאַוונט אין איין פּאָר תפלין, פאַרפעלט אַמאָל איינגאַנצן אַ מנחה, און טאָן טוט ער עס נאָך ווען ער איז אין דער היים, היינט קאָן מען זיך שוין גרינג משער־זיין, וואָס אַזוינס ער טוט ערשט אָפּ, ווען ער פאָרט אַרום, מיט זיינע געשעפטן, איבער די ווייטע, גרויסע און טריפענע שטעט.

דאָס קינד האָט, פאַרשטייט זיך, געמוזט בלייבן מיט דער מאַמען, אַ זויג־קינד דאָך, און דער אויבערשטער האָט גאָר אינגיכן צוגעשיקט דער יונגער גרושה דעם אמת׳ן זיווג אירן, אַ צאַצקע פון אַ יונגן־מאַן, אַ גרויסער לערנער און אַ גרויסער חסיד און נאָך אַ גרעסערער ירא־שמים, און מען איז גלייך אוועקגעפאָרן צום רבין, נאָר דער רבי האָט אַפריער ניט געוואָלט מסכים זיין צום שידוך, אַז זיינער אַ חסיד, און נאָך וואָס פאַר אַ חסיד, זאָל חתונה האָבן מיט אַ גרושה, אָבער דער שידוך איז דאָך פאָרט געווען אַ גוטער, פאַר ביידע צדדים, און דער רבי האָט צום סוף געגעבן זיין ברכה, נאָר בתנאי, אַז גלייך ווי דאָס קינד וועט אויפהערן זויגן, די מאַמע וועט עס אַנטווינען, זאָל מען עס גלייך אוועקפירן צו זיין טאַטן, אַז דער יונגערמאַן דער חסיד, וואָס האָט איצט חתונה מיט דער גרושה, זאָל קיין איין איינציקן טאָג, קיין איין איבעריקן טאָג ניט זיין מיטן קינד אונטער איין דאָך.

נאָר אָט האָט זיך גראָדע געמאַכט אַזוי, אַז ווען מען האָט

שוין אנטוויינט דאָס קינד, האָט מען עס ג ל י י ך צו זיין טאַטן ניט געקענט אָװעקפירן, דער טאַטע זיינער איז נאָר דאַמאָלסט גע- ווען אין אויסלאַנד, און מען האָט ניט געוואוסט, ווען ער וועט צוריקקומען, און, הערט אויף טשיקאַוואָסט, וואָס דער יונגערמאַן דער חסיד האָט דאָ אָפּגעטאָן :—

באַלד נאָך חצות, ווען עס פלעגט זיך ערשט נעמען ברעכן אויף טאָג, און חצות האָט ער דאָך געפּראַוועט נאַכט איין נאַכט אויס, פלעגט ער צוגיין צום קינד, וואָס איז געלעגן אין א קישן ביי דער מאַמעס בעט, און ער פלעגט עס אָט אזוי אָ, מיט דער קישן, ארויס- טראָגן פון שטוב און אוועקלייגן אויפן אָפענעם גאַניק. עס איז גראָדע געווען ווינטער-צייט, ווינטן און פרעסט, און אַמאָל פלעגט נאָך וואָיען א הונט אויך, ווי א הונגעריקער וואָלף, נאָר דעם אידן דעם חסיד האָט עס ניט געאַרט, ער פלעגט איבערלאָזן דאָס קינד, איבערלאָזן אויף הפקר, און אליין פלעגט ער זיך צוריק אריינגיין אין דער וואַרימער שטוב אריין, און — עס איז נאָר געווען א נס, א בלינדער צופאַל, וואָס דאָס קינד האָט זיך, חלילה, ניט פאַר- קילט, איז ניט קראַנק געוואָרן, און קיין חיה-רעה איז אויף דעם אויך ניט אָנגעפאַלן, ווייל פונקט אנטקעגן, איבער דער גאַס, האָט זיך געוואוינט אן אלטע, אן אָרימינקע אידענע, און זי האָט שוין געוואוסט פון דעם אקט, וואָס דער חסיד טוט אָפּ, און זי פלעגט גלייך צונעמען דאָס קינד, און ערשט מיט שעה׳ן שפּעטער, ווען דער חסיד פלעגט שוין אוועקגיין אין שול אריין, אויף א גאַנצן טאָג, פלעגט צו דער אידענע קומען די מאַמע און צונעמען דאָס קינד צו זיך אהיים.

אָט אָ דאָס זיינען די טרוקענע פאַקטן, און איך שטעל זיך שוין פאָר, וואָס פון דער געשיכטע וואָלט ארויסגעקומען, ווען עס פאַלט אריין צו איינעם פון אונזערע ב א ר י מ ט ע שרייבער, אָדער צו איינעם אזא, וואָס וויל ערשט ווערן באַרימט. דער זיידע איז דאָך דאָ, פאַרשטייט זיך, דער אמת׳ער גזלן, וואָס וויל הערשן און באַהערשן די קינדער זיינע, אפילו ווען זיי האָבן שוין אייגענע קינדער, א איד מיט א שטיין אנשטאָט א האַרץ, צערייסט דער טאָכ- טערס גליק צוליב א מנחה, און דער רבי — א פינצטערער אכזר! וואָרום, טאַקע — וואָס הייסט ער רייסט אָפּ א קינד פון דער איי-

גענער מאמען? רייסט אָפּ אויף אייביק? און עס איז דאָך אפילו קיין פרומקייט אויך ניט, ווייל ער האָט דאָך אוועקגעגעבן דאָס קינד דעם טאַטן, דעם נ י ט פ ר ו מ ע ן טאַטן! יאָ, נאָר אזא אכזר, וואס האָט הנאה פון אָנטאָן יענעם יסורים, קען גאָר איינ-פאלן אזוינס, און דער יונגערמאַן דער חסיד — קען גאָר זיין אַן ערגערער מענטש פון אים? ניין! א מענטש נעמט א קינד, אַן אומשולדיק קינד, און לייגט עס אוועק אויפן גאס, יעדן פארטאָג, אין קעלט, אין פראָסט! א שרעק! יאָ, עס וואָלט שוין ארויסגע-קומען דער אמתער ש פּ י ג ל פון אונזער אמאָליקן, פינצטערן לעבן. נאָר — וואָס איז ד ע ר א מ ת אין אָט אָ די אלע פאקטן? דער ר ע א ל י ס ט י ש ע ר אמת?

דער זיידע האָט גוט אכטונג געגעבן און גוט געזען, אז דער יונגער איידים זיינער פארנעמט זיך אויף וועגן, קרומע וועגן, וואס פירן צו דער פרעמד, און פון דער פרעמד דארף מען זיך היטן, מען דארף זיין אָפּגעגרעניצט, און ניט ווי א גזלן, נאָר ווי א גע-טרייער טאַטע, ביי וועמען קינדער זיינען אלץ, די גאַנצע וועלט, האָט ער גוט אכטונג געגעבן און גוט געזען, וואס עס טוט זיך ביי זיין טאָכטער אין הארצן. דער מאַן אירער איז טאַקע געווען א גע-הויבענער אין זיינע פירונגען און א שיינער אויפן פּנים, אויפן אויסקוק, אז עס האָט ממש געקוואָלן דאָס הארץ צו קוקן אויף אים, נאָר אָט פאָרט ער אוועק אויף וואָכן, אויף חדשים, און עס פאלט איר איין, דער יונגער ווייבל, אז ניט זינדיק זאָל מען זיין, אז זי קען נאָך, חלילה, גאָר בלייבן אַן עגונה, ווייל אפילו, ווען ער איז אין דער היים, דער מאַן אירער, איז ער אויך עפּעס ווי א פרעמ-דער, זי האָט אים עפּעס ניט, און דאָס יונגע ווייבל לעבט ניט ווי א מענטש, נאָר זי קוקט שטענדיק מיט צעשראָקענע אויגן, זי איז ווי א צעשראָקענער האָז... און דער רבי, — ניט ווי א פינצ-טערער אכזר, נאָר ווי אַן איידעלער קענער פונם מענטשן, האָט ער געוואוסט, דער רבי, אז ווען דער יונגערמאַן, דער חסיד, וועט שטענ-דיק האָבן פאר זיך דאָס קינד, קען עס אים נאָך אמאָל אַרויסברייג-גען פון די כלים, און ער וועט נאָך אמאָל, אומזיסט און אומנישט, אין כעס ווערן אויף דער ווייב, א נעשריי טאָן אויפן קינד, און ער האָט דערפאר געהייסן, דער רבי, אז מען זאָל צונעמען פון שטוב

דעם לעבעדיקן און שטענדיקן עדות אויף דעם, אז זי איז א גרושה, אז זי האָט שוין אמאָל געהאַט א מאַן, ווייל טאקע פאַרצייטנס און טאקע א רבי, נאָר געוואוסט האָט ער דאָך, און זייער גוט געוואוסט, אז יעדער מענטש האָט אין זיך עפּעס אַזוינס, וואָס מיר, די היינטיקע, רופן איינפּערזונג. דאָס מיינען מיר נאָר, אז מיר האָבן, מיט דער צייט, צוגעקראָגן נייע געפילן, אין דער אמתן אבער, איז עס ניט קיין נייע געפילן וואָס מיר האָבן צוגעקראָגן, נאָר נייע ווערטער, פרעמדע ווערטער, און אָפט, גאַנץ אָפט, ווען מיר כאַפּן איבער די מאָס, קלעפּן זיי זיך טאקע צו אונדז, די נייע ווערטער, ווי אַן ארבעס צו דער וואַנט... און דער יונגערמאַן, דער חסיד — ניט דער ערגסטער איז ער געווען, זייער ווייט פון דעם! דער גאַנצער תוך פון זיין לעבן איז דאָך באַשטאַנען, ניט אין די אויסערלאַך-ווילדע שטיק פון א דזשיקאַן, נאָר אין דעם טיפן דראַנג, ביז א זיסן ווייטאָג, צו באַהעפטן זיך מיטן רבונו-של-עולם, מיט דעם באַשאַפער פון אַלע וועלטן, נאָר קליין איז דאָך דער מענטש, איז א גרעזעלע, איז א זעמדעלע, ווי קומט דער מענטש צו דעם? און ער האָט זיך דערפאַר איינגאַנצן איבערגעגעבן דעם רבין זיינעם, וואָס דער רבי איז דאָך אַלע מאָל א טראָט נעענטער צום כסא-הכבוד, און אַז דער רבי האָט אָנגעזאָגט, אַז ער זאָל קיין איין איבעריקן טאָג ניט זיין מיטן קינד אונטער איין דאַך, האָט ער בלינד געפאָלגט, בלינד געגלויבט, א פולער מיט בטחון, אַז דער אויבערשטער, וואָס פאַרגעסט ניט א גרעזעלע אין פעלד, א בלעטל אויף א בוים און א קריכענדיקן וואָרים אין דער בלאָטע, וועט דאָך אודאי און אודאי ניט פאַרגעסן דאָס קינד, ניט זינדיק איז נאָך די נשמה פון א קינד! און אַז מען איז פול מיט בטחון, פול מיט גלויבן, קאָן מען דאָך ממש מיט די הענט אַנטאַפּן דעם סדר-העולם, ווי אַלץ פירט זיך מיט א סדר, און ניט אומזיסט טאקע, לחלוטין ניט אומזיסט האָט זיך דאָרט אַנטקעגן געלעבט די אַלטע אידענע, וואָס — אָרים און קליין איז געווען איר לעבן, וואָרים וויפיל מצוות איז עס איינגאַנצן צוגעטיילט דער אשה? נאָר אָט איז זי פּלוצלונג דערהויבן געוואָרן, אַז זי איז שוין אַזש זוכה געווען צו טאָן יעדן טאָג א מצוה, און נאָך וואָס פאַר א מצוה, און א ציטערדיקע, א פלאַטערדיקע פלעגט זי שטיין יעדן פאַרטאָג ביי איר פענצטער, אַרויסקוקן

און ווארטן, און ווי נאָר דער חסיד פלעגט ארויסטראָגן דאָס קינד, פלעגט זי זיך גלייך א לאָז טאָן צו דעם — פייל אויסן בויגן.

נאָר אז מען זאָל באַלײדיקן דעם מענטשן איז דאָך אין אונזער ליטעראטור שוין פון לאנג קיין נייעס ניט, עס האָט דאָך שוין הינטער זיך א גאנץ־היפשע און א היפש־איינגעפונדעוועטע טראדיציע, און שרייבן האָט מען זיך שוין ביי אונז אויך אויסגעלערנט, איבערהויפט טאַקע יענע, די פרייע, די וואס זיינען פון קיין שום זאך ניט געפּענטעט, צו קיין שום זאך ניט צוגעבונדן, און מען מוז צוגעבן: פלינק, זייער פלינק ווארפן זיי זייערע הויפנס מיסט און בלאָטע אויפן מענטשן, וועמען זיי קענען ניט, זעען ניט און ווייסן ניט. איך ווייס: אייניקע ווערק אָט אזוינע, פון שרייבער אָט אזוינע, האָבן אָנגעמאכט א גאנצע סענסאציע אין אונזער ליטע־ראטור, נאָר — וואָס איז אזוינס סענסאציע אויף אידיש? סענ־סאציע אויף אידיש איז בזיון, און ווייל אלץ, וואס שמעקט נאָר מיט בזיון, איז זייער אָנגעלייגט אין אונזער וועלטל, האָט שוין די גוטע, די ליב־הארציקע קריטיק אונזערע „באשאפן" צוליב דעם די נייע טעאָריע פון נעגאטיווע און פאזיטיווע טיפּן. לויט נאָך אָט אָ דער נייער טעאָריע, וואס איז אלט בלויז א פאָר הונדערט יאָר, איז סמערדיאקאָוו, למשל, א נעגאטיווער טיפּ, און די שטרויענע העלדן פון שלום אש׳ס דרײַ שטעט, לאָמיר זאָגן, זיינען פאזיטיווע טיפּן. פאר מיר אבער איז עס א קליין בי־סעלע אנדערש: סמערדיאקאָוו איז קודם־כל א לעבעדיקער מענטש, און אַ מענטש, ווען ער לעבט, איז שוין מיט דעם אליין פאזיטיוו, און א זאַק, אָנגעשטאָפּט אפילו מיט זייער ערהאבענע, זייער מאָראַ־לישע און זייער טיפזיניקע פראזן, איז פאָרט ניט מער ווי זאַק, ניט מער ווי פראזן.

ביי לייטן שרייבט מען ביכער וועגן די סמערדיאקאָווס, און ביי אונז ווערן די סמערדיאקאָווס אליין שרייבער און שרייבן אליין די ביכער.

— ווען איך לייען די אלערליי י. י. זינגערס אייערע, זע איך טאַקע גאָרניט, הער גאָרניט און פיל גאָרניט, עס קלאַפּט נאָר משונה׳דיק ארום מיר, עס בריאזגעט, עס קערט זיך א וועלט, עס

איז, ווי איך וואָלט, למשל, געזעסן אין צירק, און אַז איך האָב אַ קאָפּ-ווייטיק דערפיל איך ערשט נאָכדעם, ווי איך גיי שוין ארויס פון דאָרט...

ווער האָט עס געזאָגט, איך אָדער לאנדוי? צווישן מיר מיט לאנדוי׳ן איז פון שטענדיק אָן געווען אַ שטומער אָפּמאַך, אַז איך זאָל ניט זיין קיין מבין אויף לידער, ווען איך רעד מיט אים, און ער וועט ניט זיין קיין מבין אויף בעלעטריסטיק, ווען ער רעדט מיט מיר, און לאנדוי האָט זיך טאקע ניט געהאלטן פאר קיין מבין, דער מבין אין אונזער גרופּע איז געווען אייזלאנד, און אייזלאנד איז שטענדיק געווען צו מיר, ווי אַ קאלטער גזלן, וואס רק ער האָט גע-מאָנט, רק עס איז אים וויניק געווען, און ביים קאלטן גזלן פלעגן זיך גלייך באווייזן טרערן אין די אויגן, ווי נאָר ער האָט דערזען ביי מיר אַ גוטן קאפּיטל, אַ געלונגענע זאַך.

איך האָב לאנג און אַ סך געלערנט ביי אייזלאנד׳ן, און עס איז ניט זיין שולד וואס איך האָב זיך אַזוי וויניק אויסגעלערנט, נאָר צווישן מיר מיט אייזלאנדן איז פאָרט אַ גרויסער אונטער-שיד: אייזלאנד האָט, צוליב עפּעס אַזוינס, וואס איך קען ניט פארשטיין, ארויפגעצוואונגען אויף זיך דעם מוז צו זיין שטענ-דיק רואיק, שטענדיק פּינקטלאַך און שטענדיק צו דער זאַך, ער האָט זיך, וואלט איך געזאָגט, ספּעציאליזירט אויף צו רעדאגירן די אייגענע ווערק זיינע, וואס ער האָט נאָך גאָרניט אָנגעשריבן, ניט אָנגעהויבן צו שרייבן אפילו, און איך — איך בין אַ קליין-רוסישער מענטש, אַ איד פון אוקראינע, און ליב איז מיר אַלץ וואס איך פארמאָג נאָר, אפילו אַלע מיינע אינגלשע אומגעלומפּערט-קייטן, ווייל אויך דאָס איז מיינס, און אַלץ, וואס איז מיינס, איז פול מיט טאלאנט, און טאלאנט איז דאָך עפּעס אַזוינס, צו וואס איך בוק זיך — ווי אַ געצנדינער.

אייזלאנד האָט מיך צום אָנהויב שטאַרק ניט ליב געהאט, ער האָט מיך פּשוט פיינט געהאט. ער פלעגט אַזש בלייך ווערן, ווי נאָר ער האָט דערהערט מיין קול, כאָטש גערעדט האָב איך אין יענע, אין די ערשטע יאָרן, זייער וויניק, איך האָב נאָר געהערט. ער האָט אבער פאָרט געזען אין מיר אַ פרעמדן, אַ ניט-געבעטענעם, נאָר אָט האָב איך אים איין מאָל געגעבן לייענען אַ גרויסן מאנו-

סקריפּט מיינעם, א צוויי-בענדיקן ראָמאַן. איך האָב אים, פאַרשטייט זיך, געזאָגט דערביי, אז ער זאָל לייענען פּאַמעלאַך, מיט קאָפּ, ווייל עס איז דאָך א קונסט-ווערק, און ער האָט טאַקע געלייענט מיט קאָפּ און האָט מיר געזאָגט דערנאָך:

— עס איז טינוף.

— מאַראַנירטע?

— ניין, אַפילו דאָס אויך ניט!

און אָפּגעזאָגט דאָס, ווי אַראָפּגעוואָרפן א שטיין פון הארצן, האָט ער דערנאָך לאַנג און מיט כעס, מיט ביטערקייט אַפילו, גערעדט צו מיר, האָט געריסן א בלעטל נאָך א בלעטל פון מיין קונסט-ווערק, ווי ער וואָלט נאָר אויסן געווען מיר שטאַרקער און שאַרפער ווייצו טאָן, דאָס און ניט מער, נאָר דאָ האָב איך זיך ביסלעכווייז אַרומגעזען, ווי פון אונטער זיינע הענט, וואָס האָבן דוכט זיך, נאָר געצופּט, נאָר געפּליקט, איז ביסלעכווייז אויסגעוואַקסן א ס ים ט ע ם א גאַנצע, א סיסטעם פון א ו י פ ב ו י, און פון דאַמאָלסט אָן האָט זיך אָנגעהויבן אונזער אמת׳ע חבר׳שאַפט, וואָס האָט זיך אויף קיין איין איינציקער מינוט ניט איבערגעריסן, די אַלע לאַנגע יאָרן. איך בין, אַפּנים, פון די ניט גאָר גוטע מענטשן, און געווען צייטן צווישן אונז, ווען איך האָב זיך געקריגט און צעקריגט זיך, דאָס מיט מאַני לייבן און דאָס מיט לאַנדוי׳ן און דאָס ווידער מיט מאַני לייבן, נאָר מיט אייזלאַנד׳ן האָב איך זיך קיינמאָל ניט געקענט קריגן, שוין אָפּגערעדט פון צעקריגן זיך. אָט פאַלט אויף מיר אָן דער שגעון, און איך לויף שוין צו אייזלאַנד׳ן, בין שוין קאַפּאַבל צו מאַכן פון אים אַש און בלאָטע, צערייסן אים אויף שטיקער, נאָר ער זיצט זיך גראָדע א רואיקער, און קוקט אויף מיר מיט א שמייכל, ווי ער וואָלט געזאָגט:

— אָט גראָדע, ווייל דו ווילסט זיך מיט מיר קריגן, וויל איך ניט, און טו מיר וואָס!

ווען איך האָב זיך צום ערשטן מאָל געטראָפן מיט לאַנדוי׳ן, איז ער געווען א דינער און א שלאַנקער, ווי א מיידל, מיט א טיפער וואַרימקייט אין זיין יעדן קער און ריר, און א בלאָנדער אזא אינגאַנצן, פון קאָפּ ביז די פיס, און פונקט אזא האָב איך אים אויך געזען צום לעצטן מאָל, א זעקס אָדער א זיבן וואָכן פאַר זיין

טויט. א זעקס אָדער א זיבן וואָכן פאר זיין טויט — ווי גרינג, ווי קיילאכדיק דאָס האָט זיך ארויסגעגליטשט ביי מיר! איך האָב ניט מורא פארן טויט, און קיין דרך-ארץ פאר דעם אלעמען האָב איך אויך ניט, איך האָב עס נאָר פיינט, פיינט ווי דעם טויט. איך, ווען מען וואָלט נאָר געפרעגט ביי מיר, איך וואָלט בעסער געוואָלט זיין א לעבעדיקער הונט, איידער א טויטער לייב. איך קלאַמער זיך ניט אָן דעם לעבן, איך האָב נאָר פיינט דעם טויט, און לאַנדוי איז דער ערשטער אייגענער מת מיינער, מיין אייגענער מת, און ווען איך זאָג, אז פאר מיר איז לאַנדוי ניט געשטאָרבן, מיין איך ניט מיט דעם די לידער זיינע, די שריפטן זיינע, ניט די לידער האָבן (פאר מיר) באשאפן לאַנדוי׳ען, נאָר לאַנדוי האָט דאָך באשאפן די לידער, ניין, איך מיין נאָר מיט דעם, אז צווישן מיר מיט לאַנדוי׳ען האָט זיך גאָרניט געביטן, עס איז דער זעלביקער המשך, אז אפילו די טענות, וואס איך האב צו אים, זיינען אויך די זעלביקע וואס פריער, וואס איך האב אלע מאָל געהאט, און איך וועל זיך נאָך אמאָל אויס׳טענ׳ען מיט אים, וועל אויספירן, און זאָלן איצט די קלוגע לאָכן פון מיר, די קלוגע וואס ווייסן אלץ און פארשטייען אלץ, סיי דעם לעבן און סיי דעם טויט, איך אבער ווייס גאָר ניט און פארשטיי גאָר ניט, עס איז נאָר פאר מיר עפּעס ווי א סגויל אזא, וואס א קאַץ האָט אָנגעפּלאָנטערט מיט אירע פיסלאך.

נאָר ווי גרינג און קיילאכדיק, ווי מיט געטאָקטע ווערטער, ניין, ניט געטאָקטע, נאָר ג ע ק ל י ב ע נ ע ווערטער, ווי מען קלייבט מיט די שפּיץ פינגער די זאַפטיקע, די צייטיקע פּירות, אָט אזוי האָט לאַנדוי גערעדט צו מיר דעם לעצטן מאָל, און איך — ניט מיט דער עלעגאַנץ פון אמת׳ער ליידנשאפט, וואס דאָס האָט נאָר איין לאַנדוי געקאָנט, נאָר צעטומלט-שווער וועל איך טראָגן אין זיך די לעצטע רייד זיינע, ווי מען וואָלט מיר איבערגעגעבן צו היטן און אָפּהיטן א פרעמדן אוצר, און פּונקט ווי ער, וועל איך זיי מיטנעמען, די לעצטע רייד זיינע, מיט-זיך אין קבר אריין.

איין מאָל, מיט יאָרן צוריק, איז מיין זון, דאמאָלט א קינד נאָך פון א יאָר זעקס, פּלוצלונג שטארק קראַנק געוואָרן, אז מען האָט אים פּלוצלונג געמוזט צונעמען אין שפּיטאָל אריין, און פּלוצלונג אינמיטן דער נאכט דורכפירן איבער אים א שווערע און א זייער

קאָמפּליצירטע אָפּעראַציע. צוגעכאַפּט פון שטוב האָט מען אים אַ זייגער צען אין דער פרי, און די אָפּעראַציע האָט געדאַרפט געווען זיין צוועלף ביידערנאַכט, און די דאָקטוירים האָבן גאָרניט באַהאַלטן פון מיר, אַז דאָס קינד וועט די אָפּעראַציע ניט איבערלעבן, און איך בין ניט געווען היסטעריש, בין ניט געווען האַלב-משוגע, איך בין אינגאַנצן געווען משוגע. אַזוי, אַמווייניקסטנס, האָט אייזלאַנד געמיינט, און ער האָט טאַקע געהאַלטן אין איין מורמלען אַ פּאַרלאַרענער, דאָס צו דעם און דאָס צו יענעם, אַז ניט וועגן קינד דאַרף מען זיך דאָ זאָרגן, נאָר וועגן קאַזאַנסקי'ן אַליין, ער איז דאָך משוגע! נאָר אָט איז לאַנדוי געקומען, אַ פּאַרסאַפּעטער, אַ פּאַרנומענער, ער האָט זיך אָקאָרשט דערוואוסט און ער איז גלייך געקומען און — וואָס איז דאָ? עט! קיינער שטאַרבט נאָך ניט, און קיינער איז נאָך ניט משוגע געוואָרן, אַזוינס איז נאָר אין אַ שונדראָמאַן!

געקומען איז לאַנדוי ניט אַליין, נאָר ער האָט מיטגעבראַכט מיט זיך זעקס נייע ליולקעס, מיט זעקס קעסטלאַך טאַבאַק, פון אַלערליי סאָרטן, און ער האָט זיך ברייט צעלייגט מיט דעם איבערן גאַנצן טיש, און האָט רואיק און זאַכליך גענומען דערקלערן פאַר מיין ווייב, מיט אַ וויסנשאַפטלאַכער פּינקטלאַכקייט, דעם ווערט פון יעדער ליולקע באַזונדער, פאַרוואָס איין ליולקע קאָסט פערציק סענט, און די צווייטע קאָסט שוין פיר דאָלאַר... אויף מיר האָט ער זיך אינגאַנצן ניט אומגעקוקט, איך בין אים ווייניק וואָס אָנגעגאַנגען, נאָר ווי אַן אַלטע טשערעפּאַכע איז געקראָכן דער אָוונט, עס איז ערשט געווען אַ זייגער אַכט, און די אָפּעראַציע וועט ערשט זיין צוועלף ביידערנאַכט, און מען האָט טאַקע געקענט אַראָפּ פון זינען, און לאַנדוי האָט גענומען קוקן אויף מיר מיט אַ שמייכל אויף זיינע ליפּן, ווי ער וואָלט זיך געבעטן ביי מיר, אַז איך זאָל שוין אויפהערן, נאָר איך האָב דאָך גאָר ניט געטאָן, איך האָב נאָר געקוקט און געשוויגן, און לאַנדוי האָט זיך פּלוצלונג אַ כאַפּ געטאָן, אַז ער איז טויט-הונגעריק, און ער האָט גלייך גענומען צוגרייטן עסן, פאַר אונז אַלעמען אין שטוב, און אַז מען האָט אים געוואָלט העלפן, האָט ער ניט געלאָזט. ער האָט אַליין אַלץ צוגעגרייט, האָט אַליין געגרייט צום טיש און האָט אַליין דערלאַנגט דאָס עסן, יעדן איינעם, און מען

האָט טאקע געמוזט עסן, ער איז ממש ניט אָפּגעטראָטן, עס איז אים ממש געגאַנגען אין לעבן, אַז מען זאָל עסן, און שפּעטער, שפּעטער מיט שעה׳ן, גרויסע און שווערע און אָנגעלאָדענע, ווי בערג גאַנ-צענע, האָבן מיר זיך אינדרייען געלאָזט צום שפּיטאָל אריין, איך און לאַנדוי און מיין ווייב.

אריינגיין אינווייניק אין שפּיטאָל האָב איך בשום-אופן ניט געוואָלט, און לאַנדוי האָט א מאך געטאָן אויף מיר מיט א האנט, און איך בין געבליבן אליין. ער איז אוועק מיט מיין פרוי, עס האָט זיך פארמאכט נאָך זיי די גרויסע, שווארצע טיר, און איך האָב זיך אראָפּגעלאָזט אויף די שטיינערנע טרעפּ. איך בין געווען זי-כער, אַז אַלץ איז אומזיסט, אַז איך האָב שוין ניט קיין קינד, ניטאָ, אויס, נאָר אָט איז לאַנדוי ארויסגעלאָפן פון דאָרט, ווי ער וואָלט דורכגעבראָכן א וואנט — שוין! געווען די אָפּעראציע און ער לעבט! איז איבערגעקומען! וואָס ווילט איר?

איך האָב זיך אויפגעשטעלט, און לאַנדוי האָט ארויפגעלייגט זיינע ביידע הענט צו מיר אויף די אקסלען, און מיר זיינען געשטאַ-נען אָט אַזוי, איינער אנטקעגן דעם אנדערן, און לאַנדוי האָט אָפּ-געקערט דעם קאָפּ, האָט געפּרואווט א שמייכל טאָן צו מיין ווייב, און די ווייב מיינע האָט אויך געשמייכלט, מאָדנע אַזוי, און לאַנדוי האָט זיך נענטער, נענטער צוגעבויגן צו מיר, און האָט פּלוצלונג אויסגעבראָכן אין א געוויין. איך אליין בין פון שטענדיק אָן גע-ווען ניט פון די גאָר גרויסע העלדן, און מיין ווייב האָט שוין דאָ געהאַט אויף אירע הענט ניט נאָר מיך, נאָר אויך לאַנדוי׳ן, וואָס איז שוין געווען היסטעריש נאָכדעם א היפּשע פּאָר שעה.

יענע טעג פון מיין קינדס קראנק זיין זיינען געווען פאר מיר די ערגסטע אין מיין לעבן, און לאַנדוי איז דאַמאָלט שטענדיק גע-ווען לעבן מיר, ווען איך האָב אים נאָר באַדאַרפט, און צוליב וואָס איך האָב אים נאָר באַדאַרפט, ער איז ממש ניט אָפּגעטראָטן פון מיר, און ווען אים אליין, לאַנדוי׳ן, איז שווער געוואָרן דאָס לעבן, ווען ער האָט דורכגעלעבט זיינע שווערע טעג און וואָכן און חדשים, בין איך ניט געווען מיט אים, קיין איין איינציקן מאָל ניט! זייער קלוג, און זייער גערעכט ביי זיך, האָב איך געפּראָוועט מיינע קאַפּ-ריזן אין א צייט, ווען איך וואָלט אפשר געקענט פארלייכטערן לאַנ-

דוי׳ן, גרינגער מאכן א שווערע שעה זיינע, פון וועמען נאָך, אויב ניט פון מיר, האָט אים געקומט אזוי פיל? נאָר איך האָב עס ניט געטאָן, און איך וועל זיך עס קיינמאָל ניט פארגעבן, עס וועט שטענדיק זיין אויף מיר דער פלעק.

און איצט — איך ווייס ניט פארוואס, נאָר פון זינט לאנדוי איז אוועק פון אונז, אז אָפּגעשיידט זאָלן די טויטע זיין פון די לעבעדיקע, האלט איך זיך אין איין מאטערן, אין איין טראכטן, און אין איין פרעגן ביי זיך אליין: וואָס איצט? וואָס ווייטער? עס איז שוין א גאנץ לאנגע צייט, יאָרן גאנצע, ווי מאני לייב איז פאר מיר צופיל א י ד י ש ע ר שרייבער, און אייזלאנד איז ניט קיין סך בעסער פון אים. איך האָב קיינמאָל ניט געפירט, און פיר איצט אויך ניט קיין שום אידייאישן קאמף, חלילה, מיט מאני לייב׳ן, צי מיט אייזלאנד׳ן, אָדער מיט וועמען ניט איז אפילו. אין א ליטעראטור, וואו ה׳ לייוויק איז ד ע ר פּאָעט; י. אפּאטאשו ד ע ר ראמאניסט, און ש. ניגער ד ע ר קריטיקער, אין אזא ליטעראטור מוז און וועט דער גאנצער אידייאישער קאמף קאָנ-צענטרירט אויף איין איינציקן פונקט: צי זאָל מען יאָ אָדער ניט כאפּן קיין בייגל פון מארק? ביי אונז כאפּט מען יאָ און איך וויל און מאָן, אפריער ביי זיך און דערנאָך ביי מיינע נאָנטסטע, אז אמ-ווייניקסטנס מיר זאלן מיט דעם ניט האבן וואָס צו טאָן.

אין א ליטעראטור, ביי א ליטעראטור, זיינען אלע גוט און אלץ איז גוט. ביי א ליטעראטור וואלט אויך ה. לייוויק געמעגט גילטן פאר א פּאָעט, און אויך י. אפּאטאשו, און אפילו אזא איינער ווי ש. ניגער וואלט גאָר אפשר געווען ניצליך און נויטיק אפילו, ווייל אין א לעבעדיקער ליטעראטור איז שטענדיק דאָ וועמען און פאר וועמען צו פארפלאכן, אבער ווען אָט אָ די אָ כאָפּטע לאפּיטוטן, מיט אלע זייערע נאָכלויפערס און נאָכשלעפּערס, ווערט ד י ל י-ט ע ר א ט ו ר, דאַן מוז זיך שוין אָפּקערן פון דעם אלעמען יע-דער איינער ביי וועמען ל י ט ע ר א ט ו ר איז ניט קיין משונה-דיק-ווילדע קלאפּער-געצייג פאר און צוליב אנדערע זאכן, נאָר א וועזן פאר זיך אליין, וואָס לעבט איר אייגענעם לעבן.

איך וואָלט שוין בעסער געגעסן באָקסער, איידער גערעדט וועגן

ניגערן, ווייל יעדער איינער, וואס האָט יאָ אָדער ניט גאָט אין הארצן, פאלט איצט אָן אויפן אָרימען מענטשן, און ניגער אליין איז גאָט די נשמה שולדיק, ווייל ניגער האָט דאָך גאָר צום עצם ענין פון ליטעראטור קיין ברעקל שייכות ניט, אינערלאָך קיין שייכות ניט, און ער טשעפּעט טאקע קיינעם ניט, ווייל גאָר ניט פון דער ליטעראטור, פרעמד און ניט פארשטענדלאָך איז פאר אים ליטעראטור, און אלץ וואָס איז פרעמד איז דאָך אַ שונא, און ניגער טוט טאַקע ניט מער, ווי איין איינציקע זאַך: ער ראטעוועט זיך נאָר!

און ה. לייוויק האָט געווים מסתמא אָנגעשריבן א סך גוטע לידער, זייער גוטע און, פון מיינעטוועגן, זאָל זיין אפילו וואונדערלאָכע לידער, אבער די אינסטיטוציע ה. לייוויק?! דאָס איז דאָך אזא געשוויר, וואס וואָלט געקאָנט פארעיפּושן צען ליטעראטורן! און אז מען ווייסט נאָך דערביי, אז מען געדענקט, אַז די אינסטיטוציע ה. לייוויק, האָט לייוויק אליין אויפגעבויט, און מיט וועלכע מיטלען אויפגעבויט, דערזעט מען דאָך אפילו אין זיין גוטער ליד די אָנגעבלאָזענע פּוסטקייט און דעם געקרוינטן שקר.

און י. אָפּאטאשו? אויך אן אינסטיטוציע, און אויך אן איינגעמאכטע! אמת, ניט אויף אזא קונציק פאַרשטעלטן אופן, ווי ה. לייוויק, נאָר — קרעמעריש, גראָב און אָפן. מילא ה. לייוויק, ביי דער גאנצער אויפגעבלאָזענער פּאָמפּע איז דאָך פאָרט א פּאָעט, און אויב אייך געפעלט, אויב איר ווילט, איינער פון די בעסערע ביי אונז, מיט וואָס אבער האָט י. אַפּאטאָשו זוכה געווען? פאר די הילצערנע פּאַרשוינען, וואס ער קלעפּט זיי אָן יאַרליקעס און מייט, אז דערמיט גיט ער זיי לעבן? פאר די שטרויענע העלדן, נאָכגעקאָפּירט און נאָכגעקרימט פון פרעמדע ליטעראטורן און אָנגעגעבן פאר די סאמע אידישסטע? פאר דעם דיאלאָג זיינעם, וואס מען קאָן אים איבערלייגן פון מויל צו מויל און קיינער זאָל דאָס ניט אָנהויבן צו פילן? פאר זיינע נאַטור-שילדערונגען מיט וועלכע ער איז ביי אונז געקרוינט געוואָרן אלס גרויסער נאַטור קענער, אָבער וועלכע זיינען אין דער אמת׳ן וויסטע נאַטור-פעלשונגען? פאר געדאנקען, אידייען און שטיקער תורה, גענומען פארטיקע, וואו עס לאָזט זיך נאָר, און אריינגעשטעלט ווי זיי שטייען און גייען אין

זיינע אייגענע שרייבאכצן? פאר בילדער, שילדערונגען און קאַפּיטלעך גאַנצע, פּשוט ארויסגעַלקח׳נט פון אנדערע ביכער און זיי אָנגעגעבן פאר אייגענע?

וואָס, וואָס, נאָר קיין מוסרניק איז לאַנדוי קיינמאָל ניט געווען, זיין צוגאַנג צו אַ ליטעראַריש ווערק איז פון שטענדיק אָן געווען אַן עסטעטישער, אָבער י. אַפּאַטאָשו׳ס אַרט שרייבן האָט אים פּשוט מ אָ ר אַ ל י ש אָפּגעשטויסן פון זיך.

און ביי אונדז ווערט אָט אַ דער אַ סומבור פארעכנט און אָנגענומען פאר ליטעראַטור, ראָמאַן, קונסט, קולטור, און — תורה! תורה איז טאַקע אַ וויכטיקער ענין, זייער אַ וויכטיקער, נאָר עס מוז דאָך אַ פריער ווערן ג ע פּ י ל, אַז עס זאָל עפּעס באַדייטן, אבער קאַפּיטלאַך זוהר אויף אַ פּלאַסטינקע פון אַ גראַמאַפאָן — וואָס איז עס?

דער אַלטער ניסעלע איז טאַקע געווען אַ איד אַן עם־הארץ, האָט קוים געקענט דורכקריכן דעם דאַוונען, דאָס האָבן אַלע אין שטאָט געוואוסט, און ר׳ קוסי ראַדקין איז טאַקע געווען אַ איד אַ למדן, דאָס האָט מען אויך געוואוסט אין שטאָט, נאָר אַז ניסעלע פלעגט זיך אנידערזעצן ביי זיין אָפענעם פענצטער, פאַרטאָג, נאָך איידער די זון איז אויפגעגאַנגען, און טאָן פלעגט ער עס דאָך שטענדיק, סיי זומער און סיי ווינטער, און איבער די ארומיקע גאַסן און געסלאַך פלעגט זיך פאַנאַנדערטראָגן, פאַנאַנדערגיסן זיין תהלים־זאָגן, און פול מיט בטחון פלעגט זיך פון דעם וועקן אַ שטוב נאָך אַ שטוב, אַ מענטש נאָך אַ מענטש, — ווען ניסעלע האָט געזאָגט זיין קאַפּיטל תהלים האָבן פון דעם געהאַט סיי דער מענטש און סיי ד׳ער רבונו־של־עולם, אבער ווען דער למדן ר׳ קוסי פלעגט זיך אַנידערזעצן ביי זיין גמרא, אַ טרוקענער, אַ פאַרביסענער, אָן אַ טרייסט פאר יענעם און אָן הנאה פאר זיך אַליין, פון ר׳ קוסיעס לערנען האָט קיינער גאָרנישט ניט געהאַט, ניט דער מענטש, און ניט דער רבונו־של־עולם.

לאַנדוי איז געווען דער ע ר ש ט ע ר וואָס האָט עס פאַרשטאַנען, מאַני לייב האָט עס קיינמאָל ניט געוואָלט פאַרשטיין, און אייזלאַנד איז פאַרנומען מיט עפּעס אַנדערש, אַזוי מיינט ער, כאָטש זיין גאַנצער פאַרנומען זיין מיט דעם עפּעס אַנדערש, איז ניט מער ווי

געטאַנצט אויף אַ פרעמדער חתונה, ווייל עס האָט זיך שוין אויסגע־וועפּט, אפשר, די אייגענע פרייד, דער אייגענער געמיט?

ניין, ניט קיין אידייאישן קאמף האָב איך געפירט מיט מאַני לייב׳ן, צי מיט אייזלאַנד׳ן, נאָר אַ קאמף פאַר ניט כאַפּן קיין בייגל פון מאַרק, אַ קאמף אַז מען זאָל ניט ארומלויפן, ניט ארומפּאָדען, ווי די מייז אין אַ ברענענדיקער חורבה, און איך מוז צוגעבן: איך האָב פאַרלאָרן, און מיאוס פאַרלאָרן, ווייל איך קען זיך שוין ניט אָפּשטעלן אויף קיין איין איינציקער געמיינהייט כמעט אין אונזער ליטעראַטור, וואָס מאַני לייב (אָדער אייזלאַנד) זאָל ניט האָבן גע־האַט צו דעם קיין שייכות, דירעקט אָדער אומדירעקט.

עס פאַרשטייט זיך, אַז מען קען אַנשטאָט געמיינהייט זאָגן קלייניקייט, פאַר מיר אָבער איז עס אַלץ איינס. איך שרייב ניט קיין אַרטיקלען, האַלט ניט קיין לעקציעס, און וואָס אַזוינס עס איז די עפנטלאַכקייט ווייס איך אויך ניט, איך האָב ניט פאַר דעם קיין ברעקל פאַרשטענדעניש, און איך רוף נאָך דערפאַר אָן זאַכן מיט זייערע אמת׳ע נעמען. און אחוץ דעם זע איך בכלל ניט קיין שום גרויסע זאַכן אין לעבן, איך זע נאָר קלייניקייטן, וואָס שטעלן צו־נויף דאָס גרויסע, דאָס גאַנצע, — דאָס פּאַרטיקע אָבער גליטשט זיך אַוועק פון מיין אויג.

לאַנדוי האָט איבערגעלאָזט אויף זיין שרייב־מאַשין פיר שורות פון אַ ליד — פּונקט ווי עס איז געבליבן נאָך אים די גלאָז, וואָס ער האָט געהאַלטן צום לעצטן מאָל, אָדער דער שטול, אויף וועלכן ער איז געזעסן עטלאַכע שעה פאַרן טויט. וואָלט ער נאָך געלעבט, דער נארישער זישא, וואָלט ער, אפשר, די גלאָז צעבראָכן, און דעם שטול וואָלט ער, אפשר, ארויסגעוואָרפן, און פון די פיר שורות וואָלט ער, אפשר, געמאַכט פיר באַזונדערע לידער, אָדער ער וואָלט עס איינגאַנצן צעריסן. אַזוי אָדער אַנדערש, לאַנדוי איז ק י י נ־מ אָ ל ניט געווען פון יענע דיכטער, וואָס היינט געשריבן און מאָרגן געדרוקט, אָבער מאַני־לייב האָט אַנדערש געטראַכט, און ער האָט געכאַפּט די פיר שורות און איז מיט זיי אַוועקגעלאָפן צו ה. לייוויק׳ן און י. אָפּאַטאָשו׳ן, וואָס זיי האָבן גראָדע אין יענער צייט ארויסגעגעבן זייערן אַ זאַמלבוך, און י. אָפּאַטאָשו און ה. לייוויק האָבן טאַקע אָפּגעדרוקט די פיר שורות זייער פּראָמי־

נענט, אין א קעסטעלע, אז עס האָט אראָפּגעקוקט, ווי די באוואוסטע עקס-לאקס אנאָנסע — זאָל מיך דער אויבערשטער שטראָפן פאר׳ן פארגלייך, איך בין עס ווערט!

און א פארשעמטער, א פארשעמטער ביז אין דער זיבעטער ריפּ אריין, האָב איך געלייענט די לאנגע פּלאכטעס, וואס די און יענע און נאָך א ציילונג האָבן געדרוקט וועגן לאנדוי׳ן נאָך זיין טויט, און א פארשעמטער האָט לאנדוי אראָפּגעקוקט צו מיר פון דער פאָרווערטס-קונסט-ביילאגע — — דער פאָרווערטס-האָל און די פאָרווערטס-קונסט-ביילאגע — די קלאסישע טהרה שטיבל אונזערע!

און צוליב וואס? צוליב וועמען? ווער האָט עס באדארפט?

שוין ניט פון נעכטן, אז מאני לייב האָט זיך ארויפגעכאפּט אויף דער סקריפּענדיקער קארוסעל פון דער אידישער ליטעראטור, און ער זיצט זיך אויף זיין פערדל און דרייט זיך גלייך מיט אלעמען, און עס וואלט, דוכט זיך, אלץ גוט געווען, נאָר אמאָל כאפּט ער זיך, כאפּט זיך פלוצלונג, אז דרייען דרייט ער זיך טאקע, נאָר אויף איין אָרט שטייט מען דאָך פאָרט, און ער קריכט שוין אראָפּ פון זיין פערדל, בלייבט שטיין א פארשעמטער און א צעטומלטער, פון זיך אליין און פאר זיך אליין, נאָר איידער וואס וועו, כאפּט ער זיך שוין צוריק ארויף און דרייט זיך שוין ווידער — זאָל אים זיין צו געזונט און צו לאנגע יאָר!

ווען א זייל אין אונזער ליטעראטור מאכט פאר זיך א פאָר-געזונט, א זיי-געזונט, אָדער א קום-געזונט אָונט, און עס קומען צום אָונט ניט אזויפיל און אזויפיל מענטשן, נאָר פונקט האלב, ווערט ער שוין מיט דעם אליין, דער זייל אונזערער, א סך א קלענערער שרייבער, און אז עס קומען אינגאנצן קיין מענטשן ניט, איז שוין דער זייל אונזערער גאָר קיין שרייבער ניט, אָבער מיט לאנדוי׳ן איז עס א קליין ביסעלע אנדערש. קלאָר און אויסגערעכנט האָט זיך לאנדוי אויסגעהיט פון דעם אלעמען ביי זיין לעבן, און ער דארף עס אויך ניט האבן נאָך זיין טויט. צי עס האָבן לאנדוי׳ן געוואוסט און געלייענט צען מענטשן, צי צען טויזנט, לאנדוי איז געווען און וועט בלייבן ז י ש א ל א נ ד ו י! ניט מער ווי דאָס, אָבער אויך א האָר ניט ווייניקער פון דעם.

און מיין חבר אייזלאנד? איך ווייס און איך גיב צו: איך בין

איצט אין א שטימונג, וואָס איך האָב ממש הנאה פון שיטן זיך זאַלץ אויף די אָפענע וואונדן, אבער אייזלאנד, מיין ליבער אייז-לאַנד, אַז יאָ עס איז ניט גוט, ווען מען ווערט קינסטלעריש אָפּגע-לאָזן און פויל? עס פאַרפירט אמאָל, פאַרפירט אמאָל אַזוי ווייט, אַז אנשטאָט דעם, וואס מען איז פריער געווען דיכטער (מ י י ן ד י כ ט ע ר) און מבין אויף שרייבעריי, אויף ליטעראַטור, ווערט מען, גאָר פּלוצלונג, א מבין — אויף רעוואָלוציעס!

איך ווייס: יעדע עלטער האָט זיך אירע חלומות, און שווער איז איינעם, וואס טראָגט זיך ארום מיט איין און דעם זעלבן חלום דעם גאַנצן לעבן זיינעם, שווער פון זיך אליין, און שווער פון אים דעם נאָנטן זיינעם, נאָר מאני לייב איז דאָך פאָרט געווען פאַר מיר שטענדיק, ווי א קוואַל — אין די לאַנגע נעכט, ווען מיר פלעגן שפּאַ-נען איבער די שטילע ברוקלינער גאַסן, האָט פון מאני לייב'ן ממש געשפּרודעלט מיט לידער, מיט לידער וועלכע ער האָט קיינמאָל ניט אָנגעשריבן, ניט געוואָלט גאָר אָנשרייבן, און איך האָב געקליבן און אָפּגעהיט די לידער זיינע, ווי נאָר איך האב עס געקענט, און מיין גאַנצער כעס איצטיקער אויף מאני לייב'ן נעמט זיך גאָר, אפשר, פון מיין פּחדנות און ניט מער, ווייל איך האב טאַקע מורא, איך ציטער אַזש פאַרן טאָג, ווען איך וועל אים פּלוצלונג דערזען פאַר זיך א טרוקענעם ווי א לולב, אָן איין ליד אין זיך.

איך ווייס: ניט אַלץ וואס איך זאָג דאָ איז אמת, און זיכער בין איך ניט גערעכט, צו דעם און צו יענעם, און אפשר צו קיינעם ניט, נאָר — וואס איז אַזוינס אמת און יושר און גערעכטיקייט, אָט אָ די דריי מחותנים אונזערע? אמאָל, מיט יאָרן צוריק, ווען איך בין נאָך גאָר יונג געווען, זיינען אמת און יושר און גערעכ-טיקייט געווען פאַר מיר, ווי די דריי לופּטיקע, טאַנצנדיקע באַלע-רינעס, וואס קוקן קוק איך טאַקע אויף זיי, און זעען זע איך זיי טאַקע אויך, נאָר דערגרייכן צו זיי קען איך ניט, זיי זיינען אַזוי ווייט פון מיר, ווייטע ווייטע ווענגס, און דערנאָך, אַז איך בין עלטער געוואָרן, איז אמת געווען פאַר מיר, ווי אַן עלטערע מומע, צו וועמען מען קען שטענדיק קומען און שטענדיק זיך אויסוויינען ביי איר אויפן שויס און דערנאָך צוריק אוועקגיין, א דערפרישטער, א באַ-פרייטער, און איצט — איצט איז פאַר מיר אמת און יושר און גע-

רעכטיקייט ניט מער ווי א באבא יאהא, א מ כ ש פ ה, וואס נאָר איך דריי זיך, נאָר איך מאטער זיך, אז דער מכשפה׳ס שפיציקע און שארפע נעגל זאלן מיך ניט אָנכאפּן פארן גאָרגל.

נאָר וואס האָב איך זיך פלוצלונג צערעדט, און נאָך מיט אזא פולן מויל? אויף אזא איינעם, ווי איך בין איצט, זאָגן די אלטע און קלוגע ווייבער: „דער נאר שטופּט אים״!

איך בין איצט אליין, בין איינער, און איינער איז קיינער, אזוי זאָגן ווידער די אלטע און קלוגע ווייבער, און איך בין טאקע איינגאנצן ניטאָ, און ווי א קארגער ציילט זיין געלט, אזוי זיץ איך אין מיין קליינעם, אין מיין אייגענעם ניט-זיין, און צייל און לייג איבער די וועקסלען, וואס לאנדוי און מאני ליב און אייזלאנד האָבן מיר געגעבן. איך ווייס: איך האָב זייער שלעכטע בעלי-חובות, נאָר אָן זיי איז נאָך ערגער, אָרימער. לאנדוי האָט אויף זיינע וועקסלען געצאָלט מער, ווי יעדער איינער פון אונז, כאָטש אין פול האָט ער אויך ניט באצאָלט, מאני לייב׳ן, ווידער, איז גאָר קיין מאָל ניט איינ-געפאלן, אז ער דארף גאָר צאָלן, ער איז אן אלטער בעל-בטוח, און אייזלאנד האָט קיינמאָל ניט געלייקענט, חלילה, אז עס קומט פון אים, אז ער איז שולדיק, נאָר צאָלן צאָלט זיך ביי אים עפּעס אויך ניט. איך וועל אבער די וועקסלען פון האנט ניט ארויסלאָזן, איך וועל זיך שטענדיק אומטראָגן מיט זיי, ווי דער בעטלער מיט זיין באנדורע. א ים מיט ליריק ליגט פארן בעטלער אין זיין באנדורע, און א ים מיט גלויבן טראָג איך נאָך אין זיך — צו מיינע חברים, צו מיינע בעלי-חובות — — —

דוד קאזאנסקי.

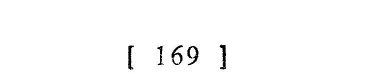

זישאַ לאַנדויס לעצטע שורות

דאָס אַטעמט יעדער ווינקל פֿון דער ערד
מיט לעבעדיקן אָטעם: האַס און ליבע!
און ווי דער ים, אַזוי האָט אויך די ערד
אן אָפּפֿלוס און אַ צופֿלוס, ווי דער ים
באַוועגט זיך אויך די אויבערפֿלאַך פֿון אונזער
באַלאָרדענער,
שווער־אָטעמדיקער ערד.

פראָיעקט פאר א מצבה — ב. קאפמאן